

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TARİH ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ VE İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE
OSMANLI ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVCAN ŞEN YAŞAR

Tez Danışmanı

PROF. DR. MURAT KARATAŞ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ VE İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE OSMANLI
ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVCAN ŞEN YAŞAR

Tez Danışmanı
PROF. DR. MURAT KARATAŞ

Bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

Proje No: 2019.01.3953

ÇANAKKALE – 2023

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Sevcan ŞEN YAŞAR tarafından Prof. Dr. Murat KARATAŞ yönetiminde hazırlanan ve **13/04/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Osmanlı Algısı**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Tarih Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Murat KARATAŞ

.....

(Danışman)

Doç. Dr. Yenal ÜNAL

.....

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY

.....

Tez No : 10358365

Tez Savunma Tarihi : 13/04/2023

Doç. Dr. Yener PAZARCIK

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Sevcan ŞEN YAŞAR

13/04/2023

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Prof. Dr. Murat KARATAŞ'a, çalışma sũresince tũm zorlukları benimle gũęũsleyen sevgili eŐim Sadık YAŞAR'a, hayatımın her evresinde bana destek olan kıymetli annem-babam Gũlcan-Mustafa ŞEN'e, arkadaşlarıma ve bursiyeri olmaktan onur duyduğum Tũrk Tarih Kurumu'na sonsuz teŐekkũrlerimi sunarım.

Sevcan ŞEN YAŞAR
anakkale, Nisan 2023

ÖZET

BİRİNCİ VE İKİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE OSMANLI ALGISI

Sevcan ŞEN YAŞAR

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Prof. Dr. Murat KARATAŞ

15/01/2020, 153

Birinci ve İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Osmanlı Algısı adlı bu tez çalışmasında 1920 ile 1927 yılları arasında Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik algıları, devamlılık ve değişim terimleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma Meclis'in açıldığı 23 Nisan 1920 ile Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Büyük Nutuk'unu okuduğu 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında kapsamaktadır. Çalışmada birinci el kaynaklar ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri hem pek çok noktada yeni kurulan devlet ile Osmanlı Devleti arasında bir sınır çizmek hem de devrimlerin halk nezdinde benimsenmesini sağlamak amacıyla iç politika, dış politika, ekonomi, hukuk, eğitim, askeri, sağlık, bayındırlık ve sosyo-kültürel alanlarda Osmanlı Devleti'ne yönelik pek çok atıfta bulunmuşlardır. Böylece bu tez çalışmasında Birinci ve İkinci Meclis'teki milletvekillerinin Osmanlı Devleti'ne olan bakışı izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti, Birinci Meclis, İkinci Meclis, Türk İnkılabı

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF OTTOMAN IN THE FIRST AND THE SECOND TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY

Sevcan ŞEN YAŞAR

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in History

Supervisor: Prof. Dr. Murat KARATAŞ

01/15/2020, 153

In this thesis study titled The Perception of Ottoman in The First and The Second Turkish Grand National Assembly, the deputies of Turkish Grand National Assembly of their perceptions about Ottoman Empire were evaluated in terms of continuity and change in between 1920 and 1927. The study covers the period between April 23, 1920, when the Assembly was opened, and October 15-20, 1927, when Mustafa Kemal ATATÖRK read the Great Speech. In the study, first hand sources and research works were used.

The deputies of the Turkish Grand National Assembly made many references to the Ottoman Empire in domestic policy, foreign policy, economy, law, education, military, health, public works and socio-cultural areas in order to draw a border between the newly established state and the Ottoman Empire at many points and to ensure that the revolutions are adopted by the public. Thus, in this thesis, the view of the deputies in the First and Second Parliaments towards the Ottoman Empire was tried to be explained.

Keywords: Republic of Turkey, Ottoman Empire, First Parliament, Second Parliament, Turkish Revolution

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ MECLİS'TE OSMANLI ALGISI

26

2.1. İç Politika	26
2.1.1. Saltanat ve Hilafet Makamı	31
2.1.2. Devletin Niteliği ve İdari Yapılanması	41
2.2. Dış Politika ve Askerî Alan	44
2.3. Ekonomi ve Bayındırlık	51
2.4. Hukuk ve Sosyo-Kültürel Alan	60
2.5. Eğitim ve Sağlık	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MECLİS'TE OSMANLI ALGISI

79

3.1. İç Politika	79
3.1.1. Saltanat ve Hilafet Makamı	82
3.1.2. Devletin Niteliği ve İdari Yapısı	90
3.2. Dış Politika ve Askerî Alan	96

3.3. Ekonomi ve Bayındırlık	103
3.4. Hukuk ve Sosyo-Kültürel Alan	113
3.5. Eğitim ve Sağlık	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	132
SONUÇ	

KAYNAKÇA	138
ÖZGEÇMİŞ	153

KISALTMALAR

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
C.	Cilt
D.	Devre
İ.	İçtima (oturum)
Ss.	Sayfalar
Ed.	Editör
Vb.	Ve Benzeri
Vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayın
Haz.	Hazırlayan
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Bkz.	Bakınız
ARMHC	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve memleket genelinde işgaller başlamıştır. İşgal edilen bölgelerdeki yerel halk, işgalcilere karşı ayaklanarak direnişe öncü olmuşlardır. Özellikle Samsun ve çevresinde faaliyet gösteren Pontus Rum çetelerine karşı halkın direniş göstermesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, padişah Sultan Vahdettin ve dönemin İstanbul Hükümeti tarafından direnişi bastırmak ve halkın elindeki silahları toplamak üzere 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a gönderilmiştir.¹

Bu durumu Milli Mücadele'yi başlatmak için bir fırsat olarak gören Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ayak basmıştır. Öncelikle 28 Mayıs 1919'da Havza'da ve sonra 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da genelgeler yayınlanarak hem “*milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*” şiarıyla halk mücadeleye çağrılmış hem de Sivas'ta bir milli kongrenin toplanacağını haberi verilmiştir.² 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında, kararlarıyla vatan sınırlarını çizen ve vatanın bir bütün olduğunu ve parçalanamayacağını ve ayrıca hakimiyetin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu ilan eden Erzurum Kongresi düzenlenmiştir.³ Devamında Sivas Kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanmış ve ardından Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) ile Milli Mücadele tek çatı altında yönetilmeye başlanmıştır.⁴ Bu süreçte ARMHC, İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın açılmasında kilit rol oynamıştır.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde

¹ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Hatıraları*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2022, ss.119-125.

² Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yay., Ankara 2016, ss.21-22; Tayyib Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s.146.

³ Erzurum Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Fahrettin Kırzioğlu (haz.), *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara 1993.

⁴ Utkan Kocatürk, “Milli Mücadele’de Sivas Kongresi”, *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yay., Ankara 2004, ss.1-3. Sivas Kongresi'nin tutanakları için bkz.: Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara 1986.

yayınladığı genelgeyle Ankara’da bir meclisin açılacağını duyurmuştur.⁵ Böylece 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Açılışın ardından Meclis’in yaptığı ilk faaliyet, Mustafa Kemal Paşa’nın da teşvikiyle, bir hükümet teşkil etmek olmuştur.⁶ 25 Nisan 1920’de önce altı kişilik Geçici İcra Heyeti oluşturulmuş, ardından da 3 Mayıs 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulmuştur.⁷ TBMM, kurulduğu andan itibaren meşruiyetini ispat edecek faaliyetlere başvurmuştur. 29 Mayıs 1920’de Vatana İhanet (Hıyanet-i Vataniye) Kanunu’nu kabul ederek Meclis’in meşruiyetini sorgulamaya ölüm cezası getirmiştir.⁸ İstanbul Hükümeti ile temaslar kesilmiş, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti’nin imzalayacağı her antlaşmanın geçersiz sayıldığı kaydedilmiştir.⁹

İstanbul Hükümeti, Ankara’da ortaya çıkan oluşumdan dolayı duyduğu kaygıyla 11 Nisan 1920’de Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi’ye Mustafa Kemal Paşa’nın öldürülmesini caiz gören bir fetva çıkarttırmıştır.¹⁰ Buna karşı Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi de bir fetva yayınlarak İstanbul Hükümeti’ne uyulmamasını istemiştir.¹¹ İstanbul Hükümeti’nin tahrikleri bununla sınırlı kalmamış, gerek 13 Nisan 1920’de kurduğu Kuvvay-ı İnzibatiye Ordusu ile gerekse de yerel halkı kıskırtarak çıkardığı ayaklanmalarla Milli Mücadele’yi engellemeye çalışmıştır. Meclis’in açılmasıyla beraber milletvekilleri, İstanbul Hükümeti’nin bu faaliyetlerini önlemek ve Anadolu’nun güvenliğini sağlamak amacıyla bir dizi kanun çıkartmıştır. Yukarıda bahsi geçen Vatana İhanet Kanunu bunlardan biridir. Bunun yanı sıra 11 Eylül 1920’de firarileri yargılamak üzere Firariler Hakkında Kanun çıkarılmış ve bu yolla yalnızca firarilerin değil, aynı zamanda Meclis’e karşı ayaklanmaların da önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹²

⁵ İlgili genelgeyi incelemek için bkz.: *Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)*, 490.1.0.0/ 34.141.2.

⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s.66.

⁷ *TBMM ZC*, D.1, C.1, İ.10, 03.05.1920 (1336), s.198. I. İcra Vekilleri Heyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Nuran Dağlı- Belma Aktürk (haz.), *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1988, s.2.

⁸ Hıyaneti Vataniye Kanunu, Resmî Gazete 1 (7.2.1921), Kanun No. 2, ss.2-3.

⁹ *TBMM ZC*, D.1, C.1, İ.15, 13.05.1336, s.288.

¹⁰ *Takvim-i Vekâyi*, 11 Nisan 1336 (1920), No.3834.

¹¹ Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss.150-153. Ali Sarıkoyuncu, ilgili fetvanın hem günümüz Türkçesine çevrilmiş hem de orijinal haline eserinde yer vermiştir. “Anadolu Ulemasının Fetvası” olarak yayınlanan bu fetvanın Rıfat Börekçi’nin dosyasından alındığı belirtilmiştir. Ancak bunun yanı sıra bu fetva, başta Hakimiyet-i Milli ve İrade-i Milliye olmak üzere Milli Mücadeleye destek veren gazetelerde de yayınlanmıştır. Fetvanın orijinal sureti için bkz.: *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1336 (1920), No.27.

¹² Firariler Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 3 (21 Şubat 1921), Kanun No.21.

Bir savaş döneminde varlığını sürdürmesi sebebiyle TBMM'nin en önemli gündemi, Milli Mücadele'nin kendisi olmuştur. Meclis, Milli Mücadele'yi Doğu Cephesi, Güney Cephesi ve Batı Cephesi olmak üzere üç cephede yürütmüştür. Doğu Cephesi, TBMM'nin ve düzenli ordunun ilk savaşı ve ilk zaferi olmuştur. Doğuda verilen mücadele her ne kadar Ermenilere karşı olsa da süreç genelinde Türkiye, Sovyet Rusya ile muhatap olmuştur. Meclis'in açılmasından sonra 11 Mayıs 1920 tarihinde dönemin Dışışleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey liderliğinde bir heyet Moskova'ya gönderilmiştir. Aynı dönemde Ermenilerin de bölgede hareketlenmesiyle 9 Haziran 1920'de Doğu illerinde seferberlik başlatılmış, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Doğu Cephesi Komutanlığı, Meclis'ten aldığı yetkiyle 28 Eylül 1920'de Ermenilere karşı taarruza geçilmiş ve taarruz, 30 Ekim 1920'de Kars'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.¹³ 2-3 Aralık 1920 tarihinde imzalanan Gümrü Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin diplomatik alanda elde ettiği ilk uluslararası başarı olmasının yanında aynı zamanda o dönemde bağımsız bir devlet olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye'yi bağımsız bir devlet olarak tanınması bakımından önem arz etmektedir.¹⁴ Bundan sonra Doğu Cephesi'ndeki asker, mühimmat ve silahlar, Batı Cephesi'ne sevk edilmiştir.

4 Aralık 1920'de Sovyet Rusya, Ermenistan'ı işgal etmiştir. Bu sebeple Türkiye, Sovyet Rusya ile de müzakereye geçmek zorunda kalmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 16 Mart 1921 tarihinde Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Ali Fuat (Cebesoy) Bey'in önderliğiyle Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Diğer bir adı "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" olan bu antlaşmada Sovyet Rusya Misakı Milli sınırları içerisinde Türkiye'yi tanımış, boğazların ve Kars, Ardahan ve Batum'un Türk hakimiyetinde kalmasını kabul etmiştir.¹⁵ Buna ek olarak antlaşmada Sovyet Rusya kapitülasyonların kaldırıldığını da kabul etmiştir. Bu yönüyle antlaşma, kapitülasyonlara son verildiğini Lozan'dan önce onaylayan ilk belge niteliğini taşımaktadır.¹⁶ 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ile Moskova Antlaşması'nda geçen hükümler, Kafkas Cumhuriyetleri

¹³ *Türk İstiklal Harbi: Doğu Cephesi*, C.III, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, ss.193-223.

¹⁴ Gümrü Antlaşması için bkz.: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 2000, ss.19-23.

¹⁵ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.173-174; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s.238.

¹⁶ şerafetin Turan, *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s.209.

(Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan) tarafından da onaylanmıştır.¹⁷ Bu diplomatik antlaşmalar sonucunda Doğu Cephesi tamamen kapanmıştır.

Milli Mücadele'nin bir diğer noktası da Güney Cephesi olmuştur. Güney Cephesi; Maraş, Urfa, Antep ve Adana illerini kapsamaktadır.¹⁸ Bu iller arasında özellikle Maraş'ta başlayan direniş, diğer illere de örnek teşkil etmiştir.¹⁹ Önce İngilizlerin sonra da Fransızların işgaline uğrayan Maraş'taki direnişi Sütçü İmam başlatmıştır. 21 Ocak 1920 tarihinde baş gösteren isyan 11 Şubat 1920'ye kadar kesintisiz devam etmiş ve 12 Şubat 1920'de Maraş, düşman işgalinden kurtulmuştur.²⁰ Özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de önemli katkıları olan bu başarı Milli Mücadele'nin ilk zaferi olmuştur. Bu zafer civar illeri direnişe teşvik etmiş ve İstanbul'un işgal edilmesinde etken olmuştur. Maraş'taki direnişin bitmesine yakın bir tarihte 9 Şubat 1920'de Urfa'da çatışmalar başlamıştır.²¹ Mücadelenin devam etmesi ve verilen kayıplar, Fransızların bölgeden çekilmesine vesile olmuştur.

Güney Cephesi'nin en önemli direnişlerinden biri de Antep'te yaşanmıştır. 26 Mart 1920 tarihinde şehit düşen Şahin takma adlı Üsteğmen Sait, Antep'teki direnişin ilk aşamasında kilit rol oynamıştır. Şahin Bey'in şehit düşmesinin ardından Kılıç Ali Bey, Kuvvay-ı Milliye birliklerinin başına geçmiştir.²² 1 Nisan 1920'de başlayan savaşta hem Türk ordusu hem de Antep halkı çok özel bir direniş örneği sergilemiştir. 11 Ağustos 1920'de Antep'i kuşatan Fransızlar, bu vaziyetten sonuç alamayınca 21 Kasım 1920'de ikinci kez kuşatmışlardır. TBMM, bu süre zarfında Antep halkının kahramanca bir direniş göstermesinden dolayı 6 Şubat 1921 tarihinde Antep'e "Gazi" unvanı vermiş ve bu şehrin adı bundan sonra Gaziantep olmuştur.²³ Ancak 8 Şubat'ta Antep, açlık sebebiyle teslim olmuştur. Gaziantep, 21 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile özgürlüğüne kavuşmuştur.²⁴

¹⁷ İsmail Soysal, *a.g.e.*, ss.41-47.

¹⁸ Güney Cephesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk-İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV'üncü Cilt*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁹ Bkz.: Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

²⁰ Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, ATAM Yay., Ankara 1999, ss.245-246.

²¹ *Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi*, C.IV, Gnkur. Bşk.lığı Yay., Ankara 1966, s.105.

²² *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, haz. Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003, s.83.

²³ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.147, 8.2.1921, s.132.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi: Güney Cephesi*, C.IV, Gnkur. Bşk.lığı Yay., Ankara 1966, ss.239-241.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgale uğrayan Adana'da halk, hem Fransızlarla hem de Ermenilerle mücadele etmiştir.²⁵ Bu süre zarfında ateşkes ilan edilse de çatışmalar son bulmamış özellikle Ermeniler, yaptıkları saldırılarla Türk halkını göçe zorlamışlardır.²⁶ Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, 5 Ağustos 1920'de Pozantı'ya gelerek Adana halkına destek olmuşlar ve aynı tarihte düzenlenen Pozantı Kongresi'ne katılmışlardır.²⁷ Ankara Antlaşması ile 5 Ocak 1922'de Adana'nın işgali son bulmuştur.

Ankara Antlaşması, 20 Ekim 1921 tarihinde Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Fransa Senato Başkanı Franklin Bouillon tarafından imzalanmıştır. Güney Cephesi'nde Türk halkının direnişi sonucu Fransa'nın askeri anlamda kayıplar vermesi, Fransız kamuoyunun savaşa muhalefet etmesi, Türk direnişinin Kuzey Afrika'daki sömürgelere ilham olacağı endişesi Fransa'yı siyaseten Ankara Hükümeti ile anlaşmaya sevk etmiştir. Ankara Antlaşması'ndan önce iki devlet, Londra Konferansı'nda bir araya gelmiş ancak TBMM nezdinde etkili bir diplomatik görüşme yapılamamıştır.²⁸ Ardından Franklin Bouillon, Ankara'ya gönderilmiş ve bu süre zarfında yapılan görüşmeler ve özellikle Türk ordusunun Sakarya Savaşı'nda önemli bir galibiyet kazanması sonucunda Ankara Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmaya göre Hatay, Suriye'ye bırakılmış, Hatay'daki Türk varlığının korunacağı belirtilmiş, Süleyman Şah türbesinin bulunduğu yer olan Caber Kalesi Türk toprağı sayılmış ve Fransa en geç iki ay içinde işgal ettiği bölgelerden çekilmeyi kabul etmiştir.²⁹ Ankara Antlaşması Türk diplomasi tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Ankara Hükümeti, ilk defa Batılı bir ülke tarafından hukuken tanınmış³⁰ ve bununla beraber hem Fransızların bölgeden çekilirken bıraktıkları silahlar hem

²⁵ Detaylı bilgi için bkz.: *Kemal Çelik, Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

²⁶ Kaç Kaç Olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: *Kemal Çelik, Milli Mücadele 'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, ss.248-287.

²⁷ Süleyman Hatipoğlu, *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s.63; Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Yayınevi, İstanbul 1961, s.170.

²⁸ Londra Konferansı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, TTK Yay., Ankara 1995, ss.78-90.

²⁹ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.50-52.

³⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.244.

de Güney Cephesi'nin de kapanıp birliklerin Batı Cephesi'ne aktarılmasıyla Yunanlılara karşı yürütülen Milli Mücadele'de Türk ordusunun eli güçlenmiştir.

Batı Cephesi, Milli Mücadele'nin en yoğun geçen cephesi olmuştur. Başlangıcını I. İnönü Muharebesi teşkil eden bu cephe, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla kapanmıştır. Düzenli ordu, Batı Cephesi'nde ilk defa I. İnönü Muharebesi'nde sahneye çıkmıştır. Yunan ordusu, Çerkez Ethem Ayaklanması'nın yaratmış olduğu kaostan faydalanmak ve bu vesile ile Türk düzenli ordusunun daha fazla güçlenmesine müsaade etmeden mağlup edip Sevr Antlaşması'nı imzalatmak amacıyla 6 Ocak 1921 tarihinde saldırıya geçmiştir. Her ne kadar asker, silah ve mühimmat olarak Yunan ordusu daha güçlü olsa da³¹ Türk ordusunun ortaya koyduğu direnç, Yunan ordusunun geri çekilmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda Türk milletine moral vermesi bakımından da oldukça önemli olan bu zafer sonucunda Müttefik Devletler, Londra'da bir konferans düzenlemeye ve bu konferansa da hem İstanbul hem de Ankara Hükümetlerini kasıtlı bir biçimde birlikte çağırmaya karar vermişlerdir. Türk ordusu cephelerde varlık gösterdikçe Müttefik Devletlerin de Türkiye'ye bakış açısı değişmeye başlamıştır.

21 Şubat 1921 tarihinde başlayan Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak Bekir Sami (Kunduh) Bey katılmıştır. Konferans her ne kadar Ankara Hükümeti açısından olumlu bir sonuç vermese de Müttefik Devletler iletişime geçilmesi bakımından değerli görülmektedir. Bekir Sami Bey, konferans esnasında İngiltere, Fransa ve İtalya ile Misak-ı Milli'ye aykırı maddeler içeren sözleşmeler imzaladığı için 8 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine istifa etmiş ve yerine Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey getirilmiştir.³²

Londra Konferansı'nda istediğini elde edemeyen Müttefik Devletler, Ankara Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nın hükümlerini kabul ettirebilmek için Yunan ordusunu yeniden harekate sevk etmiştir. 23 Mart 1921'de başlayan muharebede Türk ordusu

³¹ Birinci İnönü Muharebesi öncesinde Türk ve Yunan ordusunun askeri durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi Kısım 3, C.2*, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1994, ss.28-37.

³² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, 87-89; Baskın Oran, *a.g.e.*, ss.144-145.

planlandığı gibi İnönü'deki mevziini korumuş, Yunan ordusu da 1 Nisan 1921'de geri çekilmiştir.³³ Mustafa Kemal Paşa, bu zafere öncülük eden İsmet Paşa'ya ithafen “*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz.*” demiştir.³⁴

Türk ordusunun bu zaferini kendilerine yediremeyen Yunanlılar, 10 Temmuz 1921'de yeniden saldırıya geçmişlerdir. Asker, silah ve mühimmat olarak daha güçlü bir şekilde gelen Yunan ordusu, önce Afyon'u, ardından da Eskişehir'i işgal etmiş ve Türk ordusu Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmek zorunda kalmıştır. 19 Temmuz'da da Kütahya'nın işgal edilmesi üzerine Türk ordusu, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.³⁵ Kütahya- Eskişehir Muharebelerinde Türk ordusu hem asker hem de mühimmat noktasında kayıplar vermiştir.³⁶

Burada alınan mağlubiyet milletvekilleri arasında genel bir moral bozukluğuna sebep olmuş, Meclis'in Kayseri'ye taşınması gibi meseleler tartışılmaya başlanmıştır.³⁷ Bu atmosfer içerisinde milletvekilleri, Mustafa Kemal Paşa'yı başkomutan olarak görmek istemişler ve 5 Ağustos 1921'de kabul edilen yasa ile Mustafa Kemal Paşa'ya 3 ay süre ile başkomutanlık verilmiştir.³⁸ Bu yasa ile Mustafa Kemal Paşa, yasa hükmünde emir verme yetkisine sahip olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak ordunun silah, mühimmat, araç-gereç, gıda vb. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 7-8 Ağustos 1921'de on maddelik Tekalif-i Milliye emirlerini yayınlamıştır.³⁹ Ayrıca diğer cephelerden Batı Cephesi'ne askeri takviyeler yapılmıştır.⁴⁰

³³ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s.314. İkinci İnönü Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: İzzeddin Çalışlar, *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, ss.147-215.

³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ATAM, Ankara 2016, s.394.

³⁵ Süleyman Duman, *Kütahya-Eskişehir Kurtuluş Savaşı'nın Unutulan Muharebeleri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, ss.362-363.

³⁶ Fatma Acun, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2015, s.180; Süleyman Duman, *a.g.e.*, s.361.

³⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.2, İ.53, 23.07.1921 (1337), ss.98-114.

³⁸ *TBMM ZC*, D.1, C.3, İ.62, 05.08.1921 (1337), ss.18-19; Gothard Jaschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Yayınevi, Ankara, 1989, s.158.

³⁹ Tekalif-i Milliye emirleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler*, C.VII, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1975, ss.357-365.

⁴⁰ *A.g.e.*, ss.334-350.

23 Ağustos 1921 tarihinde Yunan ordusu, Ankara'yı ele geçirme ümidiyle Türk mevzilerine taarruzda bulunmuştur. 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi, 13 Eylül'de son bulmuştur.⁴¹ Türk ordusunun gösterdiği direniş karşısında Yunan ordusu Eskişehir-Afyon hattına kadar geri çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır, vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz*"⁴² emri doğrultusunda taarruza geçen Türk ordusu, 1683'te Viyana önlerinde başlayan geri çekilmeye 238 yıl sonra son vermiştir. Zayıatın 25000 kişi olduğu bu savaşa, 800 subayın yaralanması ve 350 subayın şehit düşmesi sebebiyle "Subay Savaşı" da denmektedir.⁴³ Sakarya Meydan Savaşı'nın hem iç hem de dış politikada önemli etkileri olmuştur. Savaş sonucunda 19 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" unvanı ve "Mareşal" rütbesi verilmiştir.⁴⁴ Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yenilgisi halinde yönetimi ele geçirmek üzere Batum'da bekleyen Enver Paşa'nın girişimi hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Dış politikada da Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Antlaşması, Fransızlar ile Ankara Antlaşması ve Ukrayna ile Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁴⁵

Büyük Taarruz, Sakarya Meydan Muharebesi'nden bir sene sonra yapılmıştır. Bu bir senelik süre zarfında Türk ordusu hazırlık yaparken Ankara Hükümeti de barışı sağlamak adına çeşitli diplomatik müzakerelere katılmıştır. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey tarafından yürütülen bu süreçte hem Sultan Vahdettin ile hem de Müttefik Devletlerin yöneticileri ile görüşülmüştür.⁴⁶ Bu diplomatik görüşmeler esnasında yapılan barış girişimlerinin bir sonuç vermemesi ve aksine 30 Temmuz 1922 tarihinde Yunanlıların Batı Anadolu'da İyonya adıyla bir devlet kurmaları üzerine Büyük Taarruz kaçınılmaz bir hale gelmiştir.⁴⁷ Savaşın planlanması büyük bir gizlilik içinde yürütülmüştür. Öncelikle Batı

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Selim Erdoğan, *Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

⁴² Mustafa Kemal ATATÜRK, *a.g.e.*, s.419; *Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikler*, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 2007, s.34.

⁴³ Şerafettin Turan *a.g.e.*, ss.251-252. Sakarya Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmek için bkz.: *Türk İstiklal Harbi: Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi*, C.II, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1973.

⁴⁴ "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Dün Büyük Millet Meclisinde İrad Buyurdıkları Nutuk", *Hakimiyeti Milliye* (20.9.1921), s.1.

⁴⁵ İsmail Soysal, *a.g.e.*, ss.41-47; ss.50-60 ve ss.64-68.

⁴⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, ss.106-111.

⁴⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, ss.307-309. İyonya Devleti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında

Cephesi iki ordu bölgesine ayrılarak Akarçay'ın batısı Nurettin Paşa komutasında Birinci Ordu, Akarçay'ın kuzeyi ise Yakup Şevki (Subaşı) Bey komutasında İkinci Ordu olarak belirlenmiştir.⁴⁸ 26 Ağustos 1922 tarihinde Cumartesi günü başlayan⁴⁹ Büyük Taarruz'da Yunan ordusu, kayıplar vererek geri çekilmeye başlamıştır. 30 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu hezimetle uğratılmıştır. 1 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!*"⁵⁰ emriyle Türk ordusu düşmanı kovalamaya başlamıştır. Sonuç olarak 4 Eylül'de Alaşehir, Kula, Söğüt, 5 Eylül'de Bilecik, Bozüyük, Ödemiş, Salihli, 6 Eylül'de Akhisar, Balıkesir, 7 Eylül'de Aydın, 8 Eylül'de Kemalpaşa ve Manisa, 9 Eylül'de İzmir, 10 Eylül'de Bursa, 16 Eylül'de Çeşme ve 18 Eylül'de de Bandırma geri alınarak Batı Anadolu tamamen Yunanlılardan temizlenmiştir.⁵¹

Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından İngiltere ile Ankara Hükümeti arasında Çanakkale hususunda diplomatik bir gerilim yaşanmıştır.⁵² Ancak buna rağmen Müttefik Devletler 23 Eylül 1922'de verdikleri nota ile barış görüşmelerini başlatmak adına bir teklif götürmüştür.⁵³ Böylece 3 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı toplanmıştır. Konferansa Ankara Hükümeti'nin temsilen İsmet Paşa katılırken İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil etmiş ve Yunanistan ise direkt olarak görüşmelere katılmamıştır.⁵⁴ 11 Ekim 1922'de kabul edilen Mudanya Ateşkes Antlaşması'na göre Türk ve Yunan orduları arasındaki savaş sona ermiş, 15 gün içinde Trakya'nın boşaltılmasına ve 30 gün içinde de Yunan memurların Trakya'dan çıkmasına ve barış antlaşması imzalanana kadar Türk ordusunun Çanakkale Boğazı ile İzmit'te belirlenen

Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.29, 2014 Güz, ss.97-140.

⁴⁸ Taarruzdan önce Batı Cephesi Komutanlığı'nın hazırlık faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için bkz.: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C.II., Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1995, ss.19-93.

⁴⁹ Fahri Belen, *a.g.e.*, s.429. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İzzeddin Çalışlar, *a.g.e.*, ss.363-438.

⁵⁰ Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yay., İstanbul 2021, s.334.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, C.II, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1995, ss.89-275.

⁵² Kenan Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phonix Yayınları, Ankara, 2004, ss.226-239.

⁵³ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.213.

⁵⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s.212; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.273.

çizgiyi geçmemesine karar verilmiştir.⁵⁵ Bu antlaşma, Milli Mücadele'nin askeri safhasının sona erdiğini ve artık diplomatik bir safhaya geçiş yapıldığını kanıtlamaktadır.

Barış görüşmelerinin 13 Kasım 1922'de Lozan'da yapılacağını duyuran Müttefik Devletler, 27 Ekim 1922'de hem Ankara Hükümeti'ne hem de İstanbul Hükümeti'ne davet göndermişlerdir. Bu hareketle Müttefik Devletler, aradaki görüş farklılıklarından yararlanarak çıkarları doğrultusunda bir barış planını dayatmak istemişlerdir. Bunun üzerine 29 Ekim 1922'de İstanbul Hükümeti adına Sadrazam Tevfik Paşa tarafından Meclis'e Milli Mücadele'nin sona ermesinden dolayı ikinci bir Meclis'e gerek kalmadığını ve Lozan'daki görüşmelere de yalnızca İstanbul'u temsilen bir heyetin katılmasını içeren bir telgraf gönderilmiştir.⁵⁶ Bu telgraf Meclis'te büyük tepkilere yol açmış ve sadece İstanbul'daki hükümetin değil, artık direkt saltanat makamının varlığı sorgulanmıştır. Böylece Dr. Rıza Nur Bey ve 78 arkadaşı, Osmanlı Devleti'nin 16 Mart 1920 tarihinden beridir var olmadığını, Türkiye'nin onun varisi olduğunu ve halifelik makamının kurtulacağını beyan eden bir önergeyi Meclis'e sunmuşlardır.⁵⁷ 1 Kasım'da mesele Karma Komisyona götürülmüş, komisyon üyelerinin saltanat ile hilafet makamının birbirinden ayrılamayacağını söylemesiyle Mustafa Kemal Paşa, oldukça sert bir konuşma yaparak saltanatın kaldırılmasının önünde duran engeli kaldırmış⁵⁸ ve böylece 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmıştır.

Bunu takip süreçte 16 Kasım 1922'de sabık Sultan Vahdettin İngilizlere sığınma talebinde bulunmuş⁵⁹ ve 17 Kasım'da da beraberindeki heyetle Malaya Zırhlısı'na binerek Malta'ya kaçmıştır.⁶⁰ Hemen ertesi günü 18 Kasım'da yapılan oturumda Sultan Abdülaziz'in oğlu ve ailenin en yaşlı erkek evladı olan Abdülmecit Efendi, 148 oyla halife seçilmiştir.⁶¹

⁵⁵ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.69-70.

⁵⁶ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1922 (1338), s.269; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.466.

⁵⁷ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338(1922), ss.292-293.

⁵⁸ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.468.

⁵⁹ Sultan Vahdettin kaçışına sebep olarak İstanbul'da can güvenliğini tehlikede gördüğünü bildirmişti. Ali Kemal'in linç edilmesi hadisesi de bunda etkili olduğu söylenebilir; Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s.265.

⁶⁰ "Vahdettin'in En Son Melanetini De Gösterdi Ve Hilafet Makamından Firar İle İngilizlerin Kucağına Atılmak Hıyanetini De İrtikap Etti", *Hakimiyet-i Milliye* (19.11.1922), No:664, s.1.

⁶¹ Cevdet Küçük, "Abdülmecit Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1988, ss.263-264.

21 Kasım 1922 tarihinde toplanan⁶² Lozan Barış Konferansı'ndan önce başta saltanatın kaldırılması olmak üzere Ankara'da belirli hazırlıklar yapılmıştır. Öncelikle Meclis'te Lozan'da gidecek heyetin başında kimin olacağı mevzusu konuşulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle İsmet Paşa, Yusuf Kemal Bey'in yerine Hariciye Vekili olmuştur. İsmet Paşa'nın Lozan'a gönderilmesinde Mudanya'dan başarıyla ayrılması etkili olmuştur.⁶³ Buna ek olarak Ankara'dan ayrılmadan önce hem Meclis hem de hükümet tarafından Türk heyetine önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler içinde en mühimi bir Ermeni yurdu kurma ve kapitülasyonların mevzu bahis edilmesi durumunda Ankara'ya herhangi bir danışma söz konusu olmadan konferansın terk edilebileceğidir. İsmet Paşa'nın yanı sıra Dr. Rıza Nur, Hasan (Saka) Bey ve kalabalık bir danışman grubuyla Türk temsil heyeti Lozan'da görevine başlamıştır.⁶⁴

Lozan Barış Konferansı'na Türkiye ile birlikte İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti katılmış, ABD ise yalnızca gözlemci olmuştur.⁶⁵ Bunun yanı sıra ek meseleler için ayrıca çağrılan devletler de vardır. Resmi adı "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı" olan bu konferans, yaklaşık iki buçuk aylık bir ara vermesinden dolayı iki döneme ayrılmıştır.⁶⁶ Konferans sırasında Müttefik Devletler, Türk heyetine Sevr Antlaşması'na benzer maddeler içeren tekliflerde bulunurken Türk heyeti de konferansın ilk döneminde yaklaşık iki buçuk ay boyunca Misak-ı Milli hususunda direnmiştir. Daha konferansı ilk gününde konuşması olmamasına rağmen İsmet Paşa, Lord Curzon'un konuşmasından sonra konuşma yapmak üzere kürsüye çıkmış ve bu yolla hem oradaki devletler ile eşit şartlarda bulduklarını göstermiş hem de Türklerin bağımsız bir devlet olmak isteklerini her defasında vurgulamıştır.⁶⁷

Kapitülasyonlar konusunda bir anlaşmaya varılamayınca konferans, kesintiye uğramıştır. Heyetin memlekete dönüşü, TBMM'de büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmayla bu tartışmalar kesilse

⁶² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.120.

⁶³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s.235.

⁶⁴ Mehmet Gönübol- Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1923)*, ATAM, Ankara 2013, s.82.

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.120.

⁶⁶ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.218.

⁶⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.76-77.

de özellikle Meclis'te bulunan İkinci Grup'un muhalefetinin bu sürece zarar verdiğinin görülmesi, Birinci Meclis'in sona ermesi ve seçimlere gidilmesine sebep olmuştur. 23 Nisan 1923 tarihinde Lozan Konferansı yeniden toplanmış, bu ikinci dönemde yapılan görüşmeler doğrultusunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır.⁶⁸ Antlaşmaya göre Türkiye sınırı; batıda Meriç Nehri olarak belirlenmiş ve Karaağaç da Yunanistan'dan savaş tazminatı olarak alınmış, Bozcaada ve Gökçeada Türkiye'ye bırakılmış, güneyde Suriye sınırı Ankara Antlaşması'nda belirlenen hükümler geçerli kalmış ve Irak sınırı da kesin çözümü sonraya bırakılmıştır.⁶⁹

Ekonomik ve mali hususlar çerçevesinde kapitülasyonlar tamamen kaldırılmış, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda dolayı savaş tazminatı vermesinden vazgeçilmiş, Yunanistan'ın savaş tazminatı olarak Karaağaç'ı vermesine karar verilmiş ve Osmanlı Devleti'nin 1854'ten beri Avrupa'dan aldığı borçların ödemesini yalnızca Türkiye'nin değil ayrıca İtalya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, Mısır ve Yemen'in de ödemesinde anlaşmaya varılmış, bunun yanı sıra boğazların her daim açık tutulması ve Türkiye'nin başkanlığında bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Türkiye, ülke içindeki azınlıkları bir Türk vatandaşı gibi muamele görececeklerini garantilemiş ve Türkiye ile Yunanistan arasında bir mübadele yapılması hususunda anlaşmaya varılmıştır.⁷⁰

Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını gösteren en önemli belgedir. Bu antlaşma sadece Kurtuluş Savaşı'na değil aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'na da son vermiştir. Müttefik Devletlerin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olan devletlere imzalattıkları antlaşmalar ele alındığında Lozan Barış Antlaşması hariç hiçbirinin geçerli olmadığı görülmektedir. İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan antlaşmaların hiçbiri yaşamazken yalnız Lozan Barış Antlaşması ayakta kalmıştır.⁷¹ Müttefik Devletlerin diğer mağlup devletlere imzalattıkları ağır hükümler içeren antlaşmalar, İkinci Dünya Savaşı'nın da meydana gelmesine etken olmuştur. Bu

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.123.

⁶⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.95-100.

⁷⁰ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.290.

⁷¹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara Üniversitesi, Ankara 1970, ss.56-57; İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.75.

noktada Lozan Barış Antlaşması, eşit bir ülke olarak sorunları kendisi açısından en iyi şekilde çözmesi bakımından Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesinin de en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'ne dayatılan Sevr Antlaşması ile karşılaştırıldığında Lozan Barış Antlaşması, Türk dış politikası tarihindeki en başarılı diplomatik harekettir.

Lozan Barış Konferansı'nın kesildiği sırada seçimlere gidilmesi ve böylece yeni bir Meclis'in toplanması kararı alınmıştır. Bu kararın oluşmasında Meclis'te yaşanan birkaç olayın etkisi bulunmaktadır. Bununla alakalı ilk belirti 26 Kasım 1922 tarihli *Anadolu'da Yenigün* gazetesinde Yunus Nadi tarafından yazılan "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı yazıda görülmüştür.⁷² 14 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisi için Ankara'dan ayrılmasını fırsat bilen İkinci Grup üyelerinden Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü (Çelikay) Efendi'nin "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı bir bildiri yayınlaması da İkinci Grup'un Meclis'te tehlike yarattığı düşüncesini meydana getirmiştir.⁷³ Ancak özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı vermesinde Türk heyetinin Lozan'dan dönmesi üzerine Meclis'te başlayan tartışmalar etkili olmuştur. Tartışmalar o kadar şiddetlenmiştir ki 5 Mart 1923'teki görüşmede Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey ve Mustafa Kemal Paşa birbirlerinin üzerine yürümüşlerdir.⁷⁴ Bunun üzerine 27 Mart 1923'te Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesi işleri dönülmez bir noktaya sevk etmiştir.⁷⁵ Bu atmosfer dahilinde 1 Nisan 1923'te başlayan görüşmeler doğrultusunda Meclis'te seçime gidilmesi kararı alınmıştır.⁷⁶ Bununla beraber seçim faaliyetlerinin başlaması üzerine Mustafa Kemal Paşa da 8 Nisan 1923 tarihinde Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu toplayarak "9 Umde"⁷⁷ olarak bilinen bir seçim bildirisi yayınlamış ve Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Fırkası'na dönüştürülmüştür.

⁷² Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu, *Devrimci Meclis İkinci TBMM (1923-1927)*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2021, s.26; Ayrıca bakınız; Yunus Nadi, "Yeni Bir Cidal Devri", *Anadolu'da Yenigün*, 26 Kasım 1922, s.1.

⁷³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss.503-505.

⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt II, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s.79-80.

⁷⁵ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, ss.507-509. İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s.93.

⁷⁶ *TBMM ZC*, D.1, C.28, İ.15, 01.04.1923 (1339), s.283.

⁷⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, ATAM, Ankara 2006, ss.521-523.

İçinde bulunduğu şartlar itibarıyla bir olağanüstü hâl meclisi olan TBMM, çeşitli meslek gruplarından, çeşitli siyasi görüşe sahip pek çok milletvekilinden oluşmuştur. Vatani düşman işgalinden kurtarmak amacıyla bir araya gelmesi, TBMM'nin idealist bir meclis olduğunu da göstermektedir. Birinci Meclis'te milletvekili sayısı 360'ı geçmiştir.⁷⁸ Meclis'te memur, çiftçi, avukat, gazeteci, bankacı, doktor, asker, belediye başkanı, tarikat şeyhi, aşiret reisi, mühendis vb. değişik meslek grubundan milletvekillerinin bulunduğu kaydedilmiş ve bu milletvekillerinden 228'i yüksek öğretim, 94'ü orta öğretim, 21 meslek ve özel eğitim kurumlarında eğitim görmüş ve buna ek olarak 162'si de Türkçe haricinde başka bir yabancı dil bildiğini beyan etmiştir.⁷⁹ Birinci Meclis'in milletvekilleri, görev yaptıkları sırada kendi siyasi görüşlerine uygun gruplar meydana getirmişlerdir. Bunların arasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini yürüttüğü Müdafaa-i Hukuk Grubu, diğer bir adıyla Birinci Grup ve İkinci Grup üyeleri Meclis'te faaliyette bulunmuşlardır. Farklı görüş ve geçmişlerde milletvekillerinin bir araya gelmesi ve bununla askeri ve diplomatik zaferler elde ederek yeni bir devlet meydana getirilmesi Birinci TBMM'nin kuruculuğunu da ön plana çıkarmaktadır. Birinci Meclis'in sona ermesiyle birlikte barışçıl ortamda yapılan seçimler sonucunda 11 Ağustos 1923'te İkinci Meclis göreve başlamıştır.⁸⁰

Açıldığı andan itibaren İkinci Meclis'te önemli konular hakkında görüşmeler yapılmıştır. 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması Meclis'te kabul edilmesinin ardından 6 Ekim 1923'te İstanbul'un düşman işgalinden kurtarılması, Meclis'te başkent meselesinin de gündeme gelmesine sebep olmuş ve gelişen tartışmalar sonucunda 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent ilan edilmiştir.⁸¹

27 Ekim 1923'te Ali Fethi Bey'in istifası üzerine bir hükümet bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu bunalım önce Meclis'te çözülmeye çalışılmış ancak meclis hükümeti sisteminin usulünden dolayı başarılı olunamamıştır. Bu sebeple kabine sistemine geçişin zorunlu hale gelmesi ile 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Anayasada

⁷⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.76.

⁷⁹ Birinci Meclis'te bulunan milletvekillerinin meslek ve eğitim durumları hakkında bilgi edinmek için bkz.: A.g.e., ss.80-105.

⁸⁰ "Büyük Millet Meclisi'nin Küşadı", *Hakimiyet-i Milliye*, 12.08.1923, s.1.

⁸¹ "Ankara Türkiye Devletinin Makarrı", *Hakimiyet-i Milliye* (14.10.1923), ss.1-2.

yapılan değişlikle devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu, cumhurbaşkanının devletin başkanı olduğu, gerektiğinde Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık edebileceği, cumhurbaşkanının TBMM genel kurulunca kendi üyeleri arasından seçildiği ve başbakanın da cumhurbaşkanı tarafından seçileceği tespit edilmiştir.⁸² Seçimler sonucunda Mustafa Kemal Paşa ilk cumhurbaşkanı, İsmet Paşa ilk başbakan ve Ali Fethi Bey, ilk meclis başkanı seçilmiştir. Mazhar Müfit Kansu, daha Erzurum Kongresi esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine zaferden sonra hükümet şeklinin cumhuriyet olacağını not ettirdiğini belirtmiştir.⁸³

Cumhuriyetin ilanından sonra rejimin varlığına tehlike oluşturması muhtemel her türlü etkenin ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunların içinde özellikle halifelik makamı, varlığıyla dahi cumhuriyetin zihniyetine aykırı bir kurum olmuştur. Cumhuriyetin ilanına muhalif olan kişiler halife Abdülmecit Efendi ve Rauf (Orbay) Bey çevresinde toplanmaya başlamışlardır.⁸⁴ Bununla birlikte Hindistan'daki İsmailiyye tarikatının liderleri olan Ağa Han ve Emir Ali tarafından İsmet Paşa'ya halifenin yanında olduklarını açıklayan bir mektup gönderilmesi, milletvekilleri arasında halifeliğin konumunun devletin bağımsızlığına gölge düşüreceği endişesi yaratmıştır.⁸⁵

Bu süre zarfında Halife Abdülmecit Efendi de Cuma selamlığına çıkmak, yabancı devlet memurlarına temsilci göndermek, halkın derdini dinlemek ve halife sıfatıyla devlet bütçesinden daha fazla para istemek gibi uygunsuz ve kendini ön plana çıkaran hareketlerde bulunmuştur.⁸⁶ Bu etmenler doğrultusunda 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik makamı kaldırılmış ve hanedan üyeleri yurt dışına çıkarılmıştır.⁸⁷ Bu kanunla birlikte Eğitimin Birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat) Kanunu da kabul edilerek milli ve laik bir eğitim sistemi oluşturma yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca Şeriye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı

⁸² "Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun", *Resmî Gazete* (30.10.1923), Kanun No. 364, s.413.

⁸³ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara 2019, s.72.

⁸⁴ Mete Tunçay, *T.C'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.68.

⁸⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.2, C.4, İ.64, 08.12.1923 (1339), ss.314-328.

⁸⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, 26. Baskı, İstanbul, 2017, s.511.

⁸⁷ Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 63 (6.3.1924), Kanun No. 431.

Harbiye Vekaleti kaldırılarak⁸⁸ ordu ve dinin siyasete dahil olmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Cumhuriyetin ilanı ve Halifelik makamının kaldırılması gibi olaylar, Meclis'te bazı milletvekillerinin hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de Halk Fırkası'na muhalefet etmelerine yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te bulunan bu muhalif kanadı takip etmiş ve ordu ile siyasetin birbirinden ayrılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bunun için Seçim Kanunu'nda değişikliğe gidilmiş ve bir kişinin milletvekili ve asker sıfatını aynı anda taşıması men edilmiştir.⁸⁹ Bu kanundan sonra Kazım Karabekir Paşa ile Ali Fuat Paşa askerlikten istifa etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu olayı “paşalar komplosu” olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet (Bele) Bey, Rauf Bey ve Adnan (Adıvar) Beyin girişimleri doğrultusunda 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuş, partinin başkanlığına Kazım Karabekir Paşa, ikinci başkanlıklarına Rauf Bey ve Dr. Adnan Bey, genel sekreterliğine Ali Fuat Paşa getirilmiş⁹¹ ve böylece Türkiye'de ilk defa çok partili hayata adım atılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Times Gazetesi İstanbul muhabirine 11 Aralık 1924'te verdiği demeçte yeni parti ile ilgili fikirlerini dile getirmiş ve bu durumun son derece olumlu ve cumhuriyet rejiminin bir gerekliliği olduğunun altı çizilmiştir.⁹² TCF, partinin adında olduğu parti bildirisinde de cumhuriyete vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise bu durumu samimiyetsiz bulduğunu beyan etmiştir.⁹³ Bildiriye göre TCF, liberalizme ve demokrasiye önem veren, her türlü fikir ve inanca saygılı, evrimci ve parti cumhurbaşkanının tarafsız olmasını ve inkılapların yapılmadan önce halka sorulmasını talep eden bir parti olmuştur.⁹⁴ Bildiride yer alan dini inançlara saygılı olma hükmü, kısa bir süre sonra cumhuriyet

⁸⁸ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.2, 03.03.1924 (1340), ss.21-24.

⁸⁹ Bu konunun Mustafa Kemal Paşa'nın nezdinde nasıl şekillendiğini görmek için ayrıca bkz.; Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, ss.576-584.

⁹⁰ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.101.

⁹¹ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss.79-86 ve 96-97.

⁹² “Reisi Cumhur Hazretlerinin Tayms (Times) Beyanatları”, *Hakimiyeti Milliye* (11 Aralık 1924), s.1.

⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 601.

⁹⁴ Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, ss.140-146.

karşıtlarının partiye yönelmesine sebep olmuştur.⁹⁵ TCF'nin kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa, daha ılımlı bir hükümet kurmak istemiş ve bu doğrultuda 22 Aralık 1924'te Ali Fethi Bey başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.⁹⁶

13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Genç ilinin Piran köyünde başlayan bu isyanla Şeyh Sait, saltanat ve hilafeti geri getirmeyi amaçlamıştır. Buna ek olarak Şeyh Sait'in İngilizlerle iş birliği içinde olduğu ve isyanın Kürt milliyetçiliği temelinde çıktığı noktasında görüşler de mevcuttur.⁹⁷ İsyanı bastırmada Ali Fethi Bey ve kabinesinin yetersiz kalması üzerine İsmet Paşa yeniden başbakanlığa getirilmiştir. İsmet Paşa, ilk olarak 4 Mart 1925'te Huzuru Sağlama (Takrir-i Sükun) Kanunu çıkarmış⁹⁸ ve isyanı bastırmak üzere hem isyan bölgesinde hem de Ankara'da İstiklal Mahkemelerini görevlendirmiştir ve yapılan çalışmalar sonucunda isyan iki ay içinde bastırılmıştır. Sorgu sırasında isyancılardan birinin TCF temsilcisi Yarbay Fethi Bey'in sözlerini dile getirmesi üzerine 3 Haziran 1925'te de TCF'nin kapatılmasına karar verilmiştir.⁹⁹ Parti kapatılsa bile Meclis içerisinde grup olarak işlevini sürdürmeye devam etmiştir.¹⁰⁰

Şeyh Sait İsyanı'nın etkileri devam ederken 17 Haziran 1926 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişiminde bulunulmuştur. Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi tarafından yapılması planlanan bu girişim, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir seyahatinin bir gün gecikmesi üzerine suikastı yapacakları kaçırmakla görevli olan Giritli Şevki'nin korkup ihbar etmesiyle açığa çıkmıştır.¹⁰¹ Hemen ardından İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey, ihbarı cumhurbaşkanına ve hükümete iletmış ve İsmet Paşa, meseleyle ilgilenmesi için Ankara İstiklal Mahkemesi'ni bölgeye sevk etmiştir.¹⁰² Mustafa Kemal Paşa, bu suikast girişiminin kendi şahsından öte cumhuriyete yapıldığını savunmuş ve “*Benim naçiz vücudum bir gün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.*”

⁹⁵ Meclis'te bulunan TCF'ye mensup milletvekillerinin sosyo-ekonomik tabanını incelemek için bakınız; Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *a.g.e.*, ss.565-570.

⁹⁶ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.100.

⁹⁷ Mete Tunçay, *a.g.e.*, s.129; Şerafettin Turan, *a.g.e.*, ss. 106-109.

⁹⁸ Takriri Sükun Kanunu, *Resmî Gazete* 87 (4.3.1925), Kanun No. 578, s.36.

⁹⁹ “Terakkiperver Fırkası Merkez ve Şubelerinin Seddi”, *Hakimiyet-i Milliye* (05.06.1925), s.1.

¹⁰⁰ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *a.g.e.*, s.586.

¹⁰¹ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, Sander Kitapevi, İstanbul 1966, s.646.

¹⁰² Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II (1920-1927)*, İleri Kitapevi, İzmir 1995, s.432.

sözyle bu düşüncesini desteklemiştir.¹⁰³ Bu suikast girişimi, muhalefetin etkinliğini yitirmesinde etkili olmuştur.

1927 yılına kadar Türkiye'nin dış politik gündemini Lozan'dan arta kalan meseleler oluşturmuştur. Bunlar arasında özellikle İngiltere ile olan Musul meselesi, Türkiye'nin siyasal ve sosyal hayatını olumsuz etkilemiştir. İngiltere, gerek petrol kaynakları gerekse Hindistan yolunun güvenliği noktasında Musul meselesi için çok ciddi direniş göstermiştir. Lozan Barış Konferansı'nda anlaşma sağlanamayınca taraf devletler, sorunun çözümünü sonraya bırakmaya ve yine de çözülmezse meseleyi Milletler Cemiyeti'ne devretmeye karar vermişlerdir.¹⁰⁴ Konferanstan sonra İngiltere Süleymaniye'yi bombalayarak ve Hristiyan Asuri kabilelerini Türkiye'ye karşı silahlandırarak bölgede kaos çıkarmak suretiyle emeline ulaşmayı hedeflemiştir.¹⁰⁵ 19 Mayıs 1924'te başlayan Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi Ali Fethi Bey, İngiltere'yi de Sir Percy Cox temsil etmiş ve konferans 5 Haziran 1924'e kadar devam etmiştir.¹⁰⁶ Konferansta anlaşma sağlanamamış ve bu sebeple mesele Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti, inceleme yapmak üzere bölgeye bir komisyon göndermiş, ancak bu süre zarfında iki devlet arasında çatışma çıkmasıyla geçici bir sınır ayarlanmıştır. Bu süreçte ülke genelinde baş gösteren ayaklanmalardan faydalanan İngiltere, meseleyi bir oldubitti ile kendi lehine değerlendirmiş ve böylece 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan antlaşma ile Türkiye-Irak sınırı Musul Irak'ta kalacak şekilde düzenlenmiştir.¹⁰⁷ Türkiye'nin dış politikada uğraştığı bir diğer mesele de Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele meselesi olmuştur. Mübadeleden sonra Yunanistan'ın İstanbul'daki Rumlarla alakalı çıkardığı sorun, iki devletin gerilmesine yol açmış ve sonuç olarak 1 Aralık 1926'da Atina'da yapılan antlaşma ile sorun çözülmüş ve bundan sonra iki devlet bir barış sürecine girmiştir.¹⁰⁸

İkinci TBMM, Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve vaziyetini kökünden değiştiren ve yıllar boyunca yapılması planlanan ancak doğacak tepkilerden çekinildiği için bir türlü

¹⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, ss.276-277;

¹⁰⁴ Baskın Oran, *a.g.e.*, s.223.

¹⁰⁵ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.76.

¹⁰⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.165.

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bakınız; İsmail Soysal, *a.g.e.*, ss.312-316.

¹⁰⁸ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *a.g.e.*, s.70.

yapılamayan inkılapları 4 sene gibi kısa bir süre zarfında yapması vesilesiyle Türk siyasi tarihinde devrimci bir meclis olarak anılmıştır.

İkinci Meclis'in açıldığı dönemde milletvekili sayısı 286 olarak hesaplanmış, veriler ışığında milletvekillerinin yaş ortalaması 43.7 olarak tespit edilmiş ve eğitim düzeylerine bakıldığında %43,24'ünün sivil bir yüksek eğitim kurumunda, %20,12'sinin askeri, %21,32'sinin rüştiye, idadi ve sultanide ve %10,21'inin de dini bir okulda eğitim aldıkları belirtilmiştir.¹⁰⁹ İkinci TBMM'nin 4 senelik görev süresinin sona ermesiyle 26 Haziran 1927 tarihinde seçimlere gitme kararı alınmış ve bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos 1927 tarihinde geçmiş dönemde yaşanan güçlerini kötüye kullanma, Meclis'e devam etmeme ve parti ve Meclis disiplinine uymama gibi aksaklıkların yeni dönem Meclis'te de olmasını önlemek amacıyla seçime katılacak milletvekili adaylarının hangi koşullar çerçevesinde seçileceğini belirleyen bir beyanname yayınlamıştır.¹¹⁰ Eylül ayında yapılan seçimlerde 316 milletvekili Meclis'e girme hakkı elde etmiştir. 1 Kasım 1927'de Meclis'in açılışından önce CHF kongresinin toplanması kararlaştırılmıştır. 15 Ekim 1927'de toplanan parti kongresi, parti genel başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasıyla başlamıştır. Kongrede öncelikle partinin tüzük ve programıyla alakalı konular görüşülmüştür.¹¹¹

Devamında Mustafa Kemal Paşa, 36 saat 31 dakika süren Nutuk/Söylevini beyan etmeye başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918'den mevcut döneme kadar 9 yıllık bir dönemin tarihçesi içeren Nutuk'un birden fazla yazılış amacı olduğu gibi aynı doğrultuda onu önemli kılan birden fazla husus mevcuttur. Nutuk'ta yer alan konular, şahıslar ve üslubu Mustafa Kemal Paşa'nın hem milletin huzurunda geçmişin muhasebesini yaptığını, muhaliflerle hesaplaştığını, gelecekte milletine yol göstereceğine inandığı bazı tecrübelerini aktarmaya çalıştığını ispat etmesinin yanı sıra hem kendisine yapılan suikast girişimleri hem de o dönemde yaşadığı kalp rahatsızlığı sebebiyle Nutuk, Mustafa Kemal Paşa'nı vedası ve vasiyeti özelliğini de taşımaktadır.¹¹² Ayrıca bu

¹⁰⁹ İkinci Meclis'te bulunan milletvekillerinin sosyo-kültürel yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 121, s.147 ve ss.153-154.

¹¹⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, ATAM Yay., Ankara 2006, ss.583-586; Şerafettin Turan *a.g.e.*, ss.277-279.

¹¹¹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s.105.

¹¹² Hakan Uzun, *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2006, s.63, s.69, s.71 ve s. 214.

kalp rahatsızlığından ötürü Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'un son bölümü kısa tutmuştur.¹¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın, o dönemin hem şahidi hem bizzat tarihi yapan ve yazan kişisi olarak, dahil olduğu olayları kendi gözünden ve belgeleriyle birlikte aktarması Nutuk'u yalnızca bir hatıra olmaktan çıkararak onu tarihin ana kaynaklarından biri haline getirmiştir. Özellikle sonunda gençliğe yaptığı seslenmeyle Mustafa Kemal Paşa, sadece cumhuriyeti ve onun tüm değerlerini değil aynı zamanda kendisini de Türk gençliğine emanet etmiştir.

Türkiye'de gerek Milli Mücadele'den önce gerekse sonra ekonomik bağımsızlığa her ortamda vurgu yapılmıştır. Dışa bağımlı bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti'nin geldiği nokta, Türkiye'nin ekonomi anlayışının oluşmasını da etkilemiştir. Lozan Barış Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması, Türkiye'nin ekonomi anlayışının ilk göstergelerinden biri olmuştur. Cumhuriyet döneminde izlenecek yol, 17 Şubat 1923 tarihinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenmiştir. İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in mesleki temsil sistemine göre bir araya getirdiği, Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığını yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla başlayan kongrede ekonomi alanında karşılaşılabilecek tüm sorunlar tartışılmıştır.¹¹⁴ 4 Mart 1923'te sona eren kongrede karma ekonomi modeli öne çıkarılmış ve özellikle Batı'ya, her ne kadar Sovyet Rusya ile bir dostluk ilişkisi içinde olursa da kapitalist yolun benimseneceği gösterilmeye çalışılmıştır.¹¹⁵

Aşarın kaldırılması, sendika ve grev haklarının düzenlenmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması, sanayinin desteklenmesi, kabotaj haklarının kullanılması, yeni bankaların kurulması gibi kararlar; milli ekonomiye geçişte rehber niteliği görmüştür. Bu doğrultuda Türkiye, öncelikle 26 Ağustos 1924 tarihinde Celal (Bayar) Bey'in başkanlığında Türkiye İş Bankası'nı kurarak çalışmalarına başlamıştır.¹¹⁶ Doğrudan doğruya Mustafa

¹¹³ Sina Akşin, *a.g.e.*, ss.105-106.

¹¹⁴ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, ss.51-57. İzmir İktisat Kongresi sonunda yayınlanan Misak-ı İktisadi esasları için bkz: Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

¹¹⁵ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları, İstanbul 2009, ss.128-129.

¹¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu (haz.), *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s.45.

Kemal Paşa'nın girişimi ile kurulan Türkiye İş Bankası, özellikle şeker fabrikalarının kurulmasına destek olmak gibi yürüttüğü faaliyetlerle milli sanayiye katkıda bulunmuştur.¹¹⁷

19 Nisan 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası sanayi ve madencilik alanında yapılan çalışmalara destek sağlama ve devlet ile özel sektör arasında ilişkileri düzenleme görevini üstlenmiştir.¹¹⁸ Emlak ve Eytam Bankası da uzun süren savaşlar ve yoksulluktan zarar görmüş halkın girişeceği inşaatları desteklemek, bunun için kredi sağlamak ve gerekli durumlarda büyük kentlerdeki bazı ulusal binaları da yapmak gibi gayelerle 22 Mayıs 1926'da kurulmuştur.¹¹⁹ Bu bankalara yanında 28 Mayıs 1927'de kabul edilen Sanayii Destekleme (Teşvik-i Sanayi) Kanunu ile özel sektör teşvik edilerek modernleşme hareketinin lokomotifi olacak olan milli bir burjuvazi sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır.¹²⁰

Türkiye, tarım alanında da önemli atılımlarda bulunulmuştur. 17 Şubat 1925 tarihinde, o dönemde bütçe gelirlerinin %25'ini oluşturan Aşar Vergisi kaldırılarak yüzyıllardır halkın üzerindeki büyük bir eziyete son verilmiştir.¹²¹ Buna ek olarak Atatürk Orman Çiftliği kurulmuş, topraksız köylüye toprak dağıtılmış, Karadeniz'de çay ve fındık tarımı teşvik edilmiş ve 20 Haziran 1927 tarihinde Ziraat Tedrisatının Islahına Dair Kanun kabul edilmiştir.¹²²

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetin üzerine eğildiği meselelerden biri de demiryolları olmuştur. Milli ekonomiye geçiş sürecinde hem yeni demiryolları yapmak hem

¹¹⁷ Recep Boztemur, "Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29, 1996, ss.71-72.

¹¹⁸ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu, *Resmî Gazete* 96 (23.4.1925), Kanun No. 633, ss.131-132; Ebubekir Ayan, "Türkiye'nin İlk Kalkınma Bankası: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın Faaliyet Hayatının Eleştirel Analizi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13/3, Haziran 2021, ss.730-731.

¹¹⁹ Emlak ve Eytam Bankası Kanunu, *Resmî Gazete* 389 (3.6.1926), Kanun No. 844, ss.1-2; Derya Bozoklu, "Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *ATAM Dergisi*, 19/55, 2003, ss.285-286.

¹²⁰ Teşvik-i Sanayi Kanunu, *Resmî Gazete* 608 (15.06.1927), Kanun no:1055, ss.2623-2628; Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, ss.289-290.

¹²¹ *TBMM ZC*, D2, C.14, İ.58, 17.02.1925 (1341), ss.69-97; Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi, İstanbul 2011, s.47; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, ss.176-177.

¹²² Ziraat ve Baytar Enstitülerile Âli Mektepleri Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 625 (05.07.1927), Kanun no.1109.

de yabancı şirketlerin elinde olanları da millileştirmek suretiyle demiryolu meselesi ile uğraşmıştır. Bu noktada 22 Mart 1924'te Diyarbakır-Ergani, Samsun-Sivas ve Ankara-Musaköy hatları tesis edilmiş, 22 Nisan 1924'te da Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı demiryolları ile Haydarpaşa limanı ve rıhtımının satın alınması için hükümete yetki verilmiştir.¹²³ Ekonomik alanda yapılan bu devrimlerle Türkiye, ekonomik bir devlet haline getirilmiştir.

Türkiye'de anayasal gelişmeler, 21 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile başlamaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, hem egemenlik hakkını padişahıtan alıp millete vermesi hem de "Türkiye" ibaresini kullanması bakımından devrimci bir niteliğe sahiptir. Teşkilat-ı Esasiye, TBMM'nin benimsediği kuvvetler birliği ilkesini aynen tespit etmiştir.¹²⁴ 1921 Anayasası'nda kişi hak ve özgürlüklerine ait ilkelerin yer almaması dolayısıyla 1924 Anayasası ilan edilene kadar geçen dönem hem Kanun-i Esasi'nin hem de Teşkilat-ı Esasiye'nin birlikte var olduğu iki anayasalı dönem olarak adlandırılmıştır.¹²⁵

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi, cumhuriyet esaslarına uygun yeni bir anayasanın varlığını zorunlu kılmıştır. Böylece 20 Nisan 1924'te yeni anayasa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu adıyla yürürlüğe girmiştir.¹²⁶ 1924 Anayasası, klasik anayasa sistemine uygun olarak hazırlanmış ve devletin kuruluşu, organları, işleyiş biçimi ve hak ve özgürlüklere dair hükümler de anayasaya dahil edilmiştir.¹²⁷ Cumhuriyetin ilanıyla bir ulus devleti haline gelen Türkiye Cumhuriyeti, 1924 Anayasası'nı kabul etmekle hukuk devleti olmanın gerekliliklerini yerine getirmiştir. Modern bir anayasa hazırlamanın yanında hukukun diğer esasları noktasında da çok önemli değişimler yapılmıştır.

¹²³ Müşerref Avcı, "Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, Bahar 2014, ss.43-45.

¹²⁴ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, ATAM Yay., Ankara 1998, s.59.

¹²⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY, İstanbul 1999, ss.252-257 ve s.268.

¹²⁶ 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) için bkz.: Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, ss.125-153.

¹²⁷ Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.294. Ayrıca bkz.; Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", *ATAM Dergisi*, 2/5, 1986, ss.383-400.

5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi açılarak yeni hukuk sistemini uygulayacak modern ve cumhuriyete bağlı hukukçuların yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹²⁸ 17 Şubat 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu, Türkiye'de toplumsal hayatın çağdaşlaşmasında kilit rol oynamıştır. Özel hukukun temel direği olan Medeni Kanun, devrimci ve laik bir nitelik taşımaktadır.¹²⁹ Medeni Kanun ile evlenme, boşanma, miras, fiil ve hak ehliyeti, velayet gibi konularda kadın-erkek eşitliği, tek eşlilik, medeni nikah usulü ile kurulan, modern ve hayatın icaplarına uygun bir aile tipi, yeni bir gayrimenkul anlayışı, mülkiyet hakkının düzenlenmesi, tüzel kişiler, haksız fiilde yeni prensipler gibi kavramları Türk hukuk tarihine kazandırmıştır.¹³⁰ Buna ilave olarak yine 1 Mart 1926 tarihinde Türk Ceza Kanunu, 26 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu ve 18 Haziran 1927'de kabul edilen Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile hukuk sistemimiz, Batı Avrupa hukuk sistemine dahil olmuştur. Ayrıca Türk hukuk sisteminde yapılan devrimler sonucunda, İslam hukukundan uzaklaşarak Batı hukuku benimsemiştir.

Türk toplumsal hayatında yaşanan çağdaşlaşmada eğitim alanında yapılan devrimlerin çok mühim bir yeri olmuştur. Eğitimin hem bir milletin kalkınmasında hem de cumhuriyet değerlerine bağlı nesillerin yetişmesinde oynadığı rol sebebiyle Mustafa Kemal Paşa, bu meseleye her zaman çok değer vermiş ve hatta Milli Mücadele'nin en yoğun geçtiği bir zamanda 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da düzenlenen Eğitim (Maarif) Kongresi'ne katılmıştır.¹³¹ Cumhuriyetin ilanıyla beraber çağdaş, bilimi esas alan ve milli bir eğitim anlayışı yaratma arzu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda atılan en büyük adım 3 Mart 1924'te kabul edilen Eğitimin Birleştirilmesi Kanunu olmuştur. Bu kanunla medreseler kapatılarak Tanzimat'tan beri süregelen eğitim-öğretimdeki ikiliğe son verilmiş, bunun yanı sıra ülke genelinde bulunan tüm okullar devlete bağlanmış ve azınlık yabancı okullar da devlet denetimine tabi tutulmuştur.¹³² 22 Mart 1926'da kabul edilen Eğitim (Maarif) Teşkilatı

¹²⁸ Ahmet Mumcu, "Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44/1, Ankara 1995, ss.548-550.

¹²⁹ AYTEKİN ATAAY, "Bir İnkılap Yapıtı Olarak Medeni Kanun", *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4, 1980, ss.49-50. Ayrıca bkz.; JALE AKİPEK, *Türk Medeni Kanunu*, C.I, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1998.

¹³⁰ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, ss.157-158.

¹³¹ "Maarif Kongresi" *Hakimiyeti Milliye* (22.7.1921), s.2; EROL KAPLUHAN, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8, 2014, s.125.

¹³² Tevhidi Tedrisat Kanunu, *Resmî Gazete* 63 (06.03.1924), Kanun No., s.19.

Hakkında Kanun ile ilk ve orta öğretim okulları çağdaş eğitim sistemine göre düzenlenmiş, eğitim hizmetleri modernleştirilmiştir.¹³³

Cumhuriyetin ilanıyla beraber Türkiye sosyo-kültürel alanda da büyük bir dönüşüm evresine girmiştir. Özellikle sosyal alanda yaşanan bu dönüşüme Şapka Kanunu öncülük etmiştir. Kılık-kıyafet ve giyim tarzı, bir toplumun zihniyetini yansıyan en temel göstergelerden biridir. Bu sebeple 25 Aralık 1925 tarihinde Meclis'te kabul edilen kanunla şapka Türk milletinin resmi başlığı olarak benimsenmiştir.¹³⁴ İlgili kanunla şapka, yalnızca resmi görevde bulunanlara zorunlu tutulmuş, özellikle kadınlarda peçe ve çarşafın yasaklanmasına yönelik herhangi bir kanun çıkarılmamıştır.¹³⁵ Sosyal alanda yapılan önemli devrimlerden biri de tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı en tehlikeli direnişin dervişlerden geleceği düşüncesinin¹³⁶ Şeyh Sait İsyanı ile birlikte daha fazla kabul edilmesi üzerine 30 Kasım 1925'te çıkarılan kanun ile tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış ve ayrıca türbedarlıklar ile şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik gibi unvanlar kaldırılmıştır.¹³⁷ Ayrıca 26 Aralık 1925 tarihindeki yasayla Hicri ve Rumi takvim bırakılarak 1 Ocak 1926 tarihinden itibaren Miladi takvim kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁸ Yine aynı gün alaturka saatten vazgeçilmiş ve günü 24 saate bölen modern saat uygulamasına geçiş yapılmıştır.¹³⁹

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yavaş yavaş kültürel alanda da faaliyetlerde bulunulmuştur. Bunun ilk adımları müzik inkılabında atılmaya başlanmıştır. Müzik inkılabını en zor inkılap olarak nitelendiren¹⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1924 tarihinde Türkiye'de Batı tarzı müziği oluşturmak üzere ünlü viyolonist Osman Zeki Üngör'ün de

¹³³ Maarif Teşkilatına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 338 (03.04.1926), Kanun No.789, ss.1-5.

¹³⁴ Şapka İktisası Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 230 (28.11.1925), Kanun No. 671, md. 7/108; Yasemin Doğaner, "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS*, 38, 2007, s.238.

¹³⁵ Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Türkiye'sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, s.68.

¹³⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s.552.

¹³⁷ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 243 (13.12.1925), Kanun No. 677, md. 7/113; Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, ATAM, Ankara 2017, s.115.

¹³⁸ Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 260 (2.1.1926), Kanun No. 698, md. 7/159.

¹³⁹ Nuri Köstüklü, "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, ATAM, Ankara 2014, ss.258-261.

¹⁴⁰ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, ATAM, Ankara 2010, s.304.

müdürlüğünü ve Riyaset-i Cumhuriyet Filarmonik Orkestrası'nın öğretmenliklerini yaptığı
Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur.¹⁴¹

¹⁴¹ Zafer Tangülü- Sabri Becerikli, “Musiki Muallim Mektebi (1924-1937), *Asia Minor Studies*, C.8, S.2, 2020, s.463.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE OSMANLI ALGISI

2.1. İç Politika

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, askeri ve diplomatik sahada ulusal kurtuluş mücadelesini yöneten bir meclis olmasının yanı sıra iç politikada da pek çok farklı konu hakkında tartışmalar yürütülen bir meclis olmuştur. Bu tartışmalar sırasında Osmanlı Devleti'ne yönelik atıflarda bulunduğu dikkat çekmektedir. Bir yandan seçim ve temsil sistemleri, iç güvenlik, idari yapılanma, haberleşme ve basın-yayın, iskân ve nüfus politikaları gibi meselelere çeşitli çözüm yolları üretilmeye çalışılırken bir yandan da saltanat ve halifelik makamının varlığı sorgulanmaya başlamıştır.

Seçim ve temsil sistemleri, Meclis'in ilk açıldığı zamandan beri tartışma konusu olmuştur. Halk egemenliğini düstur edinen Mustafa Kemal Paşa ve milletvekillerinin seçimlere önem verdikleri görülmektedir. Bu süreçte doğru bir yöntem izlemek isteyen milletvekilleri, geçmişte yapılmış seçimleri incelemişler ve hataları tespit ederek ders çıkarmayı amaçlamışlardır.¹⁴² Kayseri Milletvekili Hasan Basri Bey özellikle Meşrutiyet'ten sonra başlayan seçim mevzusunun halk nezdinde bir angaryadan öteye geçememesini eleştirmiş ve bundan sonraki seçimlerde Meclis'in görevinin, geçmişte düşülen hataya bir daha düşmeyerek halkın seçimi bir hak ve görev olarak tanımasını sağlamak olarak nitelendirmiştir.¹⁴³ Buna ek olarak 7 Haziran 1922'de Köy ve Bucakların Yönetimi Kanunu (İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu) layihası ve İçişleri (Dahiliye) Encümeni mazbatasını görüşmelerinde Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, seçimlerde halkın katılımını sağlamak amacıyla ufak bir ceza verilmesine yönelik fikirlerinden bahsetmiştir. Mehmet Şükrü Bey, öncelikle II. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimi örnek göstermiş ve

¹⁴² Osmanlı Devleti'nde altı adet seçim yapılmıştır. Bunlardan ikisi I. Meşrutiyet döneminde 1877 yılında; üçü II. Meşrutiyet döneminde 1908, 1912 ve 1914 yıllarında ve sonuncusu da işgal döneminde 1919 yılında yapılmıştır. Osmanlı zamanında yapılan seçimlerde halkın katılımı sınırlı kaldığı görülmektedir. I. Meşrutiyet döneminde yapılan seçimlerde seçmenlerin "erkek, vergi veren ve emlak sahibi" gibi şartlarla sınırlandırılmasından dolayı seçime yalnızca Osmanlı bürokrasisi katılım göstermiştir. II. Meşrutiyet dönemindeki seçimlerde ise geçmiş seçimlere göre, halkın katılımında artış sağlanmış ancak dönemin siyasal koşulları içinde 1912 ve 1914 seçimleri, demokratik ortamdan uzak ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın hakimiyetinde gerçekleşmiştir. Keza 1919 seçimlerinde de memleketin belirli bölgelerinin işgal altında olması sebebiyle genel bir katılım sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki seçimler hakkında daha fazla ayrıntılı bilgi için bkz.: *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, TBMM Yayınları, Ankara 1983, ss.67-82.

¹⁴³ *TBMM ZC*, D.1, C.6, İ.105, 29.11.1336 (1920), s. 133.

bu seçime, entelektüel vatandaşların katılarak hakkını aradığını ancak bazı vatandaşların da pek çeşitli durumları bahane göstererek katılmadığını dile getirmiştir.¹⁴⁴ Mehmet Şükrü Bey'e göre bu mevzu özellikle halkın kendi haklarını arayabilme iradesini ortaya çıkarması bakımından oldukça mühimdir.

Ayrıca 3 Nisan 1923 tarihinde Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey'le arkadaşlarının Milletvekilleri Seçimi (İntihab-ı Mebusan) Kanunu'nun değişikliği hakkında kanun teklifinin Meclis'te konu edilmesi üzerine Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, seçimlerin siyasal hayattaki önemine değinen bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında I. Meşrutiyet'in ilanının değeri verilmekle birlikte getirilen yeni sistemin seçimler hususunda halka temas edemediği ve bu sebeple siyasal hayatta Osmanlı Devleti'ni kırk yıl geri götüren bir sürece başlangıç teşkil ettiğini belirten Hüseyin Avni Bey, yine II. Meşrutiyet devrinde de belli bir zümrenin hürriyet kavramını sopalı seçimlerle halktan esirgediğini iddia etmiştir.¹⁴⁵ Karahisar Milletvekili Şükrü Efendi'nin Meclis'in 27 Aralık 1921 tarihli gizli oturumunda II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Hükümeti'nin memurlarının halka olan bakış ve tavırlarının değiştiğini ve git gide II. Abdülhamit'in tavırlarına benzediğini belirtilmesi¹⁴⁶, yöneticilerin halkla buluşması noktasında yetersiz kaldığını göstermektedir.

Çift dereceli seçim sisteminin¹⁴⁷ devamlılığı, Meclis'te konuşulan bir diğer husus olmuştur. Bu sistemin varlığını kabul edenler olduğu gibi aksini düşünenler de görüşlerini dile getirmiştir. 29 Kasım 1920 tarihinde İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey konuşmasında ne II. Abdülhamit devrinde ne de II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki devirde çiftçilerin yararına bir sistem düşünülmeyeceğini söyleyerek memlekette çoğunluğu temsil eden bu

¹⁴⁴ TBMM ZC, D.1, C.20, İ.49, 7.6.1338 (1922), s. 237.

¹⁴⁵ TBMM ZC, D.1 C.28, İ.17, 3.4.1339 (1923), s. 328. 1912 Genel Seçimleri'ne "sopalı ve dayaklı seçim" denmesinin sebebi, başta İttihat ve Terakki'den Rıza Tevfik'in Hürriyet ve İtilafçılar tarafından derdest edilmesi ile memleket yanında şiddet olaylarının çıkmasından dolayıdır. Seçim ve sonuçları için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

¹⁴⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ.135, 27.12.1921 (1337), s.560.

¹⁴⁷ İki aşamadan oluşan ve önce ilk seçmenlerin ikinci seçmenleri, ikinci seçmenlerin de milletvekili ya da başkan gibi temsilcileri seçtiği seçim sistemidir. 1946 Genel Seçimleri'ne kadar Türkiye'de bu sistem kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: *Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, TBMM Basımevi, Ankara 1982.

sınıfın yapılacak olan yeni sistemde de Meclis'te temsil edilmemesine yol açacak durumları eleştirmiştir.¹⁴⁸ Bunun yanı sıra meslekî temsil sistemi de Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından oldukça fazla talep edilen bir sistem olmuştur.

17 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinde İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, Mahmut Şevket Paşa'nın kaleme aldığı "Osmanlı Askerî Kıyafeti (Osmanlı Kıyafet-i Askeriyesi)"¹⁴⁹ adlı eserinde yer alan tımar ve zeamet sahiplerinin Osmanlı Devleti'nin kaderinde söz sahibi olduğu dönemde iyi yönetildiği ancak Enderun mektebinden çıkan ecnebi çocukların memleketi idrak edememelerinden dolayı devleti harabe haline getirdikleri fikrini benimsediğini dile getirerek meslekî temsiliyetin bu ülke için zorunluluk olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁰ Meslekî temsili savunular olduğu gibi savunmayanlar da olmuştur.¹⁵¹ Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, bu gruba örnek teşkil etmektedir. Yahya Galip Bey, kanun yapma hevesinde vazgeçmek gerektiğini, bu hevesin gerek Tanzimat-ı Hayriye'de gerekse Kanun-i Esasi'de kötü sonuçlar doğurduğunu bu sebeple de insanları toplumsal hayata sevk etmeden meslekî temsili tatbik etmenin bu millete kötülük etmek olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵²

Memleket genelinde yıllardan beri halkın yaşadığı emniyet yoksunluğu duygusu milletvekillerini de iç güvenlik noktasında çözüm aramaya itmiştir. Yolsuzluk ve Tanzimat'ın getirdiği taklitçilik, Osmanlı Devleti'nden intikal eden emniyet teşkilatının bozulmasına sebep olan asıl unsur olarak görülmüştür. 5 Haziran 1922 tarihli oturumda Güvenlik (Emniyet-i Umumiye) bütçesi görüşmelerinde konuşan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, Tanzimat-ı Hayriye'den beri her gün devlet kurumları içerisinde git gide gelişen yolsuzlukların o güne kadar süregeldiğini, bu sorunu düzeltmeden hiçbir kurumun düzenli

¹⁴⁸ TBMM ZC, D.1, C.6, İ.105, 29.11.1336 (1920), s. 131.

¹⁴⁹ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Askerî Teşkilatı ve Kıyafeti*, Gnkur. Bşk.lığı, Ankara 1983.

¹⁵⁰ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.134, 17.1.1337 (1921), s. 307.

¹⁵¹ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk siyasal ve düşünce hayatına giren fikir hareketlerinden biri olan Mesleki Temsilcilik, toplumun meslekler bazında sınıflandırılarak halk idaresine dayalı bir yönetim biçimi oluşturma fikri üzerine kuruludur. Birinci Meclis'te mesleki temsil sistemiyle alakalı yapılan tartışmalar hakkında daha fazla bilgi edinebilmek için bkz.: Şaduman Halıcı, "Birinci TBMM'de Mesleki Temsil Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/31, 2015 Güz, ss.81-106.

¹⁵² TBMM ZC, D.1, C.7, İ.134, 17.1.1337 (1921), s. 309.

çalışamayacağını ve memlekette refahın sağlanamayacağını vurgulamıştır.¹⁵³ Karahisar-1 Sahip Milletvekili Şükrü Bey de iç isyanların başlıca sebebinin idaresizlik olduğunu, Sultan II. Abdülhamit'in idare anlayışından dolayı da memleket genelinde isyan görülmediğini ileri sürerek otorite meselesinin altını çizmiştir.¹⁵⁴ Yine Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey de 5 Haziran 1922 tarihli Güvenlik Bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada taklitçilik zihniyetinin Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren bir zihniyet olduğunu bu sebeple de bu zihniyetin değişmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.¹⁵⁵ Karahisar-1 Şarki Milletvekili İsmail Şükrü Efendi de Meclis'in 11 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda bu memleketin 200 senedir kötü bir şekilde yönetildiğini ve bu sistemin bundan sonra değiştirilmesini gerektiğini vurgulamıştır. Gerek jandarma teşkilatında gerekse idari alanda çalışan devlet görevlilerinin işlerini iyi yapmadıkları, özellikle jandarmaların birer “hırsız ocağı” olmaktan öte geçemeyerek halkı usandırdıklarının üzerinde durulmuştur.¹⁵⁶

Meclis'te basın ile ilgili Osmanlı Devleti'ne yapılan en önemli atıf Basın ve İstihbarat Genel (Matbuat ve İstihbarat Umum) Müdürlüğü'nün üzerinden olmuştur. 7 Temmuz 1920 tarihinde yeni bir Basın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü kurulması gündem olmuştur. Burada konuşan Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey, böyle bir kanuna ihtiyaç olmadığını, aynı nam ve aynı içerikle bir kanunun zaten mevcut olduğunu beyan etmiştir.¹⁵⁷ Refik Şevket Bey'in görüşünün aksine Lazistan Milletvekili Osman Bey, mevcut olan bu kanunun memleketin “*ruhuyla, kabiliyet-i hakikiye-i milliyesi ile hiçbir vakitte mütenasip ve kabil-i telif olmaması*”, memlekette gelişme elde edilememesi sebebiyle Avrupa'ya nazaran asırlarca geri kaldığını belirterek bu durumu “*vahşet*” olarak nitelendirmiştir.¹⁵⁸ Bunun yanı sıra Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey de mevcut Basın Müdürlüğü'nü eleştirir bir açıklamada bulunmuştur. İsmail Suphi Bey, İstanbul'daki Basın Müdürlüğü'nün hem mevcut dönemde hem de II. Abdülhamit devrinde sadece dedektifçilikle (hafiyecilikle) uğraştığını dile getirmiştir.¹⁵⁹

¹⁵³ TBMM ZC, D.1, C.20, İ.48, 5.6.1338 (1922), s. 187.

¹⁵⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.26, 3.7.1920 (1936), s.59.

¹⁵⁵ TBMM ZC, D.1, C.20, İ.48, 5.6.1338 (1922), s. 195-196.

¹⁵⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ.64, 11.08.1921 (1337), s.203.

¹⁵⁷ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.25, 7.7.1336 (1920), s. 127.

¹⁵⁸ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.25, 7.7.1336 (1336), s. 129.

¹⁵⁹ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.25, 7.7.1336 (1336), s. 135.

Nüfus artırma politikası, Meclis'te gündeme gelen önemli konulardan biri olmuştur. Uzun süren savaş ve halen devam eden döneminin sonucu olarak memlekette nüfus sayısında bir düşme gözlemlenmiştir. Bu sebeple milletvekilleri konunun önemini bilerek hareket etmişlerdir. Örneğin 22 Ağustos 1920 tarihinde Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey, nüfus çoğaltma politikasının Meclis'te görüşülmesi gereken en önemli mevzulardan biri olduğunu ileri sürmüştür. On sene önce de görüşülen bu mevzuyla yeteri kadar ilgilenilmediğini bu sebeple de bundan doğacak sorunların ortadan kaldırılması için nüfus politikasının acilen tartışılmasını söylemiştir.¹⁶⁰ Yine 1 Şubat 1923 tarihinde Karesi Milletvekili Abdülgaffur Efendi, nüfus artırma politikasıyla alakalı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Abdülgaffur Efendi, konuşmasında öncelikle bu politikanın önemini vurgulamıştır. Konuşma genelinde Meşrutiyet devrinde bu konu hakkında yapılan çalışmaların yalnızca düşünsel aşamada kalması eleştirilmiştir.¹⁶¹

Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürlüğü (Aşair, Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi) bütçesi görüşmelerinde konuşan Saruhan Milletvekili Avni Bey, önceden beri iskân politikasının fena bir halde olduğunu belirterek geçmiş olaylardan örnekler vermiştir. Avni Bey, 1883 tarihinde Nogay Türklerinin¹⁶² ve Boşnakların iklim durumuna adaptasyonları göz önüne alınmaksızın iskan ettirildiklerini ancak bu uygulamanın işe yaramanın aksine iskan bölgesinde kötü sonuçlar yarattığını ifade etmiştir.¹⁶³

Bir savaş dönemi meclisi olmasına rağmen Birinci TBMM'de milletvekilleri, iç politika sahasında pek çok meseleyi gündeme getirmişler ve özellikle ilgili alanda Osmanlı Devleti'nden kalan sorunlar üzerinde de özenle mesai harcamışlardır. Saltanat ve hilafet makamının durumu ve devletin idari yapılanması ile alakalı meselelerin yanı sıra iç politikada yer alan seçim sistemi, iç güvenlik, basın ve istihbarat, nüfus ve iskan politikaları

¹⁶⁰ *TBMM ZC*, D.1, C.3, İ.55, 22.8.1336 (1920), s. 404.

¹⁶¹ *TBMM ZC*, D.1, C.27, İ.185, 1.2.1339 (1923), s. 126.

¹⁶² Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan gelen göçmenlere yönelik uyguladığı iskan politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, ss.94-204.

¹⁶³ *TBMM ZC*, D.1, C.8, İ.159, 28.2.1337 (1921), s. 536.

gibi Osmanlı Devleti'nden intikal eden sorunlar, sıklıkla Meclis'te gündeme getirilmiştir. Bu aşamada milletvekilleri, sorunların altyapısını irdeleyebilmek adına Osmanlı zamanına devamlı atıfta bulunmuşlardır. Meclis'te yapılan bu konuşmalar vasıtasıyla milletvekilleri, geçmişten ders çıkarma noktasında fikir birliğinde bulunarak aynı hataların tekrarlanmaması üzerine kurulu bir hedef belirlemişlerdir.

2.1.1. Saltanat ve Hilafet Makamının Durumu

Memleketin pek çok noktasında baş gösteren işgallere karşı İstanbul'da bulunan Osmanlı Devleti'nin Meclis-i Mebusan'ının gerekli adımlar atmak şöyle dursun işgalci kuvvetleri desteklemesi, TBMM'nin varlığını zorunlu kılmıştır. Bu sebeple başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis'te bulunan milletvekilleri, padişahın İstanbul'da esir tutulduğunu ve Meclis-i Mebusan'ının da bunda büyük pay sahibi olduğunu söyleyerek İstanbul Hükümeti'nin üzerinden eleştirilerini beyan etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılmasının ardından yaptığı 24 Nisan 1920 tarihli konuşması mevcut siyasi koşullar içinde İstanbul'a karşı TBMM'nin izleyeceği yolu belirlemesi bakımından önem teşkil etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında Ali Kemal'in 18 Haziran 1919 tarihinde yayınladığı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetlerini kötü göstermeyi hedefleyen bir genelgeye¹⁶⁴ karşı padişaha gönderdiği telgrafi Meclis'e sunmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın padişaha gönderdiği telgrafta Sadrazam Ferit Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Şefik Paşa'nın Erzurum Kongresi'nin toplandığı sırada Elaziz Valisi Galip Bey vasıtasıyla, vatan ve millet için çalışanlar aleyhinde faaliyette bulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca yine aynı telgrafta, geçen süre zarfında Ferit Paşa ve Kabinesi'nin, işgal edilen yerlerde olanlardan padişahı haberdar etmedikleri ve Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın yazdıklarının da kendisine iletilmesine müsaade etmedikleri söylenmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca Meclis'in 3 Temmuz 1920 tarihli

¹⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.22.

¹⁶⁵ *TBMM ZC*, C.1, D.1, İ.2, 24.4.1336(1920), s.17-18.

gizli oturumunda Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Efendi de padişahın İstanbul'da esir tutulduğu iddiasını vurgulamıştır.¹⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa'ya yazdığı bir telgrafi da aynı nutku sırasında milletvekillerine sunmuştur. Bu telgrafta Merkezi Hükümet'in milli teşkilatını kanunen tanımalarının zorunluluğu tespit edilmiş ve İstanbul ile Anadolu arasında var olan ayrılığın esas sebebinin Paris Sulh Konferansı'nda Doğu vilayetlerinde bir Ermeni devletinin kurulmasını kabul eden, Toros sınırının dışında kalan vilayetlerin yabancıların hakimiyetine geçmesine müsaade eden ve ülke genelindeki işgallere sessiz kalan İstanbul Hükümeti'nin olduğu vurgulanmıştır. Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa, Ferit Paşa'nın Kanun-i Esasi'ye göre dört ay içinde Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını sağlaması gerekirken herhangi bir seçimi düzenlememesini Ferit Paşa Kabinesi'nin "*açıktan açığa meşrutiyete bir darbesini ve Kanun-i Esasi'ye bir tecavüz-ü katisini teşkil*"¹⁶⁷ ettiğini beyan etmiş ve bunun Ceza Kanunu'nda bir cinayet sebebi addedilmesinden dolayı sorumlularına karşı kanunun uygulanmasının Hükümet'in ilk vazifesi olduğunu ifade ederek Ali Rıza Paşa'ya uyarıda bulunmuştur.¹⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açıldığı dönemde radikal sözler sarf etmemeye özen göstermiş ve her noktada padişaha bağlılığını dile getirmiştir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan tarihli bu konuşmasında padişahı esaretten ve memleketi işgalden kurtarmayı asıl hedef olarak belirlemiştir. Bunun yanı sıra Hamdullah Suphi Bey¹⁶⁹ de memlekette var olan mücadelenin padişaha karşı değil yalnızca dıştan gelen tehlikelere karşı yapıldığının ve Türk milleti ile saltanat makamının arasında herhangi bir ihtilaf olamayacağını vurgusunu yapmıştır.¹⁷⁰ 28 Nisan 1920 tarihli oturumda yine Hamdullah Suphi Bey, Meclis Başkanlığı tarafından padişaha gönderilmek üzere hazırlanan telgraf metnini Meclis'te okumuştur. Bu metin Türk milletinin yıllardır Osmanlı saltanatı için ortaya koyduğu fedakarlıklarını anlatması bakımından mühimdir. Metinde Anadolu halkının asırlardan beri baba ocaklarından çok uzakta harp yerlerinde yaşadıkları ve yıllar içinde Anadolu'nun viran bir

¹⁶⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.26, 3.7.1920 (1336), s.64.

¹⁶⁷ TBMM ZC, C.1, D.1, İ.2, 24.4.1336(1920), s. 20.

¹⁶⁸ TBMM ZC, C.1, D.1, İ.2, 24.4.1336(1920), s.19.

¹⁶⁹ 1. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Antalya Milletvekili olan Hamdullah Suphi Tanrıöver hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdullah Uçman, "TANRIÖVER, Hamdullah Suphi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, ss.574-575.

¹⁷⁰ TBMM ZC, C.1, D.1, İ.2, 24.4.1336(1920), s. 35.

hale geldiği vurgulanmıştır.¹⁷¹ Bu girişin ardından padişaha, Türk milletinin geçmişten gelen kudret ve cesaretle kendilerini kurtarmak adına mücadele verecekleri iletilmiştir. Yine Meclis'in 1 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunda konuşan Hamdullah Suphi Bey, Meclis'in tek hedefinin padişahı kurtarmak olduğunu altını çizmiştir.¹⁷²

Meclis'in ilk döneminde eski-yeni mevzusu devamlı tartışma konusu olmuştur. Yapılan bazı görüşmelerde kimi milletvekilleri eski kanunların geçerliliğini savunurken kimisi de yeni baştan yapılmasının uygun olduğunu düşünmüştür. Bu ilk döneme verilebilecek ilk örnek de Meclis için bir tüzük (nizamname) hazırlama meselesidir. 26 Nisan 1920 tarihinde yeni bir Meclis Tüzüğü ihtiyacı Meclis'te mevzu olunca yeni bir tüzüğe ihtiyaç duyulduğunu söyleyenler ve bu gibi bir ihtiyacın olmadığı, Meclis-i Mebusan'a ait olan tüzüğün¹⁷³ yeterli olacağını söyleyenler olarak iki grup ortaya çıkmıştır. Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey de bu tartışmaya katılmış ve yeniden bir tüzük yapmak için zaman kaybetmemek gerektiğini belirterek Meclis-i Mebusan İç Tüzüğü'nün (Nizamname-i Dahilisinin) yeterli olduğunu ve aynen uygulanmasını önermiştir.¹⁷⁴ Bu noktada Hamdullah Suphi Bey, Millet Meclisi'nin 11-12 seneden beri görevine devam ettiğini belirterek gelenek vurgusu yapmıştır. İstanbul Milletvekili Dr. Adnan Bey de Hamdullah Suphi Bey'in görüşünü desteklemiştir. Meclis-i Mebusan İç Tüzüğü'nün tecrübe ve incelemeler sonucunda yapıldığını belirterek Meclis'te işleri yoluna koyabilecek iyi bir tüzük olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁵

4 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti tarafından yapılacak olan tüm anlaşmaların ve alınacak olan tüm kararların tanınmamasına yönelik sunulan kanun tasarısı, Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşmede konuşma yapan Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hulusi Bey, Ferit Paşa hakkındaki görüşlerini de belirtmiştir. Ona göre, Ferit Paşa'nın İzmir'i Yunanlılara bırakması, İngilizlerin doğu vilayetlerindeki mandasını kabul etmesi ve Türk milletinin hukukunu ayaklar altına alması; çıkarılacak olan bu kanunun

¹⁷¹ TBZM ZC, D.1, C.1, İ.6, 28.4.1336(1920), s.123-124.

¹⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.8, 1.5.1920 (1336), s.9.

¹⁷³ Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1333 (1917).

¹⁷⁴ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.4, 26.4.1336(1920), s. 72.

¹⁷⁵ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.4, 26.4.1336(1920), s. 72.

meşruiyetine kanıt oluşturmaktadır.¹⁷⁶ Aynı görüşmede söz alan Saruhan Milletvekili Celal Bey, Maraş'ta meydana gelen bir olaydan bahsetmiştir. Celal Bey, Maraş'ta halkın İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği memurların Fransızlar tarafından iade edilmesinden dolayı duydukları rahatsızlığı dile getirmeleri üzerine Fransız temsilcilerinin, İstanbul Hükümeti'nin memur tayini hakkını kendilerine verdiklerini söylediğini dile getirmiştir. Bu olayın Hariciye Nezareti'nden gelen memur tarafından da teyit edildiğini belirten Celal Bey, İstanbul Hükümeti'nin hem mütareke hem de Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket ettiğini beyan etmiştir.¹⁷⁷ Verdiği bu örnekle Celal Bey, memleket aleyhine faaliyetlerde bulunmaktan kaçınmayan İstanbul Hükümeti'nin yapacağı anlaşmalara da mevcut zihniyetini yansıtacağından duyduğu endişeyle kanunun uygunluğunu savunmuştur.

Damat Ferit Paşa, İstanbul Hükümeti'nin sadrazamı olması dolayısıyla, TBMM'de en çok mevzu edilen şahsiyetlerden biri olmuştur.¹⁷⁸ 9 Mayıs 1920 tarihinde yeniden Sadrazam olmasıyla Meclis'te İstanbul Hükümeti'ne karşı daha ciddi bir yargı oluşmaya başlamıştır. 13 Mayıs 1920 tarihinde İzmit Milletvekili Hamdi Bey ve 15 arkadaşı tarafından verilen bir önergeyle Ferit Paşa ve çevresindeki kişilerin Vatana İhanet Kanunu'nun birinci ve ikinci maddeleri hükmünce Adalet Encümeni'ne havale edilmelerine karar verilmiştir. Bu görüşmelerde söz alan Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, Damat Ferit Paşa'yı “*sulhu hazırlamak için İngiliz himayesi altına imzasını koymuş, her şeyi garbin adalet ve merhametinden bekleyecek kadar anlayışsız, idaresiz bir adam*”¹⁷⁹ olarak nitelendirmiştir. Üstüne 13 Temmuz 1920 tarihinde yaptığı konuşmada da Hamdullah Suphi Bey, İstanbul Hükümeti'nin Kuvva-yı Milliyecilere karşı halkı galeyana getirip silahlandırması mevzusuna değinmiş ve o güne kadar süregelen mücadele boyunca haince faaliyetlerden başka bir şey yapmayan İstanbul Hükümeti'nin halka “*padişah müselleha (silahlanma) yapmıştır, padişah müdafaanızı istemiyor, köylerinize dönünüz, çoluk çocuklarınıza kavuşunuz, niçin silah atıyorsunuz gibi*” sözleri sarf ederek Lloyd George ve Venizelos'tan daha fazla mücadeleye zarar verdiklerini dile getirmiştir.¹⁸⁰ Mersin Milletvekili İsmail Safa

¹⁷⁶ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.11, 4.5.1336(1920), s. 206. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İstanbul Hükümetlerinin işgallere karşı tutumu hakkında bilgi edinmek için ayrıca bkz.: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1998.

¹⁷⁷ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.11, 4.5.1336(1920), s. 208.

¹⁷⁸ Damat Ferit Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C.4, İstanbul 1982, ss. 2029–2094; Cevdet Küçük, “Damat Ferid Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.8, Diyanet Vakfı Yayınları (DİA), İstanbul 1993, ss. 436–439.

¹⁷⁹ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.13, 9.5.1336 (1920), s. 249.

¹⁸⁰ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.33, 13.7.1336 (1920), s. 301.

Bey de Adana'dan bahsederek Damat Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda Toros'un güneyinin Türk addedilmediğini ileri sürmesinden dolayı Adana'nın en büyük düşmanı olarak görüldüğünü söylemiş ve Ferit Paşa ile alakalı görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Bu adam şimdiye kadar bizim toprağımızda yaşamış, toprağımızın bir evladydı. Bir kardeşimizdi ve bir millettaşımızdı. Fakat bu bedbaht vatandaş dünyada hiçbir milletin arasında yetişmeyecek kadar hain bir sıfatla karşımıza çıktı, memleketimizin en güzel parçalarını hiç titremeden, hiç utanmadan ecnebilere peşkeş çekmek istedi. Memleketin son ümidini kurutmak, son ümidini söndürmek için yılanların, şeytanların, bile düşünmediği bin türlü fesadı, bin türlü hıyaneti irtikap etti.”¹⁸¹

8 Temmuz 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin payitahtlığını yapmış Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Meclis'te büyük bir yankı uyandırmıştır. İşgalin yanı sıra yapılan zulmün haberleri geldikçe milletvekilleri, kürsüde tepkilerini göstermişlerdir.¹⁸² Mustafa Kemal Paşa, bu durumun üzerine Batıda asıl düşmanın İstanbul Hükümeti olduğunu söyleyerek tepkisini ifade etmiştir.¹⁸³ Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, bu elim vaziyetin sorumlusunun İstanbul Hükümeti olduğunu ve bu vaziyetten kuvvet alınması gerektiği vurgusunu yapmış ve Bursa'nın işgali esnasında önde Osmanlı bayrağının olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.¹⁸⁴

Yukarıda da bahsedildiği üzere TBMM'nin açıldığı dönemde milletvekilleri, başında Damat Ferit'in bulunduğu İstanbul Hükümeti'ni eleştirilerin odak noktası haline getirmiştir. Bu süreçte padişah ve genel manada saltanat makamı eleştirilerden azade tutulmuştur. Bu durum zamanla ve gelişen siyasal konjonktür gereği değişmiş ve öncelikle “her şeyin sorumlusu İstanbul Hükümeti” yerine perspektif genişletilerek Osmanlı hükümetlerinin genelini kapsayacak noktaya gelmiştir. Örneğin Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey, 26 Ocak 1921 tarihinde yaptığı konuşmada TBMM ile Bâb-ı Âli arasındaki farklılıkları irdelemiştir. Konuşmasında yıllardır Bâb-ı Âli teşkilatından bu millete hiçbir fayda

¹⁸¹ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.15, 13.5.1336 (1920), s. 290.

¹⁸² Konuyla ilgili Meclisteki tartışmalar için bkz.: Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 210.

¹⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.1, İ.26, 3.7.1920 (1336), s.74.

¹⁸⁴ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.31, 10.7.1336 (1923), s. 242.

gelmediğini ve bu teşkilatın halka “*Süreyyâ’dan Sera’ya bakar gibi*”¹⁸⁵ devamlı yüksekten baktığını, milleti anlamaya çalışacağı yerde malını ve mülkünü soyduğunu iddia etmiş ve bu sebeple mevcut milli hükümetle Bâb-ı Âli’nin kıyasının dahi kabul edilemeyeceğini ima etmiştir.¹⁸⁶ Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl Paşa da Bâb-ı Âli ile ilgili eleştirilerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti’nin düştüğü vaziyetin yegane sorumlusu olarak Bâb-ı Âli’yi gösteren İsmail Fazıl Paşa, Bâb-ı Âli’nin yarattığı kötü idare ve yüksek vergilere halkın zor tahammül ettiğini söylemiştir.¹⁸⁷ Ardından kürsüye gelen Maliye Bakanı Ferit Bey de eleştirilere konu olan Bâb-ı Âli’nin Fatih’in, Süleyman’ın Bâb-ı Âli’si olmadığını, aksine İstanbul’un düzensizlik doğuran Bâb-ı Âli’si olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁸ Buna ek olarak Şurâ-yı Devlet teşkilatının varlığı konusu da Meclis’te gündem olmuş ve Kayseri Milletvekili Hasan Basri Bey, halk idaresinin tam aksini simgeleyen bu teşkilatın canlandırılmasını savunmanın gülünçlüğünü vurgulamıştır. Maddi olarak da ciddi bir yükümlülük gerektiren bu teşkilatın, millete de bir faydasının olmadığı ileri sürülmüştür.¹⁸⁹

1921 yılına gelindiğinde padişahın İstanbul’da esir tutulduğu söyleminde değişim gözlemlenmektedir. Kimi milletvekilleri bu söylem değişikliğini son padişah Sultan Vahdettin üzerinden yaparken kimileri de artık saltanat makamı üzerinden eleştirilerini yapmaya başlamışlardır. 28 Kasım 1921 tarihinde Vekiller Heyeti’nin yetki ve görevlerine dair görüşmede Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Türk milletinin saraya ve saltanata karşı ettiği “*Millet kendisini bu girdaba düşüreni arıyor ve aradığı zaman karşısına bir tarih çıkıyordu ki, o da bir Saray, o saray ki, ecnebi unsurlarla malı, milleti katiyen düşünmez, mekel haline sokulmuş ve gündün güne milletin kanını emer ve kemiklerini kemirir bir kuvvet. (...) Ben evlat verdim, kurban verdim. Benim saadetim için. Komşum olan devletler elektriklerle tenvir edilirken ben çıra ışığı içindeyim. Herkes tayyarelerle uçarken ben kağıt arabalarıyla geziyorum.*” diyerek feryat ettiğini dile getirmiştir.¹⁹⁰ Halkın artık Avrupalı milletlerle eşit olmak isteği sebebiyle TBMM’nin kurulduğunu belirten Hüseyin Avni Bey, bu sözleriyle TBMM’yi İstanbul Hükümeti’nin olduğu konumdan ayırarak saltanat makamıyla eşit konuma getirmiştir.

¹⁸⁵ Yeryüzünden Süreyya (Ülker) takım yıldızına anlamında, birbirine zıt ve uzak şeyler için kullanılan bir deyimdir. Bkz.: www.luggat.com

¹⁸⁶ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.138, 26.1.1337 (1921), s. 385.

¹⁸⁷ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.138, 26.1.1337 (1921), s. 389.

¹⁸⁸ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.138, 26.1.1337 (1921), s. 393.

¹⁸⁹ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.139, 29.1.1337 (1921), s. 425.

¹⁹⁰ TBMM ZC, D.1, C.14, 118, 28.11.1337 (1921), s. 370.

Meclis'in 5 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık yetkisinin verilmesi hakkında yapılan görüşmelerde bazı milletvekillerinin yetkiler özelinde eleştirilerde bulunması üzerinde kürsüye gelen Edirne Milletvekili Şeref Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın padişah olmak gibi bir niyet taşımadığını ve kendisinin padişahlıktansa vatanın bir hizmetkarı olmayı daha hayırlı olarak nitelendirdiğini belirtmiştir.¹⁹¹ Bu söylem, milletvekilleri arasındaki padişaha yönelik algının zaman içinde değişiklik göstermesine örnek teşkil etmektedir.

Ertesi gün de bu konu hakkında görüşülmeye devam edilmiştir. Görüşmede söz alan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, yukarıda olduğu gibi Osmanlı tarihinde hüküm süren tüm hanedanı sorumlu tutmak yerine Sultan Vahdettin'e yüklenmiş, Sultan Vahdettin'in şan ve şevket sahibi ecdadının mirasını kendi menfaati için ayaklar altına aldığını ve bu sebeple de kendisinin artık Türk milletinin nazarında bir değeri kalmadığını ifade etmiştir.¹⁹² Bunun yanı sıra hilafet makamı ile tüm bağlarının güçlü kalacağı hakkında da ümitlerini iletmiştir. 29 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın, Londra'da düzenlenecek olan konferans¹⁹³ ile alakalı yaptığı konuşma üzerine söz alan Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey, padişahın daha önce İngilizlerin elinde esir olmasından dolayı TBMM'ye olan tutumunu belirtmediğini ancak eğer padişah bundan sonra da açık bir şekilde tutumunu göstermez ise Meclis'in ne gibi bir mevki belirleyeceği sorusunu milletvekillerine yöneltmiştir.¹⁹⁴ Yine 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerine ordunun durumu hakkında yaptığı bilgilendirme konuşmasında memleketin işgal altında olmasını ve mevcut dönemde böyle bir mücadele verilmek zorunda kalınmasını zamanında Osmanlı Devleti'nin güçlü olamamasına bağlamış ve ayrıca eskiden devlet yönetiminde söz sahibi olan şahısların dahi bu millete güvenmeme gibi bir gaflete düştüklerini ve bunun neticesinde gittikçe daha fazla Avrupa'nın etkisi altına girildiğini ileri sürmüştür.¹⁹⁵ 18 Şubat 1922 tarihli oturumda Siirt Milletvekili Mustafa Sabri Bey, Mecelle'nin¹⁹⁶ 1754 ve 1755. maddelerinin

¹⁹¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.2, İ.62, 05.08.1921 (1337), s.167.

¹⁹² TBMM ZC, D.1, C.14, İ.119, 29.11.1337 (1921), s. 397.

¹⁹³ Millî Mücadele'nin seyri ile dış politikada yaşanan değişimler göz önüne alındığında Londra Konferansı önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.242-243.

¹⁹⁴ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.139, 29.1.1337 (1921), s. 413.

¹⁹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.3, İ.3, 06.03.1922 (1338), ss.6-7.

¹⁹⁶ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye veya kısaca Mecelle, 1868-1876 yılları arasında Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından derlenen İslami özel hukuk kuralları kodeksidir. Osmanlı

kaldırılmasına yönelik bir kanun teklifi vermiştir. Teklifinde Kanuni Sultan Süleyman'a da değinen Mustafa Sabri Bey, Sultan Süleyman'ın kırk sekiz sene süren hükümdarlığının yirmi dört senesinin, babası Sultan Selim sayesinde, azametle ve şevketle geçtiğini ancak kalan yirmi dört senesinin de tam bir gerileme olduğunu ileri sürmüştür. Mustafa Sabri Bey, bu devirde Avrupalıların ıslahat yolunda ciddi değişimler geçirirlerken Osmanlı Devleti'nde ne ıslahatla ne ekonomiyle vesaire uğraşmadığını söyleyerek iddiasını gerekçelendirmiştir.¹⁹⁷

Büyük Taarruz'un kazanılmasının ardından Milli Mücadele'nin Batı Cephesi kapanmış, askeri safhası sona ermiş, bundan sonra Çanakkale ve Trakya bölgesindeki işgalcilerin durumu ile Mudanya Ateşkes Antlaşması görüşmeleri başlamıştır.¹⁹⁸ 27 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri, 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak kongre için hem Ankara hem de İstanbul Hükümeti'nden delege göndermelerini resmen talep etmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti'ni temsilen Tevfik Paşa, TBMM'ye bir telgraf göndererek seçilen delegelerin İstanbul'dan hareket etmesini önermiş ve böylece savaşın sona ermesiyle birlikte Ankara Hükümeti'nin vazifesini tamamladığını ve daha fazla bu hükümete ve meclise gerek kalmadığını beyan etmiştir. Bu telgrafın Meclis'te okunması, milletvekilleri arasında büyük tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi ve hilafet meselesi hakkında görülen görüşmeler başlamıştır. Görüşmede söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Kanun-i Esasi ile birlikte Türk milletinin eskiye nazaran hak sahibi olduğunu kaydetmiş ancak milletin, memleketi yönetenlerin hem halkını düşünmeyişi hem de tüm felaketlerin yegane sebebi olduğundan dolayı ayaklanarak hakimiyetini eline alıp bu inkılabı vücuda getirdiğini, diğer bir deyişle milletin eski sisteme isyan ettiğini iddia etmiştir.¹⁹⁹ Konuşmasına Tevfik Paşa ile devam eden Hüseyin Avni Bey, Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak görmediğinin altını çizmiştir. Ayrıca Sultan Vahdettin'in verdiği saltanat mührüyle memlekette türlü türlü cinayetin işlenmesinden dolayı bu mühürle görevinde bulunan hiçbir sadrazamı tanımadığını belirtmiştir.²⁰⁰ İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey de bahsi geçen telgrafla alakalı bir konuşma

İmparatorluğu'nun son yarım yüzyılında şer'i mahkemelerde hukuki dayanak olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara 2003, ss. 231-235.

¹⁹⁷ *TBMM ZC*, D.1, C.17, İ.161, 18.2.1338 (1922), s. 12-13.

¹⁹⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Cilt 2, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, ss.267-275.

¹⁹⁹ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338 (1922), s. 273.

²⁰⁰ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338 (1922), s. 274-275.

gerçekleştirmiştir. Konuşmasında öncelikle telgrafın içeriğine ve siyasal manadaki konumuna değinmiş ardından da Bâb-1 Âli'nin seneler boyunca yapmış olduğu gibi yine Türk milletinin ve onun yegâne temsilcisi olan TBMM'nin siyasal ve askeri alanlarda göstermiş olduğu büyük başarılarının üzerine konuştuğunu dile getirmiştir. Ancak artık bu milletin uyandığını söyleyen Ali Fethi Bey, milletin Bâb-1 Âli'ye müsaade etmeyeceğini de ilan etmiştir.²⁰¹

Yapılan görüşmeler neticesinde 30 Ekim 1922 tarihinde Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'le 78 arkadaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalktığına ve yeni Türkiye Devleti'nin onun mirasçısı bulunduğuna ve hilafet makamının esaretten kurtulacağına dair Meclis'e bir önerge vermişlerdir. Takirde Türk milletinin yıllardır saray ve Bâb-1 Âli'nin cehalet ve sefahatinden felakete ve en zor zamanlarda düşmanla iş birliği içine girerek ihanete uğradıkları vurgusu yapılmıştır. Ancak buna rağmen Türk milletinin ayağa kalkmasıyla birlikte gerçekleri görmeye başladığı ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu ilan ettiği belirtilmiştir. Böylece İstanbul'daki heyetin de hiçbir hukuksal meşruiyetinin bulunmadığının da altı çizilmiştir.²⁰² Verilen bu önerge 1 Kasım 1922 tarihinde onaylanmış ve böylece saltanatın kaldırıldığı resmen kabul edilmiş, İstanbul Hükümeti de topluca istifa ederek 4 Kasım 1922'de resmen sona ermiştir.²⁰³

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla Türk tarihinde yeni bir dönemin sayfası açılmıştır. O gün Mustafa Kemal Paşa, bu makamın geçirdiği evreler hakkında vekillere bilgilendirmede bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihten itibaren “*tarih-i cihanda devr-i itila (yükselme devri) denilen ve muvaffakiyet-i mütevaliyeye ve azime (büyük ve devamlı zaferler) ile mali (dolu) olan takriben üç asırlık bir devir*” yaşadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, bu devrin ardından bir gerileme başladığı, gerilemenin Sultan Vahdettin ile birlikte arşa ulaştığını beyan etmiştir. Vahdettin'in İngiltere tarafından Türk milletinin celladı olarak seçildiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, onun bu hareketiyle

²⁰¹ TBMM ZC, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338 (1922), s. 287-288.

²⁰² TBMM ZC, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338 (1922), s. 292-293.

²⁰³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.281.

kendini öldürdüğünü ve temsil ettiği idare şeklinin sonlanmasını zorunlu kıldığını ifade etmiştir.²⁰⁴

Aynı konuyla ilgili konuşan Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey de mütarekeden beri gelişen, milletin padişahına en çok ihtiyaç duyduğu süreçte Sultan Vahdettin'in, Sultan Abdülhamit'in 30-40 yılda tesis ettiği istibdadı bir iki yılda tesis etme gayreti göstererek; yanına “*Kanbur İzzetler, Nemrut Mustafalar, Dahiliye Nazırı Cemaller, bilmem Mustafa-i Sabrileri*” ve Damat Ferit'i alarak sahneye çıkmasını bir komedi olarak nitelendirmiş ve saray ve taifesine “*rezil, milliyetsiz, mezhepsiz ve menfaatperverler*” olarak seslenmiştir.²⁰⁵ 11 Kasım 1922 tarihli gizli oturumda saltanatın kaldırılmasının ardından İstanbul'daki memurların durumu kesinleşmesi hakkında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde söz alan Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey de Osmanlı Devleti'ni altı yüz senedir geçirdiği serüveniyle ilgili düşüncelerini dile getirmiştir. Ziya Hurşit Bey'e göre Osmanlı Devleti temellerini Anadolu'ya dayandırarak Osmanlı Devleti'nin Anadolu halkını hor görmesiyle birlikte gerileme sürecine girdiğini iddia etmiştir.²⁰⁶ Meclis'in 22 Kasım 1922 tarihli gizli oturumunda konuşan Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey de patrik meselesi üzerinden Fatih Sultan Mehmet'i eleştirmiştir. Devletin siyasal olarak güçlendiği ve yükseldiği bir dönemde patriğe verilmiş olan bu imtiyazın bir hak olarak algılanıp alkışlandığını dile getiren Hakkı Hami Bey, genel süreç içinde değerlendirildiğinde patriği bu memleketin başına bela etmesinden dolayı Fatih Sultan Mehmet'in yanlış yaptığını vurgulamıştır.²⁰⁷

23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla, Türk tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Açıldığı andan itibaren TBMM'de iç siyasetle ilgili pek çok konu gündeme gelmiştir. Ancak özellikle saltanat ve hilafet makamının vaziyeti gerek dönemin siyasi atmosferinden gerekse Meclis'in konumlandırılması hususundan dolayı en çok mevzubahis edilen konu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere TBMM'de bulunan vekiller, yaşanan siyasal ve askeri gelişmeler çerçevesinde padişaha ve saltanat makamına olan bakışlarını zamanla değiştirmişlerdir. Meclis'in açıldığı zamanlarda dönemin padişahı “esir ve suçsuz” söylemi üzerinde değerlendirilerek İstanbul Hükümeti,

²⁰⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.295-296.

²⁰⁵ TBMM ZC, D.1, C.18, İ.3, 6.3.1338 (1922), s. 69-70.

²⁰⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.3, İ.136, 11.11.1922 (1338), s.1027.

²⁰⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D.1, C.3, İ.143, 22.11.1922 (1338), s.1101.

eleştirilerin ortak noktası haline gelmiştir. Zaman içerisinde milletvekillerinin söylemlerinde de bir radikalleşme yaşanmış ve önce Sultan Vahdettin üzerinden yorumlar yapılırken Milli Mücadele'nin askeri safhasının sona ermesiyle birlikte direkt olarak saltanat makamı sorgulanmaya başlamıştır. Bunun sonucunda 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılarak Türk siyasal hayatında yeni bir evreye adım atılmıştır.

2.1.2. Devletin Niteliği ve İdari Yapılanması

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin idari alanda Osmanlı Devleti'nden intikal eden sorunlar hakkında sık sık yorum yaptıkları görülmektedir. Kurumsal yapılanma mevzusu, milletvekillerinin üzerinde durdukları meselelerden biri olmuştur. Meclis'in bu alandaki ilk faaliyetlerine bakıldığında bir düzenleme yapılmadan önce sorunun kaynağını tespit etmek istedikleri görülmektedir. Bu doğrultuda milletvekilleri, liyakate öncelik vermişlerdir. 5 Temmuz 1920 tarihinde İçel Milletvekili Ali Sabri Efendi ve arkadaşları, şimdiye kadar tayin edilen ve işten çıkarılan memurların bir listesinin talep edilmesi hususunda bir önerge Meclis'e sunmuşlardır. Önergenin sunulmasının ardından Ali Sabri Efendi, liyakatsizlik üzerine yaptığı konuşmada bu durumu "*içtimai (toplumsal) hastalıklarımızdan biri*" olarak nitelendirerek on senelik Meşrutiyet hayatında bu bağlamda hiç ders çıkaramadığımızı dile getirmiş ve Meclis'in bu hastalığı sonlandırmasını talep etmiştir.²⁰⁸

Aynı tarihte Yozgat Milletvekili Ahmet Bey ve arkadaşları, tayin edilen ehil olmayan memurlarla ilgili Meclis'e bir soru önergesi vermişlerdir. Memleketin içinde bulunduğu durumda kötü yönetimin etkisinin kanıksanamayacağını üzerinde duran İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey, başta İttihat ve Terakki Hükümeti dönemi olmak üzere pek çok dönemde vazifelerin ehil olmayan şahıslara verildiği ve bu şahısların "*vukufsuzluk, idaresizlik yüzünden memlekete iyilik yerine fenalık*"²⁰⁹ ettikleri açıklamasında bulunarak liyakatsizlik konusuna parmak basmıştır. Ardından Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de bu mevzu hakkında görüşlerini ortaya koymuştur. Konuşmasında liyakatsizliğin ve kötü yönetimin en

²⁰⁸ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.28, 5.7.1336 (1920), s. 179.

²⁰⁹ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.28, 5.7.1336 (1920), s. 187.

eski hastalıklarımızdan biri olduğu dile getiren Besim Atalay Bey, bu hastalığın terbiye eksikliğinden kaynaklandığını, kim gelirse gelsin sandalyeye oturduğu an gevşediğini ve memleketin terbiye seviyesini yükseltmedikçe bu uğurda harcanan çabaların sadece beyhude olduğunu söylemiştir.²¹⁰

Milletvekilleri, görev yaptıkları dönemdeki idari alandaki sorunların varlığından bahsederlerken genellikle sıfat ve kavramlar yoluyla Osmanlı Devleti'ne atıfta bulunmuşlardır. Örneğin Meclis'in 13 Nisan 1922 tarihli gizli oturumunda Çorum Milletvekili Dursun Bey, devlet bütçesinin gereksiz kurumlara memur ataması yapılarak harcadığını belirtirken mevcut dönemin Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat dönemine benzeterek eleştirisini kuvvetlendirmiştir.²¹¹

Liyakatsizlikten kaynaklı olarak baş gösteren kötü yönetim, özellikle yerel yönetimlerde etkisini yoğun bir biçimde göstermiştir. Taşrada var olan sıkıntıyı gidermek adına Meclis'te uzun mesailer harcanmış ve yapılan konuşmalarda sıkıntıların Tanzimat döneminden kaynaklandığı vurgusu yapılmıştır. 14 Aralık 1920 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinde söz alan Karesi Milletvekili Vehbi Bey, Tanzimat'tan mevcut zamana kadar toplamda sekiz cilt olan düsturda sadece iki tane köylü ile, halk ile alakalı kanun olmasını eleştirmiştir. Vehbi Bey, memleketin herhangi bir köşesindeki yerel yöneticilere idarenin nasıl yapıldığının sorulması durumunda yöneticinin cevap verebilecek elinde bir kanun olmadığını belirterek asırlardır en ağır vergileri veren, hayatını feda eden bu halkın memleket idaresi bir tarafa kendi köyünün dahi idaresinde söz sahibi olamadığını ve bunun da karmaşık bir vaziyet yarattığını dile getirmiştir.²¹²

Vehbi Bey'in aksine Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Tanzimat idaresinin memleket adına yararlı etkilerini olduğunu savunmuştur. 19 Ekim 1922 tarihli oturumda, Köy ve Bucakların Yönetimi Kanunu görüşmelerinde Tunalı Hilmi Bey, muhtarlık

²¹⁰ *TBMM ZC*, D.1, C.2, İ.28, 5.7.1336 (1920), s. 188.

²¹¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.3, İ.26, 13.04.1922 (1338), s.250.

²¹² *TBMM ZC*, D.1, C.6, İ.114, 14.12.1336 (1920), s. 359.

heyetlerinin²¹³ önemini izah eden bir konuşma yapmıştır. Türkün özünü teşkil eden bu heyetler sayesinde Milli Mücadele'nin kazanıldığını da kaydeden Tunalı Hilmi Bey, muhtarlık heyetlerinin Tanzimat-ı Hayriye'nin bu memlekete getirdiği bunca kötülüğün arasında çok büyük iyiliklerinden biri olduğunu göstermeye çalışmıştır.²¹⁴

24 Eylül 1921 tarihindeki müzakerede konuşan İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey'in söyledikleri Sultan II. Mahmut'tan beri süregelen modernleşme çabalarına ışık tutması bakımından önem arz etmektedir. Mahmut Esat Bey, bu süre zarfında yenilik hareketine katkıda bulunan entelektüellere hakkını teslim etmekle beraber taklitçilik kavramının işin içine girmesi ve yapılanların büyük çoğunlukla Batılı devletleri taklit etmek adına yapılmasıyla yeniliklerin hayal edildiğinden daha farklı yol aldığını de ileri sürmüştür. Konuşmasında Sultan Abdülhamit'e de değinen Mahmut Esat Bey, 33 sene boyunca halkın hürriyete kavuşmasına engel olan Sultan Abdülhamit dönemi zihniyetini TBMM'nin artık tamamen kaldırması gerektiğini ve bu Meclis'in entelektüellerinin, ihtilalcilerinin tarihten ders çıkararak hürriyeti halka vereceklerini umduğunu vurgulamıştır.²¹⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, açıldığı günden itibaren, gerek Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye'nin gerek nitelikleri gerekse kurumsal yapılanması hususunda pek çok konuşma yapılmış ve ilgili faaliyetlerde bulunulmuştur. En başından beri daha önce hiç görülmemiş bir inkılap devresinden geçtiklerinin farkındalığını yaşayan milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nde var olan taklitçilik, liyakatsizlik ve programsızlık gibi idari alandaki sıkıntıları tespit ederek bu anlayışın yeni yönetim sisteminde yer alamaması için çaba göstermişlerdir.

²¹³ 1829 yılında kurulan Muhtarlık teşkilatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Bellekten*, 34/135, ss.409-420.

²¹⁴ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.122, 19.10.1338 (1922), s. 45-46.

²¹⁵ *TBMM ZC*, D.1, C.13, İ.81, 24.9.1337 (1921), s. 15-16.

2.2. Dış Politika ve Askerî Alan

Türkiye Büyük Millet Meclisi, şartlar itibarıyla bir mücadele döneminin içine doğmuştur. Milli Mücadele'nin diplomatik ve askeri alanda Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu olmasından dolayı TBMM'nin dış politik gündemi oldukça yoğun geçmiştir. Bu süre zarfında hem uluslararası konferanslara katılım sağlanmış hem bazı devletlerle bire bir ilişkiler geliştirilmiş hem de Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye'nin ulusal bağımsızlığı her alanda müdafaa edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada da milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve diplomasi anlayışıyla hatırlatmalarda bulunmuşlardır.

TBMM Hükümeti, özellikle Milli Mücadele döneminde Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.²¹⁶ Bu süreçte de Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ortak geçmişi sorgulanmış ve geçmişte yapılan hatalar tespit edilirken bunun aksine siyasal, ekonomik ve askeri anlamda en kötü vaziyette olduğu dönemde dahi Çarlık Rusya'yı mağlup etmesinden de kıvançla bahsedilmiştir. 16 Mart 1922 tarihinde Antalya Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, ta 3. Selim zamanından beri Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti için “hasta adam” tabirini kullandıklarını ve o zamandan beri Osmanlı Devleti'nin biteceğini söylemelerine rağmen “hasta” Osmanlı Devleti'nin Çarlık Rusya'yı yendiğini ve bu zamana kadar ölmesi beklenen hasta adamın bir şekilde ayakta kaldığını söylemiştir.²¹⁷ Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan ilişkilerini eleştiren görüş, Tunalı Hilmi Bey'den gelmiştir. Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Antlaşması hakkındaki kanun tasarısının görüşmesinde Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, ecdadımızın geçmişte daima Ruslarla mücadele halinde olmalarını bir hata olarak nitelendirerek Namık Kemal'in “*Felekten intikam almak demektir ehli idrake, edip tezyidi gayret; müstefit olmak nedametten*”²¹⁸ sözünden alınan ilhamla bundan sonra kardeşlik bağlarının kuvvetleneceğini vurgulamıştır.²¹⁹ Tunalı Hilmi Bey

²¹⁶ Baskın Oran, *a.g.e.*, ss.161-165.

²¹⁷ TBMM ZC, D.1, C.18, İ.9, 16.3.1338 (1922), s.257.

²¹⁸ Bu söz, Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi şiirine aittir. Şiirin bu sözleri, “Gayretini arttırarak pişmanlıktan yararlanmak, akıl sahipleri için felekten intikam almak demektir.” anlamını taşımaktadır. Hürriyet Kasidesi hakkında daha ayrıntılı bir inceleme için bkz.: Adem Çalışkan, “Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.31, ss.81-113.

²¹⁹ TBMM ZC, D.1, C.18, İ.9, 16.3.1338 (1922), s.256.

karşılık olarak Mersin Milletvekili Salahattin Bey de “ecdadın hatası” tabirinin düzeltilmesini çünkü ecdadın onlardan çok daha yüce olduğunu beyan etmiştir.

Özellikle Milli Mücadele döneminde görev yapan Birinci Meclis, uluslararası alanda düzenlenen her konferansta Türk milletinin ve Türkiye’nin ulusal bağımsızlığını temsil etmiştir. Gerek Mustafa Kemal Paşa gerek milletvekilleri ve gerekse bu konferanslara giden heyetlerin her konuşmalarında bu husus öncelikli olmuştur. 11 Ekim 1920 tarihindeki gizli oturumda TBMM’nin dış politika anlayışı hakkında konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, millilik konusunda TBMM Hükümeti ile Osmanlı Devleti Hükümetleri’ni karşılaştırarak TBMM’nin daha milli bir dış politika takip ettiğini dile getirmiştir.²²⁰ Yine aynı dönemde Sovyet Rusya ile diplomatik görüşme sürecini anlatan Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey, Türkiye’nin eski Osmanlı İmparatorluğu gibi olmadığını söyleyerek dış politikada önemli farkı ortaya koymuştur.²²¹ Buna ek olarak milletvekilleri, Türkiye’nin dış politikada bağımsızlığını vurgulamada özellikle Osmanlı Devleti’nin bu doğrultudaki başarısızlığına değinmişlerdir. Örneğin 18 Ekim 1922 tarihinde kurtarılmış bölgeler düşman işgali altında iken işlenen cinayetler dolayısıyla cezalandırılmaları lazım gelenler hakkında İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından Hükümet’e nota verilmiş ve Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey’in bununla ilgili suali üzerine Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey cevap vermiştir. Cevabında Türkiye Devleti’nin artık yeni usullere göre idare edildiğini ve daha önce Osmanlı Devleti’nde var olanın dışarıdan gelen bir müdahaleyi asla kabul edemeyeceklerini ilan etmiştir.²²² Dışişleri Bakanı’nın yaptığı konuşmaya karşılık Cebelibereket Milletvekili İhsan Bey de verdiği cevapta İtilaf Devleti temsilcilerine bundan sonra Meclis’le değil, “Yıldız Sarayı’nda oturan köhne adam” diye nitelendirdiği Sultan Vahdettin’le iletişime geçmesini önermiştir.²²³ Meclis’in 4 Nisan 1922 tarihli gizli oturumunda konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de dış politika alanında Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nin mirasını almak istemediğini ve yeni devletin yeni ve eskiye göre daha farklı muamele görmek istediğini belirtmiştir.²²⁴

²²⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.1, İ.81, 11.10.1920 (1336), s. 148.

²²¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.1, İ.84, 16.10.1920 (1336), s.163.

²²² *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.121, 18.10.1338 (1922), s.17.

²²³ *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.121, 18.10.1338 (1922), s.18.

²²⁴ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.3, İ.20, 04.04.1922 (1338), ss.176-177.

Londra Konferansı 21 Şubat 1921 tarihinde toplanmış ve bu konferansa hem Ankara Hükümeti hem de İstanbul Hükümeti katılmıştır. Konferanstan önce Mustafa Kemal Paşa, Türk heyeti için bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Londra Konferansı'na katılacak heyetle ilgili Meclis'e verdiği beyanatta İstanbul'daki yönetimin asırlardır Türk milletini bir zorba olarak yönettiğini ve Türk milletinin bu zorbalara karşı bir uyanış yaşadıklarını söylemiştir.²²⁵ Bu açıklamanın Londra Konferansı'ndan hemen önce yapılması ile Türk milletini temsil eden merkezin İstanbul değil Ankara olduğunun altını çizilmiştir.

Milletvekilleri, Osmanlı'dan kalan dış borçlar meselesinin Lozan Barış Konferansı'nda çözülmesine önem vermişlerdir. 3 Kasım 1922 tarihli görüşmelerde Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlarla ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında TBMM Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer devletlerin hükümetlerinden hiçbir farkı olmadığından bahseden Ali Cenani Bey, borçların tamamını üstlenmenin bu millete haksızlık olduğunun vurgusunu yapmıştır.²²⁶ Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü Bey de mevzu olan borçlar meselesini tarihten bir örnekle Tanzimat'a bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Örnek olarak Kırım Savaşı'ndan bahseden İsmail Şükrü Bey, Kırım Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin galiplerin yanında yer almasına rağmen masada mağlup muamelesi gördüğünü ve bunun Tanzimat'la birlikte başladığını iddia etmiştir. İddiasına Angel Hard adlı bir yazarın Osmanlı Devleti'ne Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte nifak tohumları sokulduğu sözlerini temel göstererek Tanzimat'ın döküntüsü olarak nitelendirdiği adli kapitülasyon ve borçlar meselesini de kabul etmenin, üstümüze almanın mümkün olmadığını belirtmiştir.²²⁷

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olup 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte memleket genelinde işgaller başlamıştır. Hemen ardından önce Kuvva-yı Milliye bu işgallere karşı ayaklanmış ve sonrasında da Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışıyla Milli Mücadele'nin fitili ateşlenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ise 23 Nisan 1923 tarihinde

²²⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 159.

²²⁶ TBMM ZC, D.1, C.24, İ.132, 3.11.1338(1922), s.356.

²²⁷ TBMM ZC, D.1, C.24, İ.132, 3.11.1338(1922), s.362-363.

açıldığı vakitte Milli Mücadele'nin ortasında görevini ifa etmeye başlamıştır. Bu sebeple ki gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse teşkilatlanma vs. gibi askeri mevzular Meclis'te sık sık gündeme gelmiştir.

Genel bir bakış açısı üzerinden ele alındığında Milli Mücadele, esasen Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir.²²⁸ Dönemin milletvekilleri de aynı görüşte olmalı ki Birinci Dünya Savaşı'yla alakalı Meclis'te birçok tartışma gerçekleşmiştir. Bunların arasında özellikle savaşa dahil olma ya da olmama meselesi, en revaçta meselelerden biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in açılmasının hemen ardından yaptığı 24 Nisan 1920 tarihli nutkunda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmasının sebepleri de konu olmuştur. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa, ısrarla Birinci Dünya Savaşı'na dahil olmama gibi bir durumun var olduğunu söyleyenlere karşı çıkmış ve her ne kadar aynı şeyi arzu etse de hem Osmanlı Devleti'nin siyasal ve ekonomik durumundan hem de coğrafi pozisyonundan dolayı bunun mümkün olmadığını açıklamıştır.²²⁹

Milletvekilleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsettikleri noktada her daim Çanakkale Savaşı ile ilgili gurur dolu düşüncelerini dile getirmişler ve Çanakkale Savaşı'na ayrıca bir kıymet vermişlerdir.²³⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'teki diğer milletvekillerinin takdirini ve saygısını kazanmasında, Çanakkale Savaşı'nda başarılı olan bir asker, "Anafartalar Kahramanı" olmasının önemli bir katkısı olduğu görülmektedir.²³¹ Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde Çanakkale Savaşı'na yapılan vurgu milli duyguları pekiştirmek adına çok büyük önem arz etmektedir. Konuşmasında Çanakkale'ye bilhassa vurgu yapan Antalya Milletvekili Rasih Efendi, Çanakkale müdafaasının verilmekte olan mücadele için kıymetli bir örnek ve düşmanlar için ise bir gözdağı teşkil ettiğini ifade etmiştir.²³² Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşı'nda başarılı olan bir asker,

²²⁸ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.79.

²²⁹ *TBMM ZC*, D.1, C.1, İ.2, 24.4.1336(1920), s.21.

²³⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Çanakkale Savaşı ile alakalı yapılan yorumlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Kübra Beşkonaklıoğlu, "Anadolu'daki Kemalyeri'nde Yükselen Çanakkale Sesleri", *Anafarta*, S.11, Yaz 2021, ss.69-74.

²³¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.1, İ.126, 30.12.1920 (1336), s.302.

²³² *TBMM ZC*, D.1, C.2, İ.19, 22.5.1336 (1920), s. 16.

“Anafartalar Kahramanı” olması Meclis’teki diğer milletvekillerinin takdirini ve saygısını da beraberinde getirmiştir.

Milli Mücadele’nin devam ettiği süreçte Meclis’in de işlevini sürdürmesinden dolayı ihtiyaçlar doğrultusunda çıkarılan askeri nitelikteki kanunların görüşmelerinde Osmanlı Devleti’ne yönelik söylemlerde bulunulmuştur. Paralı Askerlik (Bedel-i nakdî) bu kanunlardan biri olmuştur. 2 Eylül 1920 tarihinde seferberlik müddetine mahsus olmak üzere hidematı fiiliye, ihtiyatiye ve müstahfıza efradından²³³ bedelli parası alınmasına dair Meclis’e sunulan kanun tasarısının müzakeresinde konuşma yapan Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey, bedelli uygulanmasından kaynaklı oluşacak sorunların halk üzerinde yaratacağı etkiden bahsetmiştir. Bu zararların Birinci Dünya Savaşı’nda aynen yaşandığını da belirterek geçmişte yapılan hatalardan ders çıkarılması adına bu kanun tasarısının kabul edilmesinin yanlış olduğunu iddia etmiştir.²³⁴ Hemen ardından kürsüye gelen Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey de kanunun yanlış olduğunu söylemiş ancak maddi zorunluluklar sebebiyle kanunun kabulü zorunlu ise de o zaman gerek geçmişte Birinci Dünya Savaşı’nda ve gerek mevcut dönemde bedelli parası ödeyen zenginlerin, bunu ödeyemeyip de savaşta ölen erkeklerin geride bıraktığı ailelerine bakmakla yükümlü olmalarını talep etmiştir.²³⁵

Milli Mücadele sürecinde milletvekilleri, gerek verilen mücadeleler hakkında ve gerekse mevcut ordunun durumu hakkında yaptıkları konuşmalarda Osmanlı Devleti ile kıyaslamaya gitmişlerdir. 5 Mart 1921 tarihindeki oturumda Antep’te gerçekleşen mücadele hakkında konuşan Kütahya Milletvekili Cevdet Bey, Plevne müdafaasını²³⁶ tarihteki en önemli üç müdafaadan biri olarak göstermiş ancak tüm bu müdafaalardan daha fazlasının Antep’te yapıldığının da altını çizmiştir.²³⁷ Buna yakın bir konuşmayı Mustafa Kemal Paşa, 18 Nisan 1922 tarihinde yapmıştır. Konuşmasında ordunun, sayıca Viyana kapılarına dayanan ordu kadar olmasa da benimsediği fikir bakımından o ordudan daha meziyetli

²³³ Mevcut hizmette, yedek askeri birlikte ve seferberlik bünyesinde bulunan askerlerden.

²³⁴ *TBMM ZC*, D.1, C.3, İ.57, 2.9.1336 (1920), s. 481.

²³⁵ *TBMM ZC*, D.1, C.3, İ.57, 2.9.1336 (1920), s. 486.

²³⁶ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, ss.3310-3318; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1976-1907)*, C.VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, ss.48-52.

²³⁷ *TBMM ZC*, D.1, C.9, İ.3, 5.3.1337 (1921), s. 24

olduğu ifade edilmiştir. Saltanatlar yapmak ya da yıkmak gibi bir emeli olmayan ordunun tek hedefi, insanca ve bağımsız yaşamak olarak değerlendirilmiştir.²³⁸ 25 Kasım 1922 tarihinde kurtarılmış bölgelerdeki terk edilmiş mallar üzerinde yapılan suistimal hakkında Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'e gelen ve Meclis'te okunan mektubun mevzubahis olması üzerine Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey, bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasına Osmanlı Devleti'nde de tıpkı mevcut dönemdeki gibi önemli savunma ve saldırı savaşları olduğunu belirterek başlayan Abdülkadir Kemali Bey, savaşların ardından gelen idare kabiliyetinin Osmanlı Devleti'nde olmadığını söylemiş ve Büyük Millet Meclisi'nin de aynı hataya düşmekte olduğunu vurgulamıştır. 400 yıl geride olduğumuzun altını çizmesinin ardından küçük şeylerle uğraşmak yerine 400 senelik atılım yapma emeline odaklanılmasının haklılığını savunmuştur.²³⁹

Meclis'te subay sınıfının vaziyeti hakkında da konuşmalar yapılmıştır. 14 Ağustos 1920 tarihinde Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, Bursa'nın işgal edilmesinden sorumlu tutulan Bekir Sami, Hacı Muhittin ve Aşir Beyler ile ilgili bir soru önergesi Meclis'e sunmuştur. Bunun üzerine Kütahya Milletvekili Bekir Sami Bey, Osmanlı askeri teşkilatında subay sınıfının önemini vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Osmanlı tarihinde o zamana kadar askeri sahada görülen başarısızlıklar komutanların kaçışına ya da yetersizliğine bağlanırken, bunun yanı sıra alınan galibiyetlerde de Türk subaylarının hakkını da vermiş ve subayların olmadığı bir durumda memleketin Fas'tan, Buhara'dan, Hive'den farkı kalmayacağını beyan etmiştir.²⁴⁰ 12 Haziran 1922'de görüşülen Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi ile ilgili konuşma yapmak üzere kürsüye gelen Mersin Milletvekili Salahaddin Bey de konuşmasında II. Meşrutiyet'ten sonra yetişen subayların günümüzdeki durumu hakkında bilgilendirmede bulunmuştur. Öncelikle Rumeli gibi çeşitli unsur ve eşkiyanın çok olduğu bir bölgede başlayan askeriye'nin içerisindeki bu yenilik hareketinin, çok değerli subayların yetişmesiyle sonuçlandığını belirten Salahaddin Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda bu subayların alaylara dördüncü tabur olarak verilmesiyle beraber çıplak bırakıldıklarını ve ziyan olduklarını ve sonuç olarak da "*memleketin büyük*

²³⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 261.

²³⁹ TBMM ZC, D.1, C.25, İ.145, 25.11.1338 (1922), s. 81

²⁴⁰ TBMM ZC, D.2, C.3, İ.48, 14.8.1336 (1920), s.220.

bir ümitle ve büyük masrafla esaslı bir surette mektepten yetiştirdiği efrat (askerler) ve zabitanın (subayların) dağıldığını” ileri sürmüştür.²⁴¹

Buna ek olarak Mustafa Kemal Paşa da 1 Mayıs 1920 tarihinde, Genelkurmay Başkanı'nın Bakanlar Kurulu'nda bulunmasına dair yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatı ile TBMM'nin oluşturmak istediği teşkilat arasında mukayese yapmış ve Osmanlı ordu teşkilatında Genelkurmay Başkanı'nın vaziyetinden bahsetmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Genelkurmay Başkanlığı, Harbiye Nezareti'ne bağlı olan ve görevlerini de Harbiye Nazırı'nın yürüttüğü pasif bir kurumdur. Bu durum 8 Ocak 1914 tarihinde Enver Paşa'nın iki makamı da üstüne almasıyla resmileşmiştir.²⁴² Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı'daki vaziyete değindikten sonra Genelkurmay Başkanlığı'nın Harbiye Nezareti'nden bağımsız bırakılması gerektiğini savunmuştur.²⁴³

Meclis'te askerlere maaş verilmesi hakkında yapılan görüşmelerde milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nde bazı askerlere verilen maaşlarda usulsüzlük yapıldığını iddia etmişlerdir. Milletvekillerine göre yaşanan bu sıkıntıların sebebi Osmanlı Devleti'nin yanlış bir anlayış geliştirmesi olmuştur. Kızılca bucağı müdürünün ailesine vatani hizmet düzenlemesinden maaş tahsisi hakkında görüşülen kanun tasarısı ile ilgili konuşma yapan Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, maaş tahsisi uygulamasının önceden var olduğunu ancak yalnızca Meşrutiyet uğruna hizmet edenler ve yahut para verilmek istenen adamlar için yapılmakta olduğunu, daha öncesinde vatan uğruna canını feda edenlere böyle bir maaş tahsisi verilmediğini dile getirmiştir.²⁴⁴ Böylece Mehmet Şükrü Bey, vatan kavramı ile rejim ve hükümet taraftarlığını birbirinden ayırarak Meşrutiyet döneminde maaşların dahi siyasallaştığını ileri sürmüştür. Bu bakımdan vatan kavramını daha yüce görerek bir maaş tahsisi olacaksa bu yönde hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur.

²⁴¹ *TBMM ZC*, D.1, C.20, İ.53, 12.6.1338 (1922), s.378.

²⁴² Fahri Belen, *a.g.e.*, s.36.

²⁴³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 73.

²⁴⁴ *TBMM ZC*, D.1, C.4, İ.79, 6.10.1336 (1920), s.571.

Birinci TBMM'nin Milli Mücadele'yi yöneten bir meclis olmasından dolayı hem dış politika hem de askeri alandaki meseleler, Meclis gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu süreçte milletvekilleri, çoğu kez Osmanlı Devleti'ne referans vererek meseleleri yorumlamışlardır. Meclis'in dış politik gündeminde gelişen olaylar milletvekillerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik yansımış, gerek yapılan antlaşmalar doğrultusunda gerekse başka devletler ile geliştirilen ikili ilişkilerde Osmanlı Devleti'nden kimi zaman övgüyle bahsetmişler kimi zaman da geçmişin hatalarını bir miras olarak alıp bu durumdan ders çıkarma yolunu benimsemişlerdir. Keza bu anlayış biçimi askeri alanda yapılan atıflarda da bulunmaktadır. Bu noktada milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Savaşı ve Plevne Savunması gibi mücadelelerinden övgüyle bahsetmişler, Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişini siyasal ve coğrafi bir zorunluluk olarak görmüşler ve yenilik hareketlerinin Osmanlı askeri teşkilatına olan yansımalarına da sahip çıkmışlardır. Ancak bununla beraber geçmiş ile mevcut dönem arasında da karşılaştırma yapmışlar, eski savaşlarla Milli Mücadele'yi kıyaslamışlar ve yine askeri alandaki paralı askerlik, maaş verilmesi gibi uygulamaları da eleştirerek aynı hatalara düşülmemesi noktasında önlemler almışlardır.

2.3. Ekonomi ve Bayındırlık

Genel perspektif doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin istikrarlı bir ekonomi programı olmaması, ekonominin tüm alt alanlarında aksamalara sebebiyet vermiştir. Milletvekilleri de sorunları tespit etme aşamasında bu mevzu üzerinde durmuşlar ve Meclis'te ilgili tartışmalar yürütmüşlerdir. Konuyla alakalı Erzurum Milletvekili Necati Bey tarafından yapılan ilgili konuşmada daha önceki hükümetlerin “*yevmin cedit, rızkın cedit*”²⁴⁵ anlayışını benimsedikleri vurgusu yapılarak muayyen bir programın olmamasından dolayı memlekette ilerleme kaydedilemediği ileri sürülmüştür. Bu yöntemle de Osmanlı Devleti'nin bütçesiz memleket idare etmesi, devlet gelirlerini geliş güzel israf etmesi, memur maaşlarının verilmemesi, borçlanmalara gidilmesi gibi ekonomi alanındaki basiretsizliği Meclis'te eleştiri unsuru haline gelmiştir.²⁴⁶ Meclis'in 14 Mayıs 1921 tarihinde 1921 senesi bütçesinin görüşmelerinin gizli oturumda yapılmasının yanlış olduğunun altını çizmeye çalışan Saruhan

²⁴⁵ Yeni bir gün, yeni bir rızık.

²⁴⁶ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.13, 9.5.1336 (1920), s.242-243.

Milletvekili Refik Şevket Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından beri devlet bütçesinde açık görüldüğünü ve bu durumun artık normal bir hale geldiğini söyleyerek Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışına vurgu yapmıştır.²⁴⁷

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin kötü ekonomi politikasının en başat örneklerinden biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde verilmeye başlanan bu ticari ayrıcalığın yakın zamanda giderek derinleşmesine sebep olan unsurlar Meclis'te devamlı gündeme gelmiştir. 9 Temmuz 1921 tarihli oturumda Edirne Milletvekili Şeref Bey, Beylerbeyi İhtiyat Zabıt Mektebi'nden mezun olanlar hakkında kanun teklifi verilmesi üzerine konuşma yapmıştır. Konuşmasında başta Fatih Sultan Mehmet olmak üzere padişahlarımızın Hristiyanlara vermiş olduğu ayrıcalıklardan bahsetmiş ve seneler sonra bu iyi yürekliliğin bugün kötü sonuçlar doğurduğunu beyan etmiştir.²⁴⁸ Lozan Barış Konferansı'nda ve öncesinde de kapitülasyonlar meselesi mevzubahis olmuştur. 3 Ocak 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanı ve Dışişleri Bakanı Rauf Bey, Lozan Barış Konferansı'nda cereyan eden müzakere hakkında Meclis'te bir beyanda bulunmuştur. Beyanatının temel noktasını kapitülasyonlar meselesi olan Rauf Bey, konuşmasında Fatih Sultan Mehmet tarafından tamamen bir lütufla bahşedilen kapitülasyonların Avrupalılar tarafından aksi bir niyetle kullanıldığını belirterek bundan sonra aynı hataya tekrar düşülmeyeceğini de vekillere hatırlatmıştır.²⁴⁹

İstanbul'a ayrılan bütçe de Meclis'te gündem olmuştur. 12 Şubat 1923 tarihinde görüşülen bu mesele hakkında yapılan konuşmalardaki bazı enstantaneler, Ankara'nın neden başkent olduğunu açıklar niteliktedir. İstanbul için dört buçuk milyon liralık avans verilmesine dair kanun tasarısı hakkında Bütçe (Muvazene-i Maliye) Encümeni'nin mazbatasında mevcut dönemde askeri, yönetsel, sosyal, sağlık, bilim ve ticaret alanlarındaki kurumların İstanbul'da toplanması için dört buçuk milyon liralık avansın makul olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine öncelikle Çorum Milletvekili Dursun Bey, mazbataya karşı çıkmış ve İstanbul'a böyle bir bütçe ayrılmasının, İstanbul'un yıllarca

²⁴⁷ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, D.1, C.2, İ.33, 14.05.1921 (1337), s.80.

²⁴⁸ *TBMM ZC*, D.1, C.11, İ.48, 9.7.1337 (1921), s.202-204.

²⁴⁹ *TBMM ZC*, D.1, C.26, İ.167, 3.1.1339 (1923), s.154.

israfin merkezi olmasından dolayı, akıllarda şüphe bıraktığını söylemiştir.²⁵⁰ Yine Eskişehir Milletvekili Emin Bey de bu milletin “*eskisi gibi bir tarafı Tuna, diğer tarafı bilmem ne olan eski Osmanlı İmparatorluğu teşkilatını omzunda çekemeyeceğini*” dile getirmiştir.²⁵¹

Aşar Vergisi, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM milletvekilleri için halledilmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Türk çiftçisine, köylüsüne çok önem veren Mustafa Kemal Paşa, bunu her fırsatta dile getirmiş ve yapılan her devrime de bu düşünce yapısını yansıtmıştır. Örneğin 18 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Tarsuslu çiftçilerle bir araya gelmiş ve onların derdini dinlemiştir. Konuşmasında Atatürk, Osmanlı iktidarı döneminde çiftçilerin hor görüldüğü ve emeğinin karşılığını alamadıklarını söylemiş, bu düşüncesini de halkın yalnızca savaş ve vergi zamanında hatırlandığı görüşü ile açıklamıştır. Türk milletinin asırlardır çok iyi çiftçi ve asker yetiştirdiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra sarf edilen emeğin yeni Türkiye Devleti’ni muhafaza etmek ve yüceltmek amacını taşıyacağını vurgulamıştır.²⁵² Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti’nin her türlü yanlış siyaseti yüzünden ezilen Türk köylüsünün daha fazla aynı vaziyete düşmemesi için TBMM’de Aşar Vergisi’nin kaldırılması adına ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Öncelikle 7 Ağustos 1920 tarihinde aşarın kaldırılması meselesinin gündeme gelmesi üzerine kürsüye gelen Ali Şükrü Bey, bundan sonra yapılacak idari faaliyetlerin geçmişteki gibi yapılmamasına özen gösterilmesi gerektiği üzerine bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında özellikle Meclis’in, fakir halktan gelen aşar vergisinden para almak yerine “para kazananlardan, zenginlerden vesaire” almasını uygun gördüğünü ifade etmiştir.²⁵³ Aynı mevzu hakkında konuşma yapan bir diğer isim de Karahisar-ı Sahip Milletvekili Mehmet Şükrü Bey olmuştur. Mehmet Şükrü Bey de Osmanlı Devleti’nde köylünün, vergi veren, vatani müdafaa eden, bütün omuzlarında memleketin yükünü çeken ancak yine de her seferinde ezilen sınıfı oluşturduğunu vurgulamıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ TBMM ZC, D.1, C.27, İ.191, 12.2.1339 (1923), s.285.

²⁵¹ TBMM ZC, D.1, C.27, İ.191, 12.2.1339 (1923), s.302.

²⁵² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.134-135.

²⁵³ TBMM ZC, D.1, C.3, İ.44, 7.8.1336 (1920), s.126.

²⁵⁴ TBMM ZC, D.1, C.3, İ.44, 7.8.1336 (1920), s.131.

Ziraat alanına bakarken milletvekillerinin Ziraat Bankası²⁵⁵ hakkındaki bakış açısını da incelemek gerekmektedir. Çiftçilere destek olmak amacıyla kurulan Ziraat Bankası hem övgü hem de eleştiri unsuru olmuştur. Eleştiren milletvekilleri, özellikle Ziraat Bankası'nın kuruluş amacını yerine getirmediğini dile getirmişlerdir. 6 Ekim 1920 tarihinde Karesi Milletvekili Vehbi Bey, Ziraat Bankası'nın kurulduğu günden bu zamana sadece fakir halkın mallarına el koyduğunu söylemiştir.²⁵⁶ İzmit Milletvekili Abdullah Efendi de 3 Eylül 1921 tarihindeki oturumda Ziraat Bankası hakkında konuşmuştur. Abdullah Efendi mevcut durumda Ziraat Bankası'nda para bulunmadığını, daha Sultan II. Abdülhamit zamanında itibaren her zor zamanda buradan para alındığını ve hükümetçilik zihniyetiyle beraber bu kurumun mali anlamda zor bir süreç geçirdiğini ifade etmiştir.²⁵⁷ 2 Temmuz 1922 tarihinde Ziraat Bankası'nın 1922 (1338) senesi bütçesinin görüşmelerinde Menteşe Milletvekili Dr. Tefik Rüştü Bey, Ziraat Bankası'nın kurulduğu zamandan beri işinin ehli şahıslar tarafından yönetilemediğini, bu alanda uzman yetiştirmek hususunda eksiklerin görmezden gelindiğini ve bunun sonucunda kurumun bir enkaz halinde mevcut döneme aktarıldığını söyleyerek bankanın idare usulünü eleştirmiştir.²⁵⁸

Bunun yanı sıra yine aynı döneme denk gelen Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinin Avrupa'dan getirtilen uzmanlar tarafından idare edilmesini ve bu mekteplerin vaziyetine bakılınca bu kararın ne kadar doğru olduğunu da belirtilmiştir. Ayrıca Tefik Rüştü Bey, Büyük Millet Meclisi'nin Ziraat Bankası'na yönelik çıkardığı kanunları da derin bir yaraya parmak basma olarak nitelendirmiştir. Buna ek olarak Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey de Ziraat Bankası'nın hiçbir zaman halka inemediğini, çiftçileri desteklemek adına kurulmasına rağmen görevini icra etmediğini şu sözlerle diğer milletvekillerine aktarmıştır:

“Arkadaşlar, biz senelerden beri ne yaptıkça halka yaranamadık ve halka yanaşamadık. Ziraat Bankası dedik, züraaı (çiftçiyi), halkı soyduk. (...) Onun adı çiftçi bankası, fakat çiftçi katiyen bundan istifade etmemiştir. Tetkik ediniz, alekser (genellikle) göreceksiniz ki şimdiye kadar para alanlar şehirlilerdir.

²⁵⁵ Ziraat Bankası'nın kuruluşu hakkında bilgi edinmek için ayrıca bkz.: Seçil Akgün, “Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, 8-10 Mayıs 1984, Edirne, Ankara 1986, ss.185-211.

²⁵⁶ *TBMM ZC*, D.1, C.4, İ.79, 6.10.1336 (1920), s.559-560.

²⁵⁷ *TBMM ZC*, D.1, C.12, İ.70, 3.9.1337 (1921), s.143.

²⁵⁸ *TBMM ZC*, D.1, C.21, İ.67, 2.7.1338 (1922), s.205.

Köylüler binde bir kere gelip şehirde Ziraat Bankası'ndan para almak lazım gelirse tapuya müracaat edecek, heyeti ihtiyariyeyi (ihtiyar heyetini) kandırarak, ziraat memurlarını kandırarak, ziraat memurlarına hoş görünecek. Biçare bizim köylüleri irşat edemediğimizden dolayı onu da götürüp iki arşın basma alıp Fatma'ya giydirmek Apostol'a verecek, işte para da bu suretle gidecek, elindeki arazi de çıkacaktır.”²⁵⁹

Ziraat Bankası'na yapılan bu eleştirilerin aksine bankadan övgüyle bahsedenler de olmuştur. Mesela 28 Şubat 1922 tarihindeki Ziraat Bankası'nın 1921 (1337) senesi bütçe tasarısının müzakeresinde Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, Ziraat Bankası'nın Avrupalıların Türklerin asri bir teşkilat vücuda getiremediklerine dair yaptıkları ithamlara karşı sunulabilecek en mühim kurumlarımızdan biri olduğunu savunmuştur.²⁶⁰ Ancak buna rağmen Sultan II. Abdülhamit zamanından beri bu kurumda da gerileme olduğu kabul edilmiştir.

TBMM milletvekilleri, milli bir sanayi oluşturulmasına da büyük önem vermişlerdir. Makineleşmeye ayak uyduramama, dış borçlanma ve istikrarlı olmayan politikalar sebebiyle Osmanlı Devleti'nde milli bir sanayi kurulamamıştır. TBMM açıldığı günden itibaren milletvekilleri, geçmişte yaşanan bu hatalardan edindikleri tecrübeyle bu yolda çok ciddi devrimlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin sanayi alanında geri kalmasının sebepleri Meclis'te sıkça sorgulanmıştır. Bu doğrultuda verilen ilk örnekler ise tekstil sanayii alanından olmuştur. Kıyafetlerde yerli kumaşın kullanımı dönemin aydınlarınca sürekli teşvik edilmiştir. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin bu konudaki kusurları gün yüzüne çıkarılmıştır. 1 Ocak 1921 tarihinde Isparta Milletvekili Hüseyin Hüsnü Efendi, Meşrutiyet'in ilanından sonra Isparta'da bir şayak, diğer bir deyişle yün fabrikası²⁶¹ açtıklarını ancak 6 ay sonra kapatılarak tabakhaneye çevrildiğinden bahsetmiş ve yerli kumaşın kullanımı ile alakalı kanun teklifinin önemine vurgu yapmıştır.²⁶² Yine 23 Haziran

²⁵⁹ TBMM ZC, D.1, C.21, İ.67, 2.7.1338 (1922), s.209.

²⁶⁰ TBMM ZC, D.1, C.17, İ.167, 28.2.1338 (1922), s.169.

²⁶¹ Bahsi geçen şayak fabrikasının halı-dokuma fabrikası olması muhtemeldir: A. Gündüz Ökçün (haz.), “Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiği”, *Tarihi İstatistikler Dizisi*, C.4, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, Ankara 1970, ss.116-117.

²⁶² TBMM ZC, D.1, C.7, İ.127, 1.1.1337 (1921), s. 108.

1921 tarihinde yerli kumaş kullanımı Meclis'te gündem olmuştur. Bununla alakalı olarak Konya Milletvekili Musa Kazım Bey, kanun tasarısının gerekliliğinin sorgulanması üzerine bu kanunun “*altı yüz seneden beri boş kalan sanayiimizi ikmal ve müessesat-ı milliyemizi ihya (milli müesseseleri canlandırmak) etmek için*”²⁶³ çıkarılacağını dile getirerek hem itirazlara cevap vermiş hem de sanayi alanında Osmanlı Devleti'nin geri kalışını eleştirmiştir. Bu yöntemle eski sistemde kötüydü, yeni sistemde iyi olacak algısı verilmeye çalışılmıştır.

Tekstil sanayii ile birlikte mum fabrikaları hakkında da söylemlerde bulunulmuştur. 23 Haziran 1921 tarihinde Aydın Milletvekili Mazhar Bey İstanbul'da daha önce mum fabrikası, kibrit fabrikası gibi fabrikaların açıldığını²⁶⁴ ancak rekabetin yaratmış olduğu baskıyla birlikte bir seneden fazla devam edemediklerini açıklamıştır.²⁶⁵ Tüketim Vergisi (İstihlak Resmi) Kanunu görüşmelerinde de Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, konuşmasında mum sanatına değinmiş ve mum sanatının Osmanlı döneminde altın çağını yaşadığını ancak günümüzde bu sanatın mahvolmuş bir vaziyette olduğunu bu sebeple de mum sanatını korumak için bal mumuna vergilendirme yapmak gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁶

Milletvekilleri, başta Ereğli kömür madeni olmak üzere Karadeniz Bölgesi'nde bulunan pek çok kömür madeninin durumu hakkında soruşturmada bulunmuşlardır. Bu madenlerin Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikaları sonucunda Avrupalı devlet ya da şirketlerin eline geçmesi sebebiyle hem madenlerin idaresi hem de üretimi bağlamında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı milletvekilleri Türkiye'de bulunan madenlerin, yeraltı kaynaklarının da milli sınırlar çerçevesinde ele alınması için uğraş vermişlerdir. 1 Kasım 1920 tarihinde Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Ereğli kömür madenlerine hazine ve vakıflarca el konulması ile ilgili kanun teklifi verdikten sonra bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında öncelikle Ereğli kömür madeninin Sultan II. Mahmut zamanında keşfedildiği, ardından Sultan Abdülmecit zamanında da Evkaf-ı Hümayun'a

²⁶³ TBMM ZC, D.1, C.11, İ.41, 23.6.1337 (1921), s.22.

²⁶⁴ Mum fabrikasının adı, Borkard İstikzarat-ı Uzviye Fabrikası'dır. Fabrika Yedikule'de açılmıştır. Kibrit fabrikası ise 1888'de Fransız bir şirket tarafından Küçükçekmece'de kurulmuş ancak rekabetten dolayı kapanmıştır: A. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, ss.162-174.

²⁶⁵ TBMM ZC, D.1, C.11, İ.41, 23.6.1337 (1921), s.24.

²⁶⁶ TBMM ZC, D.1, C.19, İ.27, 15.4.1338 (1922), s.150-151.

(Evkaf Nezareti) devredilerek Tersane-i Amire'ye bağlandığı bilgisini veren Tunalı Hilmi Bey, 1865 (1281) senesinde Yaver Paşa isimli bir zatın bölgeye gönderilmesi sonrasında 1867 (1283) senesinde Hükümet'in, Ereğli kömürleri kullanmak yerine İngiltere'den kömür almış, 1891'de (1308) de Fransız sermayesiyle bir şirket oluşturulmuş olmasını eleştirmiş²⁶⁷ ve bahsi geçen bu müddet zarfında da bu durumun hem madenciliği kötü bir vaziyete soktuğunu hem yöre halkını geçim kaynağını yok ettiğini hem de Fransız şirketinin kurulmasıyla beraber halkın buradan çıkan kömürden istifade edememeye başladığını ileri sürmüştür.²⁶⁸

24 Şubat 1921 tarihinde gerçekleştirilen Ekonomi Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde konuşmak üzere kürsüye gelen Çorum Milletvekili Ferit Bey de Karadeniz'in ekonomik açıdan en önemli direklerinden biri olan kömür madenlerinin vaziyeti hakkında bilgi vererek bu madenlerin senelerden beri Fransız şirketlerinin elinde bulunduğunu söylemiştir.²⁶⁹ Aynı görüşmede İktisat Vekili Celal Bey, Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından beri görülen kapitülasyonlar vasıtasıyla yabancıların memleketin kaynaklarına el koymasından bahsederek memleketin ekonomik olarak düştüğü durumun en mühim sebeplerinden birine değinmiştir.²⁷⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri, bayındırlık meseleleriyle ilgili yaptıkları konuşmalarda Osmanlı Devleti'nden sıkça bahsetmişlerdir. Daha çok eksiklikler üzerine odaklanan bu konuşmalarda bayındırlığa ayrılan bütçe, ulaşım ve emlak gibi konularda atıflar yapılmıştır. Eksikliklere vurgu yaparken milletvekilleri, aynı zamanda TBMM'nin ve Hükümetlerin bu alanda izledikleri politikaları karşılaştırma yoluyla yüceltmişlerdir.

²⁶⁷ Tunalı Hilmi Bey'in konuşmasında bahsettiği Yaver Paşa, aslında Dilaver Paşa'dır. Kendisi 1867 senesinde hem Ereğli Kaymakamlığı hem de Maden-i Hümayun Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Ereğli kömür havzasının 1865 yılı ve sonrasındaki yönetimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Öğreten, "Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)", *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.5, 2007, ss.139-178.

²⁶⁸ *TBMM ZC*, D.1, C.5, İ. 93, 1.11.1336 (1920), s.261-162.

²⁶⁹ *TBMM ZC*, D.1, C.8, İ.156, 24.2.1337 (1921), s.398.

²⁷⁰ *TBMM ZC*, D.1, C.8, İ.156, 24.2.1337 (1921), s. 401.

Dönemin aydınları için yol meselesi, medeniyeti temsil etmiştir. Bu sebeple Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde dahi Meclis'te özellikle karayolu hakkında tartışmalar yapılmıştır. İstanbul dışında, memleketin genelinde yolların bulunmaması da milletvekillerinin eleştirilerde bulunmasına yol açmıştır. 14 Şubat 1921 tarihinde Merzifon-Çalatlı yolunun Meclis'te mevzu bahis olması üzerine Karahisar-ı Şarki Milletvekili Mustafa Bey, senelerdir yol yapılması adına sarf edilen paranın sadece İstanbul ve civarı için ayrıldığını ve gözden uzak mahallere gerekli özenin gösterilmediğini dile getirmiştir.²⁷¹ Bu görüşün yanında eskiden yapılan yolların korunamaması da konuşmalarda yer almıştır. Kastamonu Milletvekili Sabri Bey'in yol yapımı bedeli hakkındaki kanun teklifinin görüşülmesinde Aydın Milletvekili Tahsin Bey, Sultan II. Abdülhamit zamanın yapılan yolların korunamadığını bu sebeple Meclis'in hem yeni yollar yapma hem de mevcut yolları yenileme gibi iki önemli görevinin olduğunu ileri sürmüştür.²⁷²

1921 yılında çıkarılan Yol Yapımı Bedeli (Tarik Bedeli Nakdisi) Kanunu'na yıllar içinde belli düzenlemeler yapılmıştır. Bununla ilgili yapılan müzakerelerde de geçmişe yönelik hatırlatmalar yapılmıştır. 24 Haziran 1922'deki oturumda Yol Yapımı Bedeli Kanunu'nun beşinci maddesinin değiştirilmesine dair kanun tasarısının ve ilgili tutanaklarda görüşülmüştür. Konuyla ilgili söz alan Erzincan Milletvekili Osman Fevzi Efendi, kırk seneden beri memlekette yol yapımı meselesinin sadece dilde kaldığı ve icraata dökülemediğinden şikayet etmiştir.²⁷³

Ulaşım söz konusu olduğunda demiryolları, TBMM için her daim öncelik teşkil etmiştir. Bu alanda var olan eksiklikler de Meclis tutanaklarına yansımıştır. 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu'da demiryolları ve limanlar inşa edilmesi için Clayton Kennedy ve Colby Chester²⁷⁴ ile imzalanan sözleşmenin onaylanmasına dair kanun tasarısı müzakeresinde Bayındırlık Encümeni'nin tutanaklarında yer alan memlekette özellikle demiryollarının

²⁷¹ TBMM ZC, D.1, C.8, İ.150, 14.2.1337 (1921), s. 215-216.

²⁷² TBMM ZC, D.1, C.8, İ.153, 19.2.1337 (1921), s. 304.

²⁷³ TBMM ZC, D.1, C.21, İ.61, 24.6.1338 (1922), s. 15.

²⁷⁴ Chester Projesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

eksikliği hakkındaki notları hem belli bir noktaya hem de genel sürece açıklık getirmesi bakımından önemlidir:

“(...)Demek isteriz ki, Türkiye’de belki yarım asır evvel lakaydi ile telakki edilen (kabul edilen) demiryollarının ehemmiyet ve kıymeti bilhassa 25-30 senedir iyice takdir edilmiştir. (...) Bir kere alelittlak (genellikle) umuru iktisadiye ve fenniyedeki büyük teşebbüslerdeki vukufsuzluğumuz, sonra yerli sermayemizin yetişemediği büyük işlere ecnebi sermayesinin kapitülasyonlar yolundan girmeye çalışmasından mütevellit haklı itirazımız, müstamir ve işletici ruhta Avrupalıların aralarındaki harisane rekabetlerin doğurduğu entrikalar (Bağdat hattı etrafında dönen azim fırıldaklar, Rusya’nın şimal ve şark demiryollarımızın inşasına mani olması gibi misaller çoktur) bütçemizin bozukluğu, teminat akçeleri itasına mani olması, idarei Hamidiye’nin memleketin imarına ait işlere ruhen yabancı, bikayt ve hatta hasım bulunması gibi sebepler... ibret gözü ile görülecek bir şeydir ki, bizim birer vilayetimizi teşkil eden memleketler ayrılıp istiklal kazandıktan sonra demiryolar inşasında kilometre murabbai nispeti dairesinde bizi kat kat geçmişlerdir.”²⁷⁵

Birinci TBMM’nin milletvekilleri; ziraat, sanayi ve bankacılık gibi spesifik alanların yanı sıra Osmanlı Devleti’nin yürüttüğü ekonomi politikalarına da eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Osmanlı Devleti’nin plansız, programsız ve borçlanmaya dayalı bir ekonomi anlayışına sahip olduğu noktasında fikir birliği eden milletvekilleri; görevde buldukları süre zarfında Aşar Vergisi’ne muhalefet etmişler, Ziraat Bankası’nın kurulmasından övgüyle bahsetmekle beraber bankanın kuruluş amacını gerçekleştirememesinden dolayı eleştirmişler ve özellikle sanayi alanında devamlılık sağlanamamasını devletin istikrasızlığıyla ilişkilendirmişlerdir.

Ekonomiye ek olarak TBMM milletvekilleri, bayındırlık alanında görülen sıkıntıların Osmanlı Devleti’nin idare anlayışından kaynaklandığı düşünmüşlerdir. Ulaşım ağlarının İstanbul merkezli yapılarak memleketin diğer bölgelerinin göz ardı edilmesi ve kurumlarda işinin ehli olmayan insanların çalışmasından dolayı usulsüzlüklerin meydana gelmesi

²⁷⁵ TBMM ZC, D.1, C.28, İ.20, 8.4.1339 (1923), s. 466-467.

örneğindeki hususlar üzerinden milletvekilleri, eleştirilerini beyan etmişlerdir. Bu söylemlerin daha çok ilgili sorunun çözümü adına Meclis'te görüşmeler yapıldığı zaman dile getirildiği gözlemlenmektedir. Sonuç olarak bayındırlık alanında yapılan faaliyetlerin toplumu refahını doğrudan etkilemesinden dolayı milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nden kalan bu sorunlara çare olmak için yoğun bir mesailer harcamışlardır.

2.4. Hukuk ve Sosyo-Kültürel Alan

Birinci TBMM'de geçmişte çıkarılan hukuk alanındaki kanunlara yapılan eleştiriler genellikle bu kanunların toplumun ruhundan kopuk bir karakter taşıması noktasında toplanmıştır. Örneğin Edirne Milletvekili Şeref Bey, devletin başladığı andan itibaren çıkarılmış olan tüm kanunların milletin özünden çıkmamasından dolayı Osmanlı Devleti'nin bu hale geldiğini iddia etmiştir.²⁷⁶ Yine Edirne Vilayeti Adliye Teşkilatı (Teşkilat-ı Adliye) Kanunu'nun altıncı maddesinin değiştirilmesi hakkında verilen kanun tasarısının görüşmesinde söz alan Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey, Tanzimat'ın ilanından beri tatbik edilen hukuksal kanunların herhangi bir tadilat görmeksizin, sadece tercüme ettirilerek Fransa'dan aynen alınması hususunu eleştirmiştir. Kanunların milletin ruhundan çıkmasının o kanunun tatbikinin de iyi sonuçlanacağına işaret olduğunu belirten Celalettin Arif Bey, durumu şu şekilde örneklemiştir:

“(...) Mesela Almanlar İmparator Feterland isminde iki tane vapur yaptılar. Her şeyi mükemmel, saatte 25-30 mil giderler. Biz de baktık ki bir baca bir tekne vapur oluyor. Biz de idareyi mahsusayı yaptık, fakat bizim de idare mahsusa vapurlarımız saatte 4 mil giderdi. Onları ise 25 yahut 30 mil gidiyordu. Demek ki yalnız bacayı benzetmek, tekneyi benzetmek kafi değil. İçindeki alet ve edavatını da ona göre ihtizar etmek ve onun gibi tatbik etmek lazımdır. İşte biz bunu yapamadık, çünkü yapamadığımızın en büyük sebebi; o kanunlar milletin ruhundan nebaan etmemiş kanunlar olduğundandır.”²⁷⁷

²⁷⁶ TBMM ZC, D.1, C.13, İ.81, 24.9.1337 (1921), s.18.

²⁷⁷ TBMM ZC, D.1, C.10, İ.27, 30.4.1337 (1921), s.161-162.

Aynı görüşmede de Celal Bey'e cevaben Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, “*dün değil, evvelki gün değil, Tanzimat-ı Hayriye devrinden değil, ta Yıldırım Beyazıt'ın kaduları bir eve doldurup ateşlemek istediği zamandan beri*” Türk milletinin adaletle susadığını dile getirmiştir.²⁷⁸ Besim Bey'in adalet olmadığı yorumuna karşı Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı Devleti'nin adaletle yaşamış bir devlet olduğunu ve yalnızca son üç asırda yozlaşmaların gerçekleştiğini beyan etmiştir.²⁷⁹

Milletvekilleri, kanunlardaki sorunlara ek olarak hakimler hakkında da açıklamalarda bulunmuşlardır. Hakimi müçtemi- hakimi münferit meselesi, bahsi geçen sorunlardan biridir. Kelime olarak toplu-tek hakim manası üzerinde algılanması gereken bu meseleye 11 Temmuz 1921 tarihli Tek Hakim (Hakim-i Münferit) Kanunu'nun müzakeresinde söz alan Edirne Milletvekili Şeref Bey değinmiştir. Şeref Bey, 93 Harbi'nin ardından düzenlenen Berlin Kongresi'ne²⁸⁰ kadar Osmanlı Devleti'nde hakim-i münferit usulünün uygulandığını ancak bu kongreden sonra kendisi bir Rum olan Aleksandr Kara Teodor Paşa²⁸¹ tarafından ortaya atılan hakim-i müçtemi usulünün kabul edildiğini ve böylece bu durumun hukuk sistemimizde büyük sıkıntılara sebebiyet verdiğini dile getirmiştir.²⁸²

1921 ve 1924 Anayasalarının hazırlık aşamasında Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi'sine pek çok atıf yapılmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yeni bir devletin hukuksal altyapısını oluşturması ve 1924 Anayasası'na öncülük etmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. 28 Kasım 1921 tarihinde İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemini iki temel sebebe dayandırmıştır. Bu iki sebepten ilki milletin bağımsızlığının sağlanması diğeri de “*yedi asırdan beri Türk milletini daima kanatan idarenin elinden kurtarması ve kendi idare ve hakimiyetini tesis etmesi*”²⁸³ olarak gösterilmiştir. Bu sözleriyle Mahmut Esat Bey, her yönüyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu bir deva olarak nitelendirmiştir.

²⁷⁸ TBMM ZC, D.1, C.10, İ.27, 30.4.1337 (1921), s.162.

²⁷⁹ TBMM ZC, D.1, C.10, İ.27, 30.4.1337 (1921), s.163.

²⁸⁰ 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında düzenlenen Berlin Kongresi ve sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz.: Midhat Sertoğlu, *a.g.e.*, ss.3335-3337.

²⁸¹ Aleksandır Karatodori (Aleksandros Karatheodoris) Paşa hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Peri Efe, “Millet-i Rumdan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris”, *Toplumsal Tarih*, s.193, 2010, ss.83-93.

²⁸² TBMM ZC, D.1, C.11, İ.49, 11.7.1337 (1921), s.233.

²⁸³ TBMM ZC, D.1, C.14, 118, 28.11.1337 (1921), s.380-381.

Teşkilat-ı Esasiye, yetkiyi halka vermesi bakımından Kanun-i Esasi'den temelde ayrılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında, Teşkilat-ı Esasiye'yi Kanun-i Esasi'den yetki bağlamında farklı kılacak noktayı açıklamıştır. Buna göre antlaşma ve barış yapılması, savaş ilanı gibi tüm milleti ilgilendiren kararları Kanun-i Esasi'de tek bir kişinin, hükümdarın alma yetkisi varken Mustafa Kemal Paşa, yeni hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye ile milleti ilgilendiren kararların, milletin temsil edildiği yer olan TBMM'de alınmaya başlanacağını beyan etmiştir.²⁸⁴ 15 Temmuz 1922'deki Bakanlar Kurulu'nun vazife mesuliyetine dair Encümeni Mahsus'ça hazırlanan kanun teklifi müzakeresinde Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, memleketi kurtarmak isteyen aydınlar tarafından yapılan Kanun-i Esasi'ye rağmen Sultan II. Abdülhamit'in 33 yıllık bir mutlakiyet tesis ettiğini, Kanun-i Esasi'nin bu mutlaki idareyi sonlandıramadığını aksine buna şeriatın son verdiğini iddia etmiştir.²⁸⁵ Ali Şükrü Bey'in bu sözleri üzerine Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'nin yanı sıra Kuran-ı Kerim'i dahi ayaklar altına aldığını belirterek mübalağada bulunmuştur. Ardından kürsüye gelen Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, yetkinin halka verilmesiyle padişahın güceneceğini söyleyenlere cevap vermiştir. Hüseyin Avni Bey, padişaha bu yetkiyi kimin verdiğini sorgulamış ve geçmişte yetkisini kötü kullananların padişahlar değil onun yanındaki şahıslar olduğunu dile getirmiştir.²⁸⁶

Milleti yıllardır aldatarak “mahvolmanın kıyasına” getirdiği gerekçesiyle Kanun-i Esasi'yi “paçavra” olarak nitelendiren²⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa, 1 Aralık 1921'de Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirten kanun teklifi münasebetiyle Meclis'te bir konuşma gerçekleştirmiştir. Kanun teklifinin Kanun-i Esasi baz alınarak hazırlanması, Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş ve zamanında Meşrutiyetin rafa kaldırılmasına sebep olan yasanın Kanun-i Esasi olduğunu belirtmiştir.²⁸⁸ Büyük Millet Meclisi'nin en önemli vazifesinin millet egemenliğini korumak olduğu vurgusu da konuşmanın dikkat çeken unsurlarından biri olarak görülmektedir.

²⁸⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 156.

²⁸⁵ TBMM ZC, D.1, C.21, İ.74, 15.7.1338 (1922), s.395.

²⁸⁶ TBMM ZC, D.1, C.21, İ.74, 15.7.1338 (1922), s.402.

²⁸⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 222-223.

²⁸⁸ A.g.e., s. 206-208.

Mecelle'nin toplumsal ve hukuksal alandaki eksikliklerinden doğan ihtiyaç, Meclis'in açıldığı zamandan itibaren görülmeye başlanmış ve bu doğrultuda çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir. Öncelikle başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milletvekilleri, Mecelle'nin dönemin şart ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de Meclis'in üçüncü toplanma yılı açılış konuşmasında, Adalet Bakanlığı'nın Mecelle'nin²⁸⁹ dönemin ihtiyaçlarına göre genişletilmesine yönelik çalışmalarının olduğunu açıklamıştır. Konuşmada Mecelle'nin Cevdet Paşa'nın²⁹⁰ başkanlığında toplanan bir ilim heyeti tarafından hazırlandığı belirtildikten sonra yapılacak yeni düzenlemelerin kanunda yer alan “*Ezmanın tagayyürüyle ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz. (Zamanın değişimi ile kanunların değişimi inkâr olunamaz.)*” ifadelerine dayanarak gerçekleştirileceği beyan edilmiştir.²⁹¹

Hukuk Mahkemeleri Usulü (Usul-ü Muhakemat-ı Hukukiyye) Kanunu ile alakalı konuşan bir başka isim de Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü Bey olmuştur. Yunanlıların çekildikleri yerlerde Menhubat (Yağmalama) Komisyonları'nın oluşturulması ile ilgili görüşmelerde Karahisar-ı Sahip Milletvekili İsmail Şükrü Bey, mevcut mahkemelerde kadıların eksik olması sebebiyle adaletin aranamayacağını, bu sıkıntının yegâne sorumlusunun ise Tanzimat-ı Hayriye ile birlikte tatbik edilen Hukuk Mahkemeleri Usulü (Usulü Muhakemat) Kanunu olduğunu ileri sürmüştü ve bu kanunu Tanzimat'ın açtığı en büyük bela olarak nitelendirmiştir.²⁹²

Öncelikle 7 Ocak 1924 tarihindeki oturumda Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, Ceza Kanunu'nda yaklaşık yüze yakın maddede “*Saltanatı Saniye'nin şeklini ve usulü veraseti tebdil ve tağyir edenler ve Zatı Şahane'ye hakaret edenler*” gibi tabir veya tabirlerin

²⁸⁹ Mecelle-i Ahkam-ı Adliye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2015, s.427.

²⁹⁰ Ahmet Cevdet Paşa (1923-1895), 19. yy.'ın en önemli devlet adamlarından biridir. Siyasi kişiliğinin yanında tarih yazıcılığı ile de bilinen Cevdet Paşa, Mecelle'nin de yaratıcısıdır. Ahmet Cevdet Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Yusuf Halaçoğlu ve Mehmet Akif Aydın, “Cevdet Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, 1993, ss.443-450.

²⁹¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 239.

²⁹² *TBMM ZC*, D.1, C.24, İ.129, 30.10.1338 (1922), s.266.

geçtiğini ve bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunların bulunmasının kabul edilemeyeceğinden hareketle belirli düzeltmelere gidilmesini teklif etmiştir.²⁹³

Kemal Bey'in bu görüşüne benzer bir görüş Sinop Milletvekili Hakkı Hilmi Bey tarafından 25 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada dile getirilmiştir. Türk milletinin başına gelen felaketlerin sebebini “*kanun hilafında daima affetmeye tevessül etmek suretiyle kanunun suiistimali*” olarak gördüğünü ve bundan da kimsenin tereddüt edemeyeceğini ileri sürmüştür.²⁹⁴

Milletvekilleri, her ne kadar belli bir dönem savaş ortamında görevlerini ifa etmeye çalışsalar da Türk milletinin kültürel faaliyetlerini korumaya ve devam ettirmeye yönelik çaba göstermişlerdir. Daha önce bahsi geçen alanlarda olduğu gibi kültürel alanda da Osmanlı Devleti'nin kurumsal manada göstermiş olduğu iktidarsızlık, Türk kültür mirasının zarara uğrasına neden olmuştur. Bu doğrultuda milletvekilleri, hem Türklerin medeni bir millet olduğunu kanıtlamak hem de dil, müzecilik ve geleneksel sanat alanında var olan sorunları çözmek amacıyla Meclis'te uzun tartışmalarda bulunmuşlardır.

Avrupalı devletlerin senelerce Türk milletini hakir görmesi, milletvekillerini Türk milletinin medeniyete yaptıkları katkıyı ispata dair teşvik etmiştir. Sevr Antlaşması ile ilgili gazetede yayınlanan yazı üzerine konuşma yapan Saruhan Milletvekili Mustafa Necati Bey Avrupalıların Türklere karşı yaptığı “vahşi, barbar” yaftalamalarından duyduğu rahatsızlığı ifade ederek Türk milletinin medeniyete yaptığı katkıları şu sözlerle dile getirmiştir:

“(…) Biz ne yaptık efendiler? Altı yüz seneden beri işlenmemiş toprakları işlettik. Dünyada en güzel binalar kurduk, bütün medeniyetlerin, bütün saltanatların vücuda getireceği harikalardan daha ziyade, daha yüksek harikalar ibda ettik, medeniyetimiz, medreselerimiz, camilerimiz, mekteplerimiz, işte İzmir, bütün makamamız, işte geniş sinemizden çıkan, fıskıran ulviyetler,

²⁹³ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.80, 7.01.1340 (1924), s.700.

²⁹⁴ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.3, 25.4.1336(1920), s. 48.

bütün bu kadar yükseklikler, bütün bu kadar şeylere karşı bize barbar diyen Avrupa'ya kemali sükunetle diyoruz ki; siz barbar ve vahşisiniz!”²⁹⁵

Medeniyet aleminde bu kadar önemli eserlere sahip olunmasına rağmen bunların korunamadığını düşünen Besim Atalay Bey, 9 Mayıs 1920 tarihinde milli kültüre ait sayısız eserin yabancılar tarafından camilerden, kütüphanelerden çalındığını, hiçbir koruma olmaksızın kendi haline bırakıldığını vurgulayarak bu eserlerin muhafazasının Bakanlar Kurulu'nun programı için önemini ifade etmiştir.²⁹⁶

Milli kültürün önemli bir kolu olan geleneksel sanatlardan halıcılık ve bıçakçılık Meclis'te mevzu bahis olmuştur. İhracat vergisi hakkında sunulan kanun tasarısının görüşmelerinde halıcılık ve kilimcilik alanında vergilendirme yapılmaması gerektiğini savunan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'in Osmanlı halıcılığına yönelik yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin en önemli güzel sanatlarından biri olarak gösterilen halı ve kilimciliğinin Avrupa'ya ihracatın azalmasından dolayı kötü günler geçirdiğini bu sebeple vergilendirme yapmak yerine teşvik etmek lazım geldiğini ileri sürmüştür.²⁹⁷ Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun ardından Remzi Usta adlı Bursalı bir sanatkara takdirlerini ileten bir telgraf göndermiştir. 2 Şubat 1930 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde halka gösterilen bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa, yüz sene öncesine kadar Türklerin her bir aletini kendi ürettiğini, bu durumun değişmesiyle birlikte ekonomik çöküşümüzün başladığını belirtmiştir ve Remzi Ustayı önemli değerlerimizden olan bıçakçılık sanatını devam ettirmesinden dolayı tebrik etmiştir.²⁹⁸

Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Diyarbakır Eğitim Müdürü ile Sultani Edebiyat öğretmeninin değiştirilmesinin sebeplerinin bildirilmesine dair soru önergesinin görüşülmesi sırasında Antalya'da şahit olduğu bir olayı anlatmıştır. Antalya Sultanisi'nde birkaç öğretmenin yöredeki kıymetli eserleri araştırıp bir

²⁹⁵ TBMM ZC, D.1, C.2, İ.19, 22.5.1336 (1920), s. 19-20.

²⁹⁶ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.13, 9.5.1336 (1920), s. 243-244.

²⁹⁷ TBMM ZC, D.1, C.4, İ. 66, 16.9.1336 (1920), s. 162

²⁹⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.452.

kitap haline getirdiklerine değinen Hamdullah Suphi Bey, Osmanlı Devleti'nde bu hususta hiçbir çalışma yapılmadığını söylemiş ve şöyle bir misal vermiştir:

“(...) Anadolu yabancı bir memleket kadar bizim için yabancı bir yerdir. Ne asarı atikasını tetkik ettik ne kitabelerini, ne şarkılarını toplamışızdır. Anadolu bizim için meçhul olan bir memlekettir. Arkadaşlar bunları kim tetkik etmiştir bilir misiniz? Ermeniler tetkik etmiştir. Komidas Vatekas (Gomidas Vartabed) isminde bir Ermeni Anadolu'nun bütün şarkılarını toplamıştır ve bütün bunları Avrupa'da kitap halinde tab ettirmiştir. Avrupa'da bu şarkılar Ermeni musikisi olarak çalınıyor. Bir Macar gelip Anadolu'da kelimeleri ve şarkıları toplamıştır. Birtakım yabancılar memleketimizin aksanı muhtelifesini ve ezcümle Konya havalisini tetkik etmiş, gitmiş Sivas'ı tetkik etmiş fakat biz memleketimizi tetkik etmemişizdir.”²⁹⁹

Milletvekilleri kültürel eserlerin derlenmesine ek olarak Türk dili hakkında da buna benzer çalışmaların yapılmasını arzu etmişlerdir. Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey 9 Mayıs 1920 tarihinde yaptığı konuşmada özellikle dil meselesiyle ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Mevcut dili “*çorba dil*” olarak tanımlayan Besim Atalay Bey, böyle bir dilin dünyanın hiçbir yerinde görülmediğini belirterek bir sözlük ihtiyacının varlığından söz etmiştir.³⁰⁰

Türkiye Cumhuriyeti, Milli Mücadele'nin sonlanmasının ardından hızlı bir toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Şapka ve kılık-kıyafet inkılabının yanı sıra hukuk alanında çıkartılan kanunlarla da 1920-1927 yılları arasında çok önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bir zihniyet ve yaşam tarzı değişikliğini temsil etmesi bakımından eskinin uygulama ve inanışları kötü olarak nitelendirilirken yapılan inkılaplar gurur kaynağı olarak görülmüştür.

Meclis'te yapılan görüşmelerde Şapka Kanunu, geçmişe yaptığı atıflar marifetiyle, en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Şapkadan öte milli başlık ya da milli serpuş olarak

²⁹⁹ TBMM ZC, D.1, C.14, İ.108, 10.11.1337 (1921), s.168-169.

³⁰⁰ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.13, 9.5.1336 (1920), s. 243-244.

adlandırılan bu meselenin tarihçesine yönelik bilgilendirmelerde bulunulmuştur. Milletvekilleri, her ne kadar Şapka Kanunu 1925 yılında çıkarılmış olsa da Meclis'in açıldığı andan itibaren milli serpuşun ne olması gerektiği hususunda tartışmışlardır. 29 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te Sinop Milletvekili Şevket Bey ve Bursa Milletvekili Emin Bey, fes yerine kalpağın milli serpuş ilan edilmesine yönelik bir önerge sunmuşlardır. Bu önergenin altında hem ekonomik hem de tarihi sebepler yatmaktadır. Tarih noktasından bakıldığında fesin Sultan II. Mahmut zamanında Adalı Rumlardan taklit edilerek serpuş ilan edildiği³⁰¹ bilgisi verilerek o dönemlerde sevmeye başlanan kalpağın milli serpuş olması istenmiştir.³⁰² Ancak Meclis'te birçok milletvekili bu önergeye karşı çıkmış, hatta Sivas Milletvekili Mustafa Taki Efendi fesin Osmanlılar için bir alamet-i farika olduğunu iddia etmiştir.³⁰³ Kalpağa ek olarak arakiye³⁰⁴ de önerilen başlıklar arasındadır. Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey'in ziynet eşyasının ülkeye girişinin yasaklanması hakkındaki kanun teklifinin müzakeresinde Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey konuşma yapmak üzere kürsüye çıkmıştır. Konuşmasında fes meselesinden bahseden Hasan Basri Bey, fesin gayr-i milli olduğunu bu sebeple de fes yerine arakiye, keçekülahlar gibi yerli ürünlerimizi kullanabileceğimizi ifade etmiştir.³⁰⁵

Başlık meselesinin daha açık anlaşılması amacıyla Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, Türk milletinin kullandığı çeşitli başlıkların tarihçesini içeren bir konuşma yapmıştır:

“Efendim dünyada bizim kadar serpuş değiştiren bir millet yoktur. Orta Asya'da koyun derisinden mamul bir şey giyilir ve biz de koyun derisinden mamul bir şey giyiyorduk. Onu terk ettik. Arakiye namı verilen bir şey kabul ettik. Onun üzerine sarık sardık. Sonra yünden külahlar üzerine börekler sardık. Ondan sonra Tanzimat zamanında Sultan Mahmudu Adli fetvasını da alarak şemsisiper denilen bir nevi fesimsi şey giydi. Bir de fes giydi, ada Rumlardan alınan fesi; o biraz daha iyi yakıştı. (...) Biz zaman geldi ki İstanbul'da püskül zaittir dediler, bir püskülsüz cemiyeti zuhur etti. Bunlar püskülü attılar. (...)

³⁰¹ Osmanlı Devleti'nde fesin kullanımı için bkz.: Cevdet Kırpık, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları Fes-Şapka Çatışması”, *Toplumsal Tarih*, S.162, Haziran 2007, ss.14-22.

³⁰² *TBMM ZC*, D.1, C.1, İ.7, 29.4.1336(1920), s. 149.

³⁰³ *TBMM ZC*, D.1, C.1, İ.7, 29.4.1336(1920), s. 149.

³⁰⁴ Tiftikten yapılmış ince ve hafif külah.

³⁰⁵ *TBMM ZC*, D.1, C.9, İ.12, 26.3.1337 (1921), s. 258.

Bugün de fesi atarız. Yerine belki başka bir şey kabul ederiz. Fakat resmen kabul etmeyelim. Resmen kabul edersek karşısında muhalefet görürüz.”³⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mart 1923’te gerçekleşen Konya gezisinde Konyalı kadınlar tarafından tertiplenen bir ziyafete katılmış ve burada Türk kadının toplumsal hayattaki yerine dair önemli bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bu konuşmada Türk kadınının asırlardan beri toplumsal ve ekonomik hayatta erkeklerle yan yana olduğunun vurgusu yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’da kadın ve erkek arasında toplumsal ve ekonomik alanda ciddi bir uçurumun var olması, Avrupalı devletlerin Türk kadınına İstanbul gözüyle bakıp Türklerin medeni olmadıkları ve olamayacaklarına yönelik bir algının oluşmasına sebebiyet vermiştir.³⁰⁷ Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa, konuşması sırasında kadınların kılık-kıyafet anlayışı üzerinden İstanbul’un toplumsal yapısına yönelik önemli tespitlerde bulunmuştur. Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti’nde yeni bir toplum oluşumunun fitilini ateşlemiştir. Avrupa yollu gelen yeni bir yaşam tarzının benimsenmesi ve buna karşı eski düzenin kendini devam ettirmek istemesi olarak ortaya çıkan bu çatışma, metropolit bir şehir olan İstanbul’da toplumsal hayatın pek çok alanında kendini göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu çatışmaya değinerek, İstanbul’da yaşayan ve bu çatışmanın canlı örneği olan kadınların asil Anadolu kadını ile bir benzerliklerinin olmadıklarını beyan etmiş ve bu şekilde Türk kadınının yüceliğini göstermeye çalışmıştır.³⁰⁸

Şeriye Vekaleti bütçesi görüşmelerinde Edirne Milletvekili Şeref Bey, özellikle Tanzimat-ı Hayriye’nin ilanı ile beraber baş gösteren sorunları izah eden bir konuşma yapmıştır. Şeref Bey’e göre Tanzimat’ın ilanı, pek çok sıkıntıya kaynaklık etmektedir. Örneğin ekonomik alanda borçlanma, bu sıkıntılardan biridir. Tanzimat’tan sonra yapılan borçlanmalarla saraylar, konaklar ve salonlar inşa edilmiş ve memleketin ahlaki yapısını çökerten ve toplumsal hayatı derinden sarsan salon hayatı zihniyeti memlekete yayılmıştır. Şeref Bey, siyasi ve ekonomik sahada Avrupalı devletlerle mücadele edebilmek için toplumsal hayatı da etkileyen bu getirileri kabul etmenin zorunluluğunu savunanlara da

³⁰⁶ TBMM ZC, D.1, C.9, İ.13, 28.3.1337 (1921), s.274.

³⁰⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 152-156.

³⁰⁸ A.g.e., s. 152-156.

tamamen karşı çıkmış ve din adamlarının yenilik hareketlerinin önünde engel çıkarttığı bahanesini dile getirerek ahlaki çöküşü meşrulaştıramayacaklarını ısrarla yinelemiştir.³⁰⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla beraber hukuk alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Meclis'te yapılan görüşmelerde milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini de sık sık eleştirmişlerdir. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra çıkarılan hukuk alanındaki kanunların Batıyı taklit etmenin bir sonucu fikri, milletvekilleri arasındaki genel kanı olarak ön plana çıkmıştır. Bu noktada da hukuk alanında geçmişte yapılan hatalara pragmatik bir üslupla yaklaşılmış ve çıkarılacak yeni kanunların çağdaş ve toplumun ruhuna uygun bir nitelik taşımasına özen gösterilmiştir.

Birinci Meclis'in milletvekilleri, hukukun yanı sıra sosyo-kültürel alandaki meseleleri de sıklıkla gündeme getirmişlerdir. Milletvekilleri; tarihi eserlerden geleneksel sanatlara, Türk kültürünün medeniyet dünyasında çok değerli bir noktada olduğunu savunmuşlardır. Özellikle müzecilik alanında Osman Hamdi Bey'in çabaları takdir görmüşse de genel manasıyla tarihi eserlerin korunmasında başarılı olunamaması eleştirilmiştir. Türk dili ve edebiyatı ve müzik gibi alanlarda da Osmanlı Devleti'nin hiçbir çalışma yapmamasından dolayı Ermenilerin hüküm sürdüğü ve üstüne Türk kültürüne ait değerleri kendilerininmiş gibi gösterdikleri kaydedilmiştir. Bu doğrultuda milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin Türk kültür öğelerini korumak hususunda başarısız olduğunu düşünmüşlerdir. Toplumsal alanda Meclis'in en önemli gündemi başlık meselesi olmuştur. Genel itibarıyla milletvekilleri, fese gayr-i milli bir başlık olarak bakmışlardır. Bu sebeple dönem dönem çeşitli arayışlar içine girmişlerdir. Meclis'in açılmasından hemen sonraki süreçte fese karşı kalpağın milli serpuş olarak önerilmesinde, Meclis'teki milletvekillerinin II. Meşrutiyet döneminden edindikleri tecrübeler doğrultusunda etkilenmiş olmaları rol oynamıştır. Hemen sonra yerli ürünlerden elde edilen arakiye ve keçekülâh mevzubahis olmuştur. Bu doğrultuda ilgili konu hakkında Birinci Meclis'te geçen konuşmalar, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yapacağı devrimler için rehber olmuştur.

³⁰⁹ TBMM ZC, D.1, C.22, İ.90, 24.8.1338 (1922), s. 349-350.

2.5. Eğitim ve Sağlık

Eğitim sahasında yapılan çalışmalar, Türk inkılabını kuvvetlendirmek için bir mihenk taşı olmuştur. 1920-1927 yılları arasında toplumun eğitim seviyesi incelenirse genel bir cehaletin varlığını yadırgamamak gerekmektedir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin aydınları, toplumda var olan bu cehaletin Osmanlı Devleti'nden kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Bu sebeple milletvekilleri, özellikle TBMM'nin ilk dönemlerinden itibaren eğitimdeki geri kalışın nedenlerini tespit etmeye ve bununla beraber gerekli çözümler üretmeye çalışmışlardır.

Milletvekillerine göre Osmanlı Devleti'nde eğitime, diğer alanlardaki kadar, önem verilmemiştir. Kütahya Milletvekili Ragıp Bey'in, Meclis'in 4 Kasım 1920 tarihli oturumunda yapmış olduğu konuşma bu duruma örnek gösterilebilir. Meşrutiyet'in başlangıcından beri hükümetlerin ordulara olduğu kadar eğitime önem vermediklerini dile getiren Ragıp Bey, bu sebeple mevcut dönemde eğitim hususunda sıkıntılar çekildiğini beyan etmiştir.³¹⁰ Ragıp Bey bu görüşüyle birlikte eğitimde var olan sorunların geçmişte aranması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Genel kanının aksine o dönemin aydınlarında Tanzimat'a ve onun getirdiği "taklitçilik" politikasına karşı olumsuz bir algı mevcuttur. O dönemde milletvekilleri, daha önce de bahsedilen diğer alanlarda olduğu gibi, eğitim sahasında baş gösteren sorunların genellikle Tanzimat'ın getirdiği bozulmadan çıkması üzerinde fikir birliği etmişlerdir. Diğer aydınlarla aynı görüşü paylaşan Mustafa Kemal Paşa, asırlardır devleti idare eden hükümetlerin eğitimi yayma arzusunda olduklarını, ancak doğuyu ve batıyı taklitten kurtulamadıkları için bu arzularını gerçekleştiremediklerini ve bu sebeple milletin cehalete mahkum kaldığını ileri sürmüştür.³¹¹ Bu görüşü savunan bir diğer isim de Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey'dir. 19 Eylül 1920 tarihinde gerçekleşen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu görüşmelerinde Ali Şükrü Bey, Tanzimat'tan beri süregelen Batılılaşma çabaları hususunda büyük önem arz eden bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında öncelikle hem Tanzimat Dönemi'nde hem de Meşrutiyet Dönemi'nde hakim olan genel fikrin Batıcılık

³¹⁰ *TBMM ZC, D.1, C.5, İ.94, 4.11.1336 (1920), s. 282-283.*

³¹¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 244-245.*

olması dolayısıyla yeniliklerin halkın ruhunda yer edinemediği ve bu sebeple halkın fikren aydınlatılması ve eğitilmesi noktasında eksik kaldığı vurgulanmıştır.³¹² Ardından Ali Şükrü Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra meydana gelen savaşlarda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin ve aydınların benimsediği ve halka da benimsetmeyi görev edindikleri “vatan sevgisi” fikrinden bahsetmiştir. “Vatan bizim canımız” şiarıyla cephelere giden askerlerin vatan kelimesinin anlamını dahi bilmediklerini, evinin dışında kalan yerleri vatan kabul etmediklerini ve hatta cepheden firar eden askerlere “nereye gidiyorsun?” diye sorulduğunda askerlerin “vatanımı savunmaya” diyerek cevap verdiklerini ifade etmiştir.³¹³ Böylece Ali Şükrü Bey, vatan sevgisi kavramı üzerinden Batı'dan alınan milliyetçilik anlayışının bir taklitçilikten öteye gidemediğini ve bundan dolayı da bu fikrin halka benimsetilemediğini göstermek istemiştir.

Milletvekillere göre mevcut dönemde eğitim alanında geri kalmışlığın ana sebeplerinden biri de terbiye eğitimi eksikliği olmuştur. Bu meseleye ayrıca önem veren milletvekilleri Meclis'te yaptıkları söylemlerle de bunu vurgulamışlardır. Erzurum Milletvekili Necati Bey, 26 Nisan 1920 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin mevcut duruma gelişinin sebebinin terbiye eksikliği olduğunu dile getirmiştir. Bu terbiye eksikliğinin eğitimde yarattığı düzensizliği ve bu düzensizliğin sonuçlarını da şu sözlerle açıklamıştır:

“Ta Sultan Selimi Salis'ten beri bu memleket Avrupa tarzında mektepler ve programlar görmüş fakat usulü tedris tanzim edilemediği için ve muayyen terbiye usulü tatbik edemediğimizden dolayı bu memleket ihtiyacı hakkıyla temin edilememiş ve bugünkü vaziyetin hudüsüne sebep olmuştur. Birçok mühendisler yetişti, bunların içinde yolları yapacak adam yok. Hukuk şinaslar yetişti, bu milletin esasatı hukukiyesini tetkik edecekler yetişemedi. Birçok idare memurları yetiştirdik, fakat memlekette Hükümet namıyla, hakkıyla bir Hükümet teşkil edemedik. Bunların sebebi yeganesi, hep terbiyenin noksanlığıdır.”³¹⁴

³¹² TBMM ZC, D.1, C.4, İ.67, 19.9.1336 (1920), s. 204.

³¹³ TBMM ZC, D.1, C.4, İ.67, 19.9.1336 (1920), s. 204.

³¹⁴ TBMM ZC, D.1, C.1, İ.4, 26.4.1336(1920), s. 75.

Dönemin aydınları, cumhuriyetin değerlerine yakışacak bir eğitim anlayışı oluşturma yolunda çaba göstermişlerdir. Bu devrede Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin izleyeceği eğitim politikasının şekillenmesine öncülük etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yanı sıra o dönemin aydın milletvekilleri de bilimi esas alan çağdaş eğitim anlayışı modelinden etkilenmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Mart 1923 tarihinde Konya Sultanisi'nin öğretmen ve öğrencilerine hitaben yaptığı bir konuşma, cumhuriyetin eğitim anlayışını belirler niteliktedir. Konuşmada Mustafa Kemal Paşa; Türk milletinin asırlarca kendini yönetenler için çalıştığını ve bunun karşılığında yine kendini yöneten kişiler tarafından ölümün eşiğine getirildiklerini söylemiştir. İşgallere karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesiyle Türk milleti, bir birey ve vatandaşlık bilincine sahip olma yolunda önemli atılımların yapıldığı bir sürece girmiştir. Bu süreçte Türk milletinin karşısında duran en büyük engelin cehalet olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, asırların getirdiği bu cehaletin hükümdarlar tarafından kötüye kullanılmasının sebep olduğu felakete değinerek, Türk milletine birey ve vatandaş olma bilincinin cehaletin tamamen ortadan kaldırılmasıyla benimsetilebileceğinin vurgusu yapılmıştır.³¹⁵

Milletvekilleri, eğitim kurumları üzerinden de Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine eleştirilerde bulunmuşlardır. 1920-1927 yılları arasında ilkokul, ortaokul, lise ve yüksek okul olmak üzere her kademedede eğitime önem verilmiş ve okulların ve eğitim sistemlerinin iyileştirilmesi hususunda gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte milletvekillerinin ilkokul eğitime ayrıca değer verdikleri görülmüş ve Meclis'in açıldığı zamandan itibaren okulların özel idarelerin yetki alanına verilip verilmemesi gibi meseleler Meclis'te gündeme getirilmiştir.

Bu dönemde aydınların ilkokullara verdikleri önemin temelinde II. Meşrutiyet döneminden itibaren uygulamaya konulan Tuba Ağacı³¹⁶ modeli tecrübesi yatmaktadır. Milletvekilleri ise Tuba Ağacı modelinin neden olduğu sıkıntıları tecrübe ettikleri için tam aksi bir duruşla ilkokullara öncelik vermişlerdir. 26 Eylül 1920 tarihinde yapılan oturumda

³¹⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 157-160.

³¹⁶ İsmi cennete var olduğuna inanılan ve görünüş itibarıyla kökü yukarıda, dalları ise aşağıda tasvir edilen tuba ağacından alan bu eğitim modeli, dönemin Maarif Nazırı Emrullah Hoca'nın eğitimde en önemli kademenin yüksek okul olduğu görüşüne dayanmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, ss.266-278.

söz alan Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, II Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan "Tuba Ağacı" düşüncesiyle beraber eğitim alanında vücuda getirilen sultani ve darülmualiminlerin (öğretmen okulu) aslında pek de fayda sağlayamadığını iddia etmiştir.³¹⁷ Bu eğitim kurumlarının başarısızlığı Besim Atalay Bey'e göre başta öğretmen sayısında görülen yetersizlik olmak üzere bina ve araç-gereç eksikliğinden kaynaklanmaktadır.³¹⁸

4 Ekim 1920 tarihinde de İzmir Milletvekili Süleyman Efendi, ilköğretimin bölge ahalisine terk edilmesi hakkında Meclis'e bir teklif sunmuştur. Teklifinde idarenin "ihmal ve lakayt" olmasından kaynaklanan cehaletin ortadan kaldırılması için senelerdir pek çok çalışma yapıldığından bahsetmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra gerek Emrullah Efendi'nin yüksek okul temelli Tuba Ağacı modeli gerekse ilkokullar marifetiyle gerçekleştirilecek eğitim modeli gibi çalışmaların var olduğu ancak bunların yalnızca fikirsel mücadeleler noktasında kaldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra Süleyman Efendi, cemaatlerde yetişen ilkokul talebeleriyle yeni sistemin yetiştirdiği talebeler arasında ciddi bir fark olduğunu iddia etmiş ve bu duruma da on beş sene önce Aydın'da liva ve ilçelerde yeni açılan sultanilere, daha önce cemaatlerde yetişen öğrencilerin öğretmenlik yaptığı bir vakayı örnek göstermiştir.³¹⁹

Milletvekillerinin ilkokul eğitimi konusunda üzerinde durdukları bir diğer husus ise ilkokulların özel idarelere bırakılıp bırakılmayacağı meselesidir. Bu mevzu hakkında konuşan isimlerden biri Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey'dir. Aynı zamanda bir eğitimci olan Besim Bey, esasında ilkokul eğitimi başta olmak üzere pek çok hususta halkın işinin halka bırakılması gerektiğini savunmaktadır. Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanından beri cehaletten, kötü yönetimden dolayı hükümetin kendini halktan ayırmasını eleştiren Besim Bey, senelerdir hükümetlerin halka okul yapma, yol yapma sözü verip tutmadığını ve özellikle II. Meşrutiyet'ten sonraki tahribatla "*Haşim Paşa devrindeki halin dahi*

³¹⁷ TBMM ZC, D.1 C.4, İ.73, 26.9.1336 (1920), s.359.

³¹⁸ TBMM ZC, D.1 C.4, İ.73, 26.9.1336 (1920), s.359.

³¹⁹ TBMM ZC, D.1, C.4, İ.78, 4.10.1336 (1920), s.533-534.

kaybedildiğini”³²⁰ ve telafisi için de elli sene lazım geldiğini beyan etmiştir.³²¹ Besim Bey’in ardından kürsüye gelen Antalya Milletvekili Rasih Efendi, ilkokulların halka bırakılması durumunda vazifesini bilmeme sebebiyle bu okulların illa ki kapanacağını ileri sürmüştür.³²² Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Rasih Efendi’nin ardından Besim Bey’e cevap vermeye üzere söz almıştır. Tunalı Hilmi Bey, önceden eğitimin özel idarelerde olduğunu, ancak halkın yorgun düştüğü devrelerde mektepleriyle ilgilenemediğini ve bu sebeple de adem-i merkeziyet yerine merkeziyetin doğal bir şekilde kurulduğunu belirtmiştir.³²³

Yukarıda da bahsedildiği üzere II. Meşrutiyet Dönemi’nde uygulanan Tuba Ağacı modeliyle, ortaokulların (rüştiye) aksine, darülmualiminin olarak adlandırılan öğretmen okulları ile sultanilerde ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Öğretmen okullarının kaldırılması ve sultanilerin liselere (idadi) bağlanmasına dair kanun teklifinin 19 Ekim 1920 tarihindeki müzakeresinde yeniden kürsüye gelen Kütahya Milletvekili Besim Atalay Bey, konuşmasına Tuba Ağacı modelini ortaya atan Emrullah Efendi’nin yaptıklarının hakkını vererek söze başlamıştır. Sonrasında II. Meşrutiyet’ten sonra kurulan öğretmen okulu ve sultanilerin devam ettirilmesinin pek çok sebebe dayanarak mümkün olmadığını dile getirmiştir. Besim Bey, Birinci Dünya Savaşı gibi, Balkan Savaşı gibi felaketlerin bu okullarda görev alacak öğretmen bırakmadığını, bunun yanı sıra malzeme ve araç- gereç olarak da oldukça eksik olduğumuzu ifade etmiştir.³²⁴ Aynı mevzu üzerine Eğitim Encümeni Mazbata Katibi Cevdet Bey de söz almış ve maddi olarak yüksek meblağlar sarf edilen öğretmen okulları ve sultanilerin beklenen gayeyi yerine getiremediğini belirterek konuşmasını şu şekilde devam ettirmiştir:

“(…) Biliyorsunuz ki meşrutiyetten beri birçok mektepler açıldı. Sultaniler, darülmualimler birçok israfla tesis edildi. Fakat bunlar efendiler, hiçbirisi kendilerinden beklediğimiz gayeyi, ilim ve irfan gayesini temin etmedi. Bunu burada söylemek zait, hepimiz bunu biliyoruz. Alat ve edevat azlığı, binaların

³²⁰ Haşim Paşa, II. Abdülhamit döneminin son Maarif Nazırı’dır. Haşim Paşa’nın Maarif Nazırlığı hakkında bilgi edinmek için bkz.: Yahya Akyüz, “Maarif Nazırı Haşim Paşa İle İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler, Sorunlar”, *Bellekten*, C.XLV/2, Temmuz 1981, ss.205-2013.

³²¹ *TBMM ZC*, D.1, C.4, İ.78, 4.10.1336 (1920), s.537.

³²² *TBMM ZC*, D.1, C.4, İ.78, 4.10.1336 (1920), s.538.

³²³ *TBMM ZC*, D.1, C.4, İ.78, 4.10.1336 (1920), s.540.

³²⁴ *TBMM ZC*, D.1, C.5, İ.86, 19.10.1336 (1920), s.105-107.

*bulunmayışı, levazım bulunmayışı veyahut azlığı bu mekteplere bir türlü kabiliyeti hayatiye vermedi ve bugün mekteplerin hali meydandadır.”*³²⁵

Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki en önemli kurumlarından biri olan medreselerin yakın dönemde vaziyetinin kötüleşmesi Meclis'te tartışılan konulardan biri olmuştur. Örneğin 30 Ocak 1921 tarihinde Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey, 1892 (1308) senesine kadar medreselerin medar-ı iftihar edilecek durumda olduğunu ancak Sultan II. Abdülhamit'in evhamı yüzünden İstanbul'daki medreselerin Anadolu'ya taşınması sebebiyle medreselerin vaziyetinin kötüleştiğini ifade etmiştir.³²⁶ Buna ek olarak 28 Ağustos 1922 tarihinde Şeriye ve Evkaf Vekaleti bütçesi görüşmelerinde Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey, medreseler özelinde memleketin eğitim durumu ile ilgili oldukça çarpıcı bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında medreselerin yetiştirdikleri alimlerin asırlar boyunca hem milli hayatta hem bilimde hem de siyasal hayatta faydalı olduklarının vurgusunu yapan Mazhar Müfit Bey; Sultan I. Murat döneminde Kara Halil Efendi, Fatih Sultan Mehmet döneminde Molla Gürani ve Molla Hüsrev, Yavuz Sultan Selim döneminde İbn-i Kemal ve Sultan IV. Mehmet döneminde de Hoca Mehmet Saadettin gibi medrese alimlerinin Osmanlı Devleti'nde her alanda söz sahibi olduklarını ve yeri geldiğinde sultanların kendilerinde tavsiyeler aldıklarını söylemiştir.³²⁷

Hemen ardından Ali Kuşçu, Molla Gürani ve Molla Hüsrev tarafından kurulan Fatih'teki Sahn-ı Seman³²⁸ medresesinin teşkilatlanmasına değinen Mazhar Müfit Bey; buradaki iptidai dahil (medrese eğitiminin ikinci kademesi), iptidai hariç (medrese eğitiminin birinci kademesi), müsile (yüksek eğitim), tetimme ve sahn bölümlerinin Tanzimat'tan sonra da iptidai, rüştiye, idadi ve darülfünun olarak işlev görmeye devam ettiklerini, diğer bir deyişle Tanzimat'tan sonra gelen eğitimde yenileşme ve çağdaşlaşmayı savunan hükümetlerin aynı sistemi devam ettirmekten başa bir şey yapmadıklarını ileri sürmüştür. Ancak bu düşüncelerinin aksine Mazhar Müfit Bey, konuşmasının sonunda medreselerin artık bozulmaya yüz tuttuğunu da kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nde medreselerdeki bozulmanın Tanzimat'tan çok önce Yeniçeri Ocağı'nın içerisindeki

³²⁵ TBMM ZC, D.1, C.5, İ.86, 19.10.1336 (1920), s.111.

³²⁶ TBMM ZC, D.1, C.7, İ.140, 30.1.1337 (1921), s.448.

³²⁷ TBMM ZC, D.1, C.22, İ.92, 28.8.1338 (1922), s.402.

³²⁸ Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da kurulan yüksek dereceli medrese, ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahri Unan, "Sahn-ı Semân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, ss.532-534.

bozulmayla birlikte başladığını savunan Mazhar Müfit Bey, bu bozulmanın ilk kıvılcımının Sultan III. Murat'ın bir sünnet töreninde kendisini eğlendiren cambazları, Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa'nın itirazlarına rağmen, ocağa aldırmasıyla başladığını³²⁹ beyan etmiştir.³³⁰

Sivas Milletvekili Mustafa Taki Efendi, mektepler başta olmak üzere memlekette oluşan ikiliği Tanzimat'a değil, Avrupalı devletlere bağlamıştır. Mustafa Taki Efendi, Avrupalı devletlerin hem Tanzimat Fermanı'nı hem de Islahat Fermanı'nı kullanarak Avrupai kurumları Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiğini iddia etmiştir. Batı tarzı eğitim veren mekteplerin açılmasıyla birlikte medreselerin de peyderpey atıl kaldığını ve bu mekteplerden yetişen öğrencilerin Batı fikirlerini benimsediklerini söylemiştir. Mustafa Taki Efendi'yi bu hususta asıl üzen nokta ise bahsi geçen dönemde ulemanın da bu mekteplere, her ne kadar çeşitli sebeplerle de olsa, muhalefet etmemelerine eleştiride bulunmuştur.³³¹ Yine aynı konu hakkında Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, milletçe Arapçaya yeterince vakıf olunmamasından dolayı Doğu medeniyetinden ve kültüründen de uzak kaldığını ve böylece de devletçe dünyevi alanlardan batıya uydurmaya çalıştığını aktarmıştır. Ayrıca Hüseyin Avni Bey, iki ayrı zihniyetli mektepler açarak milletin arasına nifak sokan saltanat makamına “Darülhilafe (Hilafet Merkezi)” namının verilmemesini istemiştir.³³² Ardından kürsüye gelen Şeriye Vekili Abdullah Azmi Bey de mektepler arasında vaki olan bu ikiliğin en temel sebebinin Tanzimat-ı Hayriye olduğunu vurgulamıştır.³³³

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı dönemde memleket genelinde çok ciddi sağlık problemlerinin olduğu görülmektedir. Kurumsal problemlerin yanı sıra özellikle frengi, sıtma ve verem gibi toplumu oldukça derinden etkileyen salgın hastalıkların günbegün daha fazla artması milletvekillerini de bunlara yönelik çalışmalar yapmaya itmiştir. Sorunların Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü zamandan beri var olmasından dolayı konuşmalarda, eski devletin sağlık sistemi gündem olmuştur.

³²⁹ Bahsi geçen olay, Necdet Sakaoğlu'nun “Bu Mülkün Sultanları” adlı eserinde rüşvet skandalı olarak geçmektedir; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2015, ss.184-186.

³³⁰ *TBMM ZC*, D.1, C.22, İ.92, 28.8.1338 (1922), s.402.

³³¹ *TBMM ZC*, D.1, C.22, İ.93, 30.8.1338 (1922), s. 425-426.

³³² *TBMM ZC*, D.1, C.22, İ.93, 30.8.1338 (1922), s. 418.

³³³ *TBMM ZC*, D.1, C.22, İ.93, 30.8.1338 (1922), s. 425.

Toplum sağlığı meselesiyle yakından alakadar olan milletvekilleri, toplumun sağlık hizmetlerinden iyi bir biçimde yararlanmasını istemişler ve bu sebeple kamu ve askeri sağlığın birleştirilmesi hususunu tartışmışlardır. 5 Eylül 1920 tarihinde kamu ve askeri sağlığın birleştirilmesi meselesi, Meclis'te müzakere edilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Meclis'e sunulan Milli Savunma mazbatasına ise kamu sağlığı ve askeri sağlık sistemlerinin ayrılığının yarattığı sıkıntıları içermesi bakımından önem arz etmektedir. Mazbatada bu ayrılığın fuzuli masraf oluşturduğu ve halkın hastanelerden yararlanamadıkları iddia edilmiştir.³³⁴ Bu mevzu hakkında konuşan bir diğer şahıs da Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey olmuştur. Dr. Suat Bey, Türk milletinin senelerdir gerek girmiş olduğu savaşlardan ve gerekse frengi gibi bulaşıcı hastalıklardan dolayı kırılmakta olduğunu, buna rağmen hala bazı bölgelerde hastane bulunmadığının ve maalesef ki bu hastalıklara karşı hiçbir tedbir alınmadığının üzerinde durarak durumun vahametini gün yüzüne çıkarmıştır. Konuşmasında aynı zamanda 1899 (1315) senesinde İçişleri Bakanlığı'ndan aldığı izinle Anadolu'yu gezen Alman doktor Gilder Paşa'nın da yazmış olduğu rapordan şöyle bir alıntı yapmıştır:

“Meşhurdur bu söz ki: 315 senesinde Dahiliye Nezareti'nden memur edilerek muhtelif vilayetlerimizi gezmiş olan Alman doktoru “Gilder” -ki şimdi profesörlük ediyor- bu zatın yazmış olduğu rapor o zamanlar okunduğunda bizim kulaklarımıza vasıl olmuştu. Diyor ki; çok üzölmeyin, Şark meselesi için çok uğraşmayın, kendi kendine hallolunacak, çünkü Türkiye Şark'taki vaziyetini muhafaza edemeyecek, muhakkak hastalıktan inkıraz bulup gidecektir. Demek ki 21 sene evvel söylenmiş bir söz vardır.”³³⁵

Askeri sağlık ile kamu sağlığının birleştirilmesini isteyenlerin yanı sıra istemeyenler de Meclis'te önemli bir grubu oluşturmuşlardır. Bu hususta görüşlerini belirtmek üzere kürsüye çıkan Beyazıt Milletvekili Dr. Refik Bey, 1330(1914) senesinde alınan bir kararla gureba hastanelerinin bulunmadığı yerlerde askeri hastanelerin yüzde 10-15 nispetinde halkı kabul ettiğini, diğer bir deyişle bunun zaten var olan bir uygulama olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde de kaldırılmasından dolayı açıkta

³³⁴ TBMM ZC, D.1, C.3, İ.59, 5.9.1336 (1920), s. 557.

³³⁵ TBMM ZC, D.1, C.3, İ.59, 5.9.1336 (1920), s. 559-560.

kalan gureba hastanelerinin askeriye tarafından alınarak halkın kullanımına ayrıldığını ilave etmiştir.³³⁶

³³⁶ *TBMM ZC*, D.1, C.3, İ.59, 5.9.1336 (1920), s. 562-563.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1920-1927 YILLARI ARASINDA OSMANLI ALGISI

3.1. İç Politika

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele'nin askerî ve diplomatik sahasının zaferle sonuçlanmasının ardından faaliyete başlamıştır. Türkiye'nin siyasi bağımsızlığına kavuşmuş olması sebebiyle İkinci Meclis'in milletvekilleri, bir önceki Meclis'te iç politika alanında tartışma konusu olan sorunların çözümü adına harekete geçmişlerdir. Bu noktada da Osmanlı Devleti'ne çeşitli konularda pek çok atıfta bulunulmuştur. Hilafet makamının durumu ve Türkiye'nin yönetimi noktasında yapılan devrimlerin yanında milletvekilleri; özellikle iç güvenlik, haberleşme ve iskan meselelerine Osmanlı Devleti üzerinden yorum getirmişlerdir.

İkinci Meclis, Türkiye'nin çağdaş, laik ve demokratik bir devlet olması yolunda yapılan devrimlerin lokomotifi olmuştur. İkinci Meclis'in yaptığı faaliyetlerin önemini Mustafa Kemal Paşa, 29 Ağustos 1927 tarihinde halka yaptığı seçim beyannamesinde dile getirmiştir. Beynamede Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın askeri sahada önemli zaferler elde edilmesinden sonraki süreçte pek çok alanda yaptığı devrimlerle zaferini taçlandığı için başarılı olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin ise bunu yapamamasından dolayı siyasi hayatını sürdüremediğini ileri sürmüştür.³³⁷

Memleket genelinde yıllardan beri halkın yaşadığı emniyet yoksunluğu duygusu İkinci Meclisi'nde en önemli gündem konularından biri olmuştur. 2 Ekim 1923 tarihinde Eşkîyalığı Engelleme (Men-i Şekavet) Kanunu'nun görüşmelerinde hükümet tasarısında iç güvenliğin sağlanması meselesi yer edinmiştir. Bir hükümetin en önemli vazifesinin bu olduğu dile getirildikten sonra Osmanlı Devleti zamanında emniyetin bir türlü

³³⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.584.

sağlanamadığını ve bundan dolayı halkın bunaldığı ve eşkıya çeteleri tarafından can, mal ve namuslarının tehlide uğradığını ifade etmiştir.³³⁸

Eşkıya çetelerinin yanı sıra Meclis'in 26 Eylül 1923 tarihli oturumunda jandarma teşkilatı³³⁹ hakkındaki endişeler de dile getirilmiştir. İstibdat devrinde “*her türlü nizam ve intizamdan mahrum bir başıbozuk ocağı*”³⁴⁰ olarak nitelendirilen jandarma teşkilatının II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Avrupa'dan getirilen eğitimci vasıtasıyla biraz olsun düzelmesine rağmen istenilen seviyeye gelemediğini ve bunun bir an önce düzelmesi için gerek hukuksal gerekse eğitim açısından faaliyetlerde bulunulması gerektiği vurgulanmıştır.

TBMM milletvekilleri, memleket için çok kıymetli olan haberleşme ağlarıyla alakalı da diyaloglarda bulunmuşlardır. Posta Kanunu, bilhassa Osmanlı Devleti'nin çok eksik kaldığı bir alan olmuştur. 1 Eylül 1923 tarihinde Posta Kanunu görüşmelerinde konuşan Saruhan Milletvekili Sabri Bey; tahmini olarak yetmiş, seksen senelik bir hayatı ve memleket genelinde bir çalışma ağına sahip olan posta teşkilatı ile ilgili, 1882 senesinde yapılan küçük bir nizamname³⁴¹ haricinde, kapsayıcı bir kanun yapılmamasını eleştirerek bu durumun özellikle memurlar arasında pek çok kanunsuzluk, hukuksuzluk yarattığı tarzında gelen şikayetleri de Meclis'e aktarmıştır.³⁴²

Telefon ve telgraf hatları,³⁴³ milletvekillerinin Osmanlı Devleti'ni hem takdir ettiği hem de yetersiz bulunduğu meselelerdendir. 19 Ocak 1924 tarihindeki oturumda Saruhan Milletvekili Sabri Bey, telgraf ve telefon hatlarının memleket genelinde kullanımını

³³⁸ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.30, 2.10.1339 (1923), s. 460.

³³⁹ 14 Haziran 1839 tarihinde kurulan jandarma teşkilatının kuruluşu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Ahmet Özcan, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, 2013, ss.173-194.

³⁴⁰ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.26, 26.9.1339 (1923), s. 294.

³⁴¹ 1882 tarihli bu Posta Nizamnamesi, Üçüncü Posta Nizamnamesi'dir. Birinci Posta Nizamnamesi 16 Kasım 1840 tarihinde çıkarılmıştır. Osmanlı Posta teşkilatı hakkında bkz.: Tanju Demir, *Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

³⁴² TBMM ZC, D.2, C.1, İ.12, 1.9.1339 (1923), s. 359.

³⁴³ Osmanlı Devleti'nde telgrafın kullanımını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Roderick H. Davison, “Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Durdu Mehmet Burak (çev.), S.14, Ankara 2003, ss.347-386.

mümkün kılmanın oldukça mühim bir mesele olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda bu yolda yapılan çalışmaların Meşrutiyet'ten beri süregeldiğini ancak bunun bilimsel bir mesele olması nedeniyle yalnızca belediyelerin yükümlü tutulmasının yanlış olduğunu savunmuştur.³⁴⁴ Telgraf meselesi hakkında da düşüncelerini dile getiren Sabri Bey, yetmiş seneden beri memlekette var olan ve hatta ilk olarak 1854 yılında Kırım Savaşı zamanında kullanılan telgrafın nispeten başarılı olmasının hakkını vermiş ancak bunu düzenleyen herhangi bir kanun çıkarılmamasını da bir sorun olarak öne sürmüştür.³⁴⁵ Bu noktada Sabri Bey, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında prensip farkını ortaya koymuştur. Aynı müzakerede Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de Meşrutiyet Hükümeti'nin Telgraf ve Posta Nazırı olan Oskan Efendi'nin³⁴⁶, Türk olmamasına rağmen bu alanda çok ciddi atılımlarda bulunduğunu beyan etmiştir.³⁴⁷ Bu ifadesinin üzerine hem Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey hem de Ertuğrul Milletvekili Dr. Fikret Bey'in, Oskan Efendi'nin Osmanlı pullarının altına Ermenice yazı ekletmesi sebebiyle muhalefet ettiği görülmektedir.

30 Ekim 1924 tarihinde Menteşe Milletvekili Esat Efendi'nin muhacirlerin iskan ettirilmesi hakkında Mübadele, İmar ve İskan Bakanı Refet Bey'den soru önergesi talebinin görüşmesinde Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey, 1864 Rus Çarı'nın sınır dışı ettiği, başta Çerkesler ve Abazalar olmak üzere, Kafkas ahalisinin o dönemin hükümetinin yanlış iskan politikası izlemesi sebebiyle nasıl sıkıntı çektikleri hakkında bilgilendirmede bulunmuştur.³⁴⁸ Bu iskan politikasının önemine vurgu yapan Doktor Rıza Nur Bey, Kafkas ahalisinin bataklıkların civarına yerleştirildiğini ve şu anda pek çoğunun telef olduğunu dile getirerek milletvekillerinden de geçmişten ders çıkarmalarını ve iskan politikasını daha dikkatli yürütmelerini istemiştir.

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri, iç politika alanında Birinci Meclis'ten devraldıkları konuları gündeme getirmişlerdir. İç güvenlik ve iskan politikaları gibi geçerliliğini koruyan konuların yanı sıra posta ve telgraf teşkilatı da milletvekillerinin

³⁴⁴ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.86, 19.01.1340 (1924), s. 217.

³⁴⁵ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.86, 19.01.1340 (1924), s. 224.

³⁴⁶ Asıl adı Oskan Mardikyan'dır. Ocak 1913-Kasım 1914 tarihleri arasında Posta ve Telgraf Nazırlığı yapmıştır. Oskan Efendi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Tanju Demir, "Söylev-Demeç ve Çalışmalarıyla Başarılı Bir PTT Nazırı: Oskan Efendi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, 2005, ss.63-75.

³⁴⁷ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.86, 19.01.1340 (1924), s. 226.

³⁴⁸ TBMM ZC, D.2, C.9, İ.49, 30.10.1340 (1924), s. 86.

üzerine eğildiği konulardan olmuştur. İç güvenlik meselesinde milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin halk üzerinde yarattığı otorite ve güven yoksunluğu hissini onarabilmek adına çözüm üretmeye çalışmışlar ve ilk olarak gözlerini jandarma teşkilatına çevirerek buradaki düzensizliği ve liyakatsizliği, eğitim vasıtasıyla ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. İskan politikaları hakkında ise ,tıpkı Birinci Meclis'te olduğu gibi, geçmişteki kötü örneklerden yola çıkarak bilimsel esaslarla belirlenmiş bir iskan politikası geliştirilmesi talep edilmiştir. Milletvekilleri; posta ve telgraf teşkilatından hem tarihsel bir değer olarak bahsetmişler hem de kanunlar ve uygulamalar bazında yetersiz kaldığını belirterek eleştirmişlerdir.

3.1.1. Saltanat ve Hilafet Makamı

Birinci Meclis'in faaliyette bulunduğu süreç içerisinde milletvekillerin saltanat ve hilafet makamına bakışları değişim göstermiş ve sonucunda 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmış ve bu durum gelecekte yapılacak devrimler için kilometre taşı haline gelmiştir. İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de iç politikada en önemli gündem maddelerinden biri saltanat ve hilafet makamının durumu olmuştur. 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasından önce sık sık gündem olan bu mesele, halifeliğin kaldırılmasından sonra daha çok belirli konular ve soru önergeleri üzerine ortaya çıkmıştır.

13 Ağustos 1923'te İkinci Meclis'in açılışında Mustafa Kemal Paşa, o tarihe kadar gelişen olaylara odaklanan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 30 Ekim 1918'de imzalanmasından itibaren padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin Türk milleti aleyhine yürüttükleri faaliyetlerden bahseden Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin sadece bu süre zarfında değil, “*en haşmetli, azametli ve kuvvetli devirlerinden itibaren milletin istiklali zararına, menafi-i hayatiyesi zararına*” çok şey feda ettiğini söylemiştir.³⁴⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasına ek olarak 14 Ağustos 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanı Ali Fethi Bey yaptığı konuşmada saray ve Bâb-ı âli'nin Türk milletinin gelişimine ve ilerlemesine engel oluşturduğunu ve artık bu engelin ortadan kaldırılması sebebiyle ileriye adım atılmaya başlanması gerektiğini dile getirmiştir.³⁵⁰

³⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s. 331-339.

³⁵⁰ TBMM ZC, D.2, C.1, İ.4, 14.8.1339 (1923), s. 63.

bilinmeyen birkaç kadın ve erkekten oluşan bir topluluğa neden milletten vergi toplayarak para verildiğinin hesabını sormak istemiştir. Konuşmanın geneline bakıldığında bir aileye sırf hanedandan oldukları için bütçe ayırmanın yanlışlığını vurgulayan Yusuf Akçura Bey, Meclis'in büyük çoğunluğunun mensup olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın nizamnamesinin 2. maddesinde geçen *“halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz etmekte mutlak bir istiklal taşıyan fertlerdir, biz o fertlerdeniz”*³⁵⁵ düsturuna da bu durumun aykırı olduğunu dile getirmiştir.³⁵⁶ Konuşmasına son verirken Yusuf Akçura Bey, hanedandan bulunan şahısların üzerinden hazretleri ve benzeri unvanların tamamen kaldırılmasını teklif etmiştir.

27 Şubat 1924 tarihinde devam eden Bütçe Kanunu görüşmelerinde kanunla bağlantılı olarak hilafet makamına ayrılan bütçe de sorgulanmaya başlamıştır. Yusuf Akçura Bey'in konuşmasının ardından Saruhan Milletvekili Vasıf Bey de buna benzer bir konuşma gerçekleştirmiştir. Saltanatı yıkarak kanuni bir yolla Cumhuriyet'i ilan etmek gibi Türk tarihi açısından önemli olan bir inkılabın, tamamen cumhuriyet anlayışına aykırı olan bir kurumu, halifeliği hayatta tutarak tamama erdiremediklerini söyleyen Vasıf Bey, gelinen mevcut süreçte bu kurumun eskiye dönme özlemi içinde olduğunu ve bu doğrultuda bulunduğu hareketleri şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Asırlardan beri bu milletin başına bir bela olarak yaşayan, sefahat içinde yaşayan, zevk içinde yaşayan bu müessese yine harekete gelmek, yine eski saltanatı elde etmek arzusuna düştü. (...) Yıkıldığınız müessese en felaketli bir gününüzde tekrar başınızda bela olmak için hazır ve müheyya durmaktadır. Aralarında yaptıkları hususi meclislerde, rakı meclislerinde, idarei akdah ettikleri zamanlarda “Yaşasın saltanat” diye bağırırmaktadırlar. Halife camiye selamlığa giderken halen rikab yapmaktadır. Saltanatı yıktık, fakat saltanatın millet karşısında timsali olan saray, bütün haşmet ve debdebesiyle yaşıyor.”*³⁵⁷

³⁵⁵ Bahsi geçen nizamname Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1923 tarihli nizamnamesidir. Nizamname ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1923.

³⁵⁶ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.111, 25.02.1340 (1924), s. 345-346.

³⁵⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.113, 27.02.1340 (1924), s. 413-414.

Bu sözlerinin ardından daha fazla Türk kanının dökülmemesi için bu kuruma karşı gerekli önlemlerin alınması gerektiği hakkında milletvekillerine uyarıda bulunmaktan geri durmamıştır. Bunun yanı sıra Vasıf Bey, mevcut dönemde halifelik kurumunun yarattığı ikiliğin doğurabileceği sorunları göstermek için Tanzimat döneminden de örnekler vermiştir. Sultan III. Selim döneminde başlayan ıslahat çalışmaları, Sultan II. Mahmut döneminde Tanzimat'ın ilanı ile birlikte siyasi manada meyvelerini vermeye başlamıştır. Ancak bu dönemde kurulan Batı medeniyetine uygun yeni kurumların yanında “*asırlardan beri zararlarından başka bir şeyi görülemeyen*” eski kurumların da faaliyetlerine devam etmelerinin memleket genelinde ciddi anlamda bir ikilik ortaya çıkardığını vurgulayan Vasıf Bey, bu durumun özellikle eğitim alanında mektepli öğrencilerle medreseli öğrencilerin arasında bir düşmanlık yarattığından üzülecek bahsetmiş ve bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin bu tarz ikiliklere müsaade etmemesi gerektiğini savunmuştur. Bahsi geçen ikiliğin hukuk alanında da var olduğunu ifade eden Vasıf Bey, çok farklı usuller ile çalışan hukuk mahkemeleri ile şeriye mahkemelerinin günümüzde de aynı sistemle çalıştıklarını üzülecek itiraf etmiştir. Konuşmasının sonuna doğru Vasıf Bey, ordu ve dinin devlet siyasetine karışmasının tarih boyunca kötü neticelere sebebiyet verdiğini “*Bir devletin siyaseti umumiyesine din alet ittihaz edildiği zaman, din kuvvetiyle tazyik yapılmak istendiği zaman o milletin sonu inhilal olmuştur, ölüm olmuştur*” sözleriyle dile getirmiştir.³⁵⁸

Vasıf Bey'in ardından konuşma yapmak üzere kürsüye gelen Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey, bahsi geçen hanedan üyelerine sırf buldukları aileden dolayı para verilmesinin ve yahut bu insanların yaptıkları her harekete müsamaha gösterilmesinin yanlış olduğunu savunmuştur. Bu savunusunu da Sultan II. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Mehmet Burhanettin'in³⁵⁹ bir şoförü öldürüp Avrupa'ya kaçarak orada zevk ve safa içinde yaşamasını ve kendisine gereken diyetin uygulanmaması örneğinden desteklemiştir.³⁶⁰

3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmasını içeren kanun teklifi Meclis'e sunulmuştur. Görüşmeler sırasında tevhid-i tedrisata, diğer bir söylemle eğitimin birleştirilmesi meselesine de değinilmiştir. Bu noktada

³⁵⁸ TBMM ZC, D.2, C.6, İ.113, 27.02.1340 (1924), s. 415-417.

³⁵⁹ II. Abdülhamit'in oğlu olan Şehzade Mehmet Burhaneddin Efendi hakkında bkz.: Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss.331.

³⁶⁰ TBMM ZC, D.2, C.6, İ.113, 27.02.1340 (1924), s. 430.

özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra da konu hakkında çalışmalar yapıldığı ancak bu süreçte eskinin de tutulmasıyla birlikte daha önce de bahsi geçen ikiliğin ortaya çıktığı kaydedilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasıyla alakalı söz alan Rize Milletvekili Ekrem Bey, oldukça uzun ancak çok etkili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında öncelikle II. Meşrutiyet'in ilan edildiği bir zamanda öğrenci iken şahit olduğu bir olaydan bahsetmiştir. Harp Okulu binasının önünde yalnızca II. Abdülhamit'in çocuğu olması sebebiyle pek çok insan tarafından korunan ve yanındakilerin ona hizmet etmesini bekleyen on üç yaşlarında bir çocuğu anlatan Ekrem Bey, daha nice hanedan üyesinin aynı tavırları sergilediğinden söz etmiştir. Gördüklerinden ve işittiklerinden dolayı duyduğu hayal kırıklığını Ekrem Bey, şöyle dile getirmiştir:

“O zaman bu çocuğa o hürmet Sultan Hamid'in oğlu olduğundan dolayı yapıyorsa Sultan Hamid denilen adam o canilerdendir ki, cinayeti yalnız Mithat Paşa gibi nice insanları mahvetmekten ibaret değil, bir milleti inkıraza mahkûm etmiştir. Sonra haber aldım ki; meğer saraylarda beş altı yaşındaki çocukların önünde vükela rical ve ekâbir hepsi böyle el pençe divan dururlarmış. (...) Yalnız milletin sayesinde yaşadıkları halde onu uşak gibi kullanan bu saltanat devrildiği halde garip olan şurasıdır ki, hala biz gözümüzün önünde bu ailenin hilafet kisvesi altında ayrı debdebeyi sürmesine tahammül etmek ve rıza göstermek safderunluğunda bulunuyoruz.”³⁶¹

Hemen ardından padişahlar mevzusuna geçen Ekrem Bey, Osmanlı padişahlarının bu millete pek hayrı dokunmadığını ve aksine kendilerinin bu millet sayesinde yaşayabildiklerini, Osmanlı tarihi incelendiğinde sadrazamların övünç kaynağı olduğunu ancak onların hizmetlerine karşılık padişahların canilik yaptıklarını Sultan Yıldırım Bayezıt, Fatih Sultan Mehmet ve II. Abdülhamit örnekleri üzerinden anlatmıştır.³⁶² Son olarak da Türk milletinin Avrupalı devletlere kıyasla bu kadar geri kalmasının sebeplerini irdelemeye başlayan Ekrem Bey, kendisine göre İslam dininin ya da Türk ırkının bu geri kalışa bahane olmadığını, bu durumun tek sebebinin Osmanlı padişahları olduğunu, kendilerinin bu memlekete bir fayda sağlayamadıklarını beyan etmiş ve hatta bu coğrafyaya 600 sene önceden bakılma şansı olsa farklı tek bir şey göremeyeceğini ileri sürmüştür.³⁶³ Bu sebeple

³⁶¹ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 29-30.

³⁶² TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 30-31.

³⁶³ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 30-31.

Ekrem Bey, siyasal sahada artık pek de bir önemi kalmayan ve Birinci Dünya Savaşı'nda dahi etkisini hissedemediğimiz³⁶⁴ halifelik makamının tamamen kaldırılmasını sonuna kadar desteklemiştir.³⁶⁵ Ardından Karahisar-ı Sahip Milletvekili İzzet Ulvi Bey de Türk milletinin “*mutlakiyetin kanlı hükümdarlarının idaresi altında zulmün altında yaşamayı*” hak etmediğini dile getirerek Meclis'te bulunan bazı milletvekillerinin halifeliğin kaldırılmasına taraftar olmamalarını eleştirmiştir.³⁶⁶

Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey de II. Abdülhamit'in, içerisinde halifelikle alakalı gerçekler olan İbn-i Haldun Tarihi adlı eserin³⁶⁷ tercümelerini toplattırıldığını ve böylece kendisinin “*İslâmın hakikatini tahtının altına gömdüğü ve bütün dünyayı sahip bir hilafet varmış gibi aldattığını*” iddia etmiştir.³⁶⁸ Ardından konuşan Adalet Bakanı Seyit Bey, konuşmasına “*Osmanlı halifelerinin saltanata olan hırs ve tamahlarından nice masum ve bigünah şehzade kanı döktükleri*” vurgusuyla başlamıştır.³⁶⁹ Devamında İslam'ın diğer mezheplerinin ulemalarının Osmanlı padişahlarını halife olarak görmediklerini ileri süren Seyit Bey, Osmanlı Devleti'nin ulemalarının da kendi padişahlarına halife demediklerini savunmuştur. Buna ek olarak Seyit Bey, Osmanlı padişahlarının halkı uşak gibi görmesinden dolayı istedikleri kişilerin mallarına, arazilerine el koyabildiklerini, Tanzimat ilan edilene kadar bu müsadere sisteminin ciddi şekilde uygulandığını ve halkın müsadereye kaçmak için vakıf usulünü devreye soktuğunu kaydetmiştir.³⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa da 4 Mayıs 1924 tarihinde New York Herald Gazetesi muhabirine hilafet ve yabancı dini kurumlarla alakalı bir demeç vermiştir. Özellikle II. Abdülhamit'in ardından kanunların değiştirilmesine yönelik atılan pek çok adımın patrikhaneler ve hilafet makamının hukuku gerekçe gösterilerek yarım bırakıldığını iddia eden Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nde padişahların bu yabancı dini liderler vasıtasıyla bölgeyi yönettiklerini, bundan dolayı bu

³⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, ss.87-90.

³⁶⁵ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 30-31.

³⁶⁶ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 33.

³⁶⁷ Bahse konu olan kitap İbni Haldun'un “Mukaddime” adlı kitabıdır. Adnan Adıvar'ın naklettiğine göre, şeriat ve Halifelik bahsinde Abdülhamid'in görüşlerine zıt fikirler olduğu için Arapça dahil olmak üzere tüm çevirilerin basılması, çevrilmesi ve satılması yasaklanmıştır. Ayrıca bkz.: Abdülhak Adnan Adıvar, “İbn Haldûn”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.5/2, Ankara 1950, s.741.

³⁶⁸ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 33.

³⁶⁹ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 47.

³⁷⁰ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.2, 3.3.1340 (1924), s. 55-56.

liderlerin, bilhassa son dönemde yapılmaya çalışılan yeniliklerin önünde bir set çekecek kadar güçlendiklerini beyan etmiştir.³⁷¹

Hilafetin kaldırılıp halifenin Türkiye dışına çıkarılmasından sonra memleketin her bölgesinden Meclis'e tebrik telgrafları gönderilmiştir. Bu telgraflardan birinde halifenin, hükümetin ve milletin iç siyasetine yaptığı cahilce müdahaleler sonucunda memleketin felakete sürüklendiği kaydedilmiş ve ilan edilen bu kanundan dolayı memnuniyetler dile getirilmiştir. Bundan sonra da milletin, hükümetin göstermiş olduğu ilerleme gayesini gerçekleştirmek üzere azimle yürüneceğinin altı çizilmiştir.³⁷²

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924 tarihinde Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın 2. yıldönümü dolayısıyla Dumlupınar'da bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasına Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın askeri manada seyri hakkında bilgiler vererek başlayan Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin askeri ve siyasal alanda elde ettiği zaferlerle hakim konumuna geldiğini söylemiş ve *“milletimizin uzun asırlardan beri hanlar, hakanlar, sultanlar, halifeler elinde, onların tahakküm ve istibdadı altında ne kadar ezildiğini, onların hürslerini temin yolunda ne kadar büyük felaketselere ve zararlara uğradığını düşünürsek milletimizin hakimiyetini eline almış olması hadisesinin”* çok önemli olduğunu iddia etmiştir.³⁷³ Konuşmasının devamında milli egemenlik anlayışının önemini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Efendiler, hakimiyet-i milliye öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkumdur.”*³⁷⁴ Asırlarca Türk milletinin aleyhine hareket eden şahısların Türk vatanından gönderilmesini düşmanların denize dökülmesinden daha kıymetli sayan Mustafa Kemal Paşa, *“Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da hükümran olmak kudret ve kabiliyetini göstermiş olan ecdadımızın”* ezilen milletin feryadını duymuş olsaydı memleketin bu hale gelmemiş olacağını ima etmiştir.³⁷⁵

³⁷¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.103.

³⁷² TBMM ZC, D.2, C.7, İ.5, 06.03.1340 (1924), s. 137.

³⁷³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.185-186.

³⁷⁴ a.g.e, s.185-186.

³⁷⁵ a.g.e, s.185-186.

Halifeliğin kaldırılmasının³⁷⁶ ardından Meclis'te saltanat ve hilafet makamına yönelik yapılan atıflar genellikle Osmanlı Devleti'nden kalan kurumlar üzerinden olmuştur. Örneğin 5 Ocak 1925 tarihinde Trabzon Milletvekili Muhtar Bey, milli emlaktan sayılan saraylardaki eşyaların durumları hakkında Maliye Bakanlığı'na bir soru yöneltmesi üzerine Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey, saraylarda bulunan eşyaların para verilmeden alındığına dair söylentilerin doğru olmadığını iddia ederek bütün eşyaların envanter kayıtlarının tutulduğunu söylemiş ve en önemlisi de Hükümet'in yalnızca saraylardaki eczane ve kütüphanelerin belediyeye ve Darülfünun'a devredilmesine yönelik bir resmi karar alındığını vurgulamıştır.³⁷⁷ 31 Ocak 1925 tarihindeki konuşmasında da Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey, İstanbul'daki sarayların, özellikle Topkapı, Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Yıldız Sarayları'nın, son durumu hakkında milletvekillerine açıklamada bulunmuştur. Öncelikle Mustafa Abdülhalik Bey; bahsi geçen saraylardaki eşyaların komisyonlar vasıtasıyla tespit edilerek envanterlerinin vekaletle gönderildiğini, Topkapı Sarayı'nın Müzehane'ye tahsis edildiğini, Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Yıldız saraylarının Hükümet'in muhafazasına alındığını ve geri kalan sarayların okul veya resmî kurumlar için kullanılacağını, kullanılmayanların ise satılacağını açıklamıştır.³⁷⁸

16 Şubat 1925 tarihinde İçişleri Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey; Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki karşılaştırmayı eski-yeni meselesi ve geçmişte yaşadığı bir diş ağrısı hikayesi üzerinden şu sözlerle anlatmıştır:

“(...) Eski doktoru mahalleden yanıma getirdiler. Oğlum gözünü kapa bir de kelimeyi şahadet getir, gözümü büsbütün açtım ve tekrar niçin dedim, ne olur ne olmaz tekrar kelimeyi şahadet getir diye ısrar etti. Bu, eski bir simadır, bu ananevi simadır. Asırlardan beri Türk milletinin dişlerini çıkaran, sakalını kesen, hacamatını yapan bu adamdır, bu simadır. Bir de Mektebi Tıbbiye'mizin dişçi kısmından çıkan yeni doktorlarımız var. Hikmet okur, kimya okur, teşrih

³⁷⁶ “Dün Büyük Millet Meclisi Makamı Hilafetin, Şeriye ve Evkaf Vekaletinin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi”, *Hakimiyeti Milliye* (4.3.1924), s.1.

³⁷⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.12, İ.32, 5.1.1341 (1925), s. 11-12.

³⁷⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.43, 31.1.1341 (1925), s. 8.

okur. Efendim! Ben bu tababeti kabul ediyorum. İşte bu doktor teceddüdü temsil eder.”³⁷⁹

Konuşmasının devamında Hamdullah Suphi Bey, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Osmanlı Devleti'nin hükümetleri arasında yapılacak herhangi bir karşılaştırmayı hakaret sayacağını söylemiş ve buna sebep olarak şu sözü dile getirmiştir: “*Anadolu’yu batıranlar onlardı, kurtaran bizim neslimizdir efendiler*”.³⁸⁰ Buna ek olarak 14 Ekim 1925 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, İzmir Kız Öğretmen Okulu’nda kendisine sorulan Cumhuriyet ile saltanat arasındaki farkın ne olduğu sorusuna Cumhuriyet’in fazileti, saltanatın ise korkuyu temsil ettiği cevabını vererek³⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki temel farkı ortaya koymuştur.

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılmasının da etkisiyle İkinci TBMM milletvekilleri, geçmişe nazaran bu kurumu doğrudan eleştirilerini yöneltmişlerdir. İkinci Meclis’in atmosferine genel bir pencereden bakıldığında Osmanlı Devleti’nin en görkemli zamanlarında hükümdar olan padişahların halkı düşünerek hareket etmedikleri algısı hakim olmuştur. Yine bu olgular üzerinden hareketle milletvekilleri, halifeliğin siyasal, toplumsal ve tarihsel kıymetini de eleştiri unsuru haline getirmişler ve böylece bu kurumunda 3 Mart 1924’te kaldırılmasına karar vermişlerdir. Halifeliğin kaldırılmasından sonra saltanat ve hilafet makamıyla alakalı atıflar, genellikle sarayların varlığı veya eski-yeni karşılaştırması üzerinden yapılmıştır.

3.1.2. Devletin Niteliği ve İdari Yapılanması

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, açıldığı günden itibaren, gerek Osmanlı Devleti’nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin gerek nitelikleri gerekse kurumsal yapılanması hususunda pek çok konuşma yapılmış ve ilgili faaliyetlerde bulunulmuştur.

³⁷⁹ TBMM ZC, D.2, C.14, İ.57, 16.2.1341 (1925), s. 57.

³⁸⁰ TBMM ZC, D.2, C.14, İ.57, 16.2.1341 (1925), s. 58-59.

³⁸¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.242.

13 Ekim 1923 tarihinde Ankara, resmi olarak başkent ilan edilmiştir. Bundan önce 2 Ekim’de Malatya Milletvekili İsmet Paşa ile arkadaşları, Ankara’nın yönetim merkezi olması hususunda Meclis’e bir teklif vermişlerdir. Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, “*Bir zamanlar hakanların yatağı, maarifin kiblegahı, satveti İslamiye’nin tecelligahı ve bilhassa Türk’ün kiblegahı olan bu zavallı şehrin kabahati neydi*” diyerek milletvekillerinin İstanbul şehrine karşı olan bu kırgınlıklarının sebebini sorgulamıştır.³⁸² Bunun yanı sıra başkentlerin “*yalçın kayalarda, izbe ovalarda*” kurulmasını devrinin geçtiğini belirten Zeki Bey, bu söylemiyle Ankara’nın başkent olması hakkında görüşlerini de dile getirmiştir. Son olarak Zeki Bey’in Ankara’nın başkent olmasıyla İstanbul’un göz ardı edilmemesi gerektiği yönündeki yorumuna Ardahan Milletvekili Talat Bey, “*Oranın mâmûriyeti de bütün Anadolu’nun harabiyetine bedeldir*” diyerek cevap vermiştir.³⁸³

Aynı mevzu hakkında Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey de İstanbul ile Ankara arasında bir karşılaştırma yaparak başkent olarak doğru tercihin Ankara olduğunu savunmuştur.³⁸⁴ Bizans İmparatorluğu’na 1100 sene, Osmanlı İmparatorluğu’na ise 500 küsur sene payitahtlık yapan İstanbul’un, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu’nun coğrafi olarak benzer hudutlara hükmetmelerinden dolayı asırlarca başkent olmasının normal olduğu belirtilmiştir. Ancak Celal Nuri Bey, sınırlarının yüzde 95’i Anadolu’da bulunan Türkiye Devleti’nde başkent olarak İstanbul’un seçilmesinin idari manada adil olmadığı ve bu senaryoda Anadolu’nun eskisi gibi ikinci planda kalmaya devam edeceğini vurgulamıştır.³⁸⁵ Bunun aksini Anadolu demiryolları üzerinden ispat etmeye çalışanlara da bu demiryolu hatlarının İstanbul’dakilerin Anadolu halkını düşünmelerinden değil, Almanya ile İngiltere arasındaki Hint yolu meselesi hakkındaki anlaşmazlıktan dolayı inşa edildiğini hatırlatmıştır. Nihayetinde Celal Nuri Bey; İstanbul’un “*beynelmilel ve fevkalmilel*” Osmanlı Devleti’nin, Ankara’nın ise milli bir devlet olan Türkiye’nin başkenti olduğunu ifade ederek bu hususta Türkiye’yi Osmanlı Devleti’nden siyasi manada ayırmıştır.

³⁸² TBMM ZC, D.2, C.2, İ.30, 2.10.1339 (1923), s. 666-667.

³⁸³ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.30, 2.10.1339 (1923), s. 667.

³⁸⁴ Ankara’nın Başkent yapılmasını İstanbul’un eskiyi, Osmanlı’yı; Ankara’nın ise modernliği ve Cumhuriyet’i temsil ettiğine dair benzer fikirler için bkz.: Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yay., İstanbul 2016, ss.71-72.

³⁸⁵ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.30, 2.10.1339 (1923), s. 667-669.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte resmi mühür, bayrak ve levhalar gibi meseleler de Meclis'te mevzu olmuştur. Meclis'in 22 Aralık 1923 tarihli oturumunda altın ve ufaklık para darbı hakkında bir karara dair Bakanlar Kurulu'nun tezkeresinin müzakeresi gerçekleşmiştir. Bu müzakerede söz alan İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey de para darbına ek olarak Osmanlı Devleti zamanında resmi bir mührün noksanlığı sebebiyle bilhassa dış meselelerde sorunlar çıkmasından dolayı resmi bir mühür oluşturulmasını istemiştir.³⁸⁶

Mühür meselesinin haricinde de Yusuf Akçura Bey, Osmanlı Devleti'nin kırmızı üzerine beyaz ay-yıldızlı bayrağının devralınmasını ve geri kalan bayrakların da hükümsüz addedilmesini rica etmiştir. Ardından 5 Ocak 1924 tarihinde Rize Milletvekili Ekrem Bey, tuğralar hakkında bir konuşma yapmıştır. Memleket genelinde hala pek çok resmi binada, okullarda Osmanlı Devleti'ne ait tuğra ve levhaların bulunduğunu belirten Ekrem Bey, özellikle Cumhuriyet fikriyle yetiştirmeyi hedef edinmesi gereken okullarda tuğra ve levhaların bulunmasının uygun olmadığını dile getirmiştir.³⁸⁷ Bu sebeple tüm resmi binalarda bu levhaların kaldırılarak yerlerine cumhuriyet arması ve Cumhuriyet'in ilan tarihinin yazdırılması teklif edilmiştir.

Bunun yanı sıra 9 Mart 1924 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 90. maddesine "Osmanlı" yerine "Türk" sıfatının resmi bir sıfat olarak dahil edilmesi de Meclis'te tartışılan konulardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin tamamen sona ermesinden ve "*milli izzet-i nefsin bir hanedana mensubiyeti kabul etmeyeceğinden*"³⁸⁸ dolayı bu memleketin fertlerine "Osmanlı" denemeyeceğinin vurgusu yapılmış ve bu duruma açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

³⁸⁶ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.72, 22.12.1339 (1923), s. 394.

³⁸⁷ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.79, 5.01.1340 (1924), s. 665-666. Ancak bu hemen olmamış, 28 Mayıs 1927'de "Türkiye Cumhuriyeti Dâhilinde Bulunan Bircümle Mebani-i Resmîye ve Millîye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması Hakkında Kanun" ile mümkün olmuştur: "1057 Sayılı Kanun", *Resmî Gazete*, 15 Haziran 1927.

³⁸⁸ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.7, 09.03.1340 (1924), s. 216.

20 Aralık 1923 tarihinde Karesi Milletvekili Vehbi Bey, Belediye İdare Meclisleri ileri alakalı bir konuşma yapmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra, özellikle Paris Konferansı'nın³⁸⁹ da etkisiyle, gerek memleket genelindeki unsurları tatmin etmek gerek ise dışarıya karşı ıslahat yaptığını göstermek amacıyla bir belediye teşkilatı tesis edilmiştir. Halkı kendi kendini idareye alıştırmaya gayesiyle mahalli idarelere halktan azaların da seçilmesini kabul edilmiştir. Bu süreçte mahalli idarelere seçilecek kişilerin de parayla iktidar sahibi olmalarını engellemek üzere vergi kaydı aranması uygulamasının ortaya çıktığından bahseden Vehbi Bey, konuşmasının genelinde uygulamanın haklılığını savunurken³⁹⁰ hemen sonra konuşma yapmak üzere kürsüye gelen Ergani Milletvekili Kazım Bey ise Vehbi Bey'e katılmadığını dile getirerek söze başlamıştır. Tanzimat'tan sonra halkın vali ve mutasarrıfların zulmünden korunmak için halktan bazı şahısların aza olarak seçildiğini belirten Kazım Bey, bu seçilen azaların bölgeye gelen vali ve mutasarrıfları kendi çıkarları uğruna yanlış yönlendirmesinden dolayı, bu idare azalığı uygulamasını zarar olarak nitelendirmiştir.³⁹¹ Aynı görüşmede Isparta Milletvekili Hüseyin Hüsnü Efendi de Vehbi Bey'e katılarak seçilen bu azaların "erkan-ı liva" sıfatıyla anılan memleketin aydın insanları olduklarının altını çizmiş ve "kaç seneden beri yapılmış olan bir muameleyi bugün yıkıp atmak memleketi haraba sürüklemektir"³⁹² diyerek Tanzimat'tan beri süregelen bu sistemin devamını savunmuştur.

Hazırlandığı dönemde idari, ekonomik ve toplumsal bağlamda en çok ihtiyaç duyulan kanunlardan biri olması sebebiyle Köy Kanunu³⁹³, milletvekilleri arasında en çok tartışma yaratan konulardan biri olmuştur. Temelde Türk inkılabını köylere kadar yayabilme maksadıyla çıkarılan bu kanunun idari faaliyetleri içeren maddelerine de önem verilmiştir.³⁹⁴ 21 Şubat 1924 tarihinde Meclis'te uzunca bir süre tartışma konusu olan Köy Kanunu'nun müzakerelerinden biri gerçekleşmiştir. Bu müzakerede söz alan Kütahya Milletvekili Ragıp Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra dillerde dönen tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği)

³⁸⁹ Tanzimat'ın ilanının Osmanlı diplomasisine etkileri bu durumun iç politikasına yansımaların hakkında bilgi edinmek için bkz.: A.D. Novıçev, "1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ve Dış Politikadaki Boyutları", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Halil İnalıcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, ss.353-371.

³⁹⁰ *TBMM ZC*, D.2, C.4, İ.71, 20.12.1339 (1923), s. 368.

³⁹¹ *TBMM ZC*, D.2, C.4, İ.71, 20.12.1339 (1923), s. 370.

³⁹² *TBMM ZC*, D.2, C.4, İ.71, 20.12.1339 (1923), s. 372.

³⁹³ "Köy Kanunu", *Resmî Gazete* 68, 07.04.1924, Kanun no.442.

³⁹⁴ Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1994, Cilt 2, Sayı 4.

prensibinin, dönemin idarecilerinin mutlakiyet rejiminin halkı yalnızca bir sürü olarak gören zihniyetinden uzaklaşmalarından dolayı tatbik edildiğini ve bu uzaklaşılması lazım gelen bu zihniyetin daha da benimsenmesiyle beraber memleket genelinde istibdada yakın bir idare kurulduğunu kaydetmiştir.³⁹⁵ Konuşmasının devamında Ragıp Bey, inkılabın mahiyetini temsil eden Köy Kanunu'nda tevsi-i mezuniyet prensibini kabul edilmesi halinde Büyük Millet Meclisi'nin bir padişahdan farkı kalmayacağını, inkılap yaptığımızı vurgulamak ve eski sistemden kurtulmak için tevsi-i mezuniyet yerine muhtariyet usulünün benimsenmesini gerektiğinin altını çizerek zihniyet değişikliği yolunda mühim bir yorum yapmıştır.³⁹⁶

Meşrutiyet'ten itibaren devlet sınırlarının küçülmüş olması hasebiyle artık yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi ve kadroların da yenilenmesi fikri Meclis'te tartışma konusu olunmuştur. 2 Şubat 1925 tarihinde aynı senenin Bütçe Kanunu görüşmelerinde Ankara Milletvekili Ali Fuat Bey, geçen müzakerede konuşan Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'e yaptığı kıyaslamalar üzerinden eleştiride bulunmuştur. Eleştirisinin temel noktasını gerek 1924 yılına gerek ise Mustafa Abdülhalik Bey'in altını çizdiği 1910-1911 yıllarına nispetle her alanda görülen memur sayısının ve aynı doğrultuda memur maaşlarının artışı teşkil etmektedir. Ali Fuat Bey'in özellikle değindiği Eğitim ve Adalet Bakanlığı'na bağlı memurların istatistiki verileri dipnot kısmında verilmiştir.³⁹⁷ Sonrasında Giresun

³⁹⁵ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.108, 21.02.1340 (1924), s. 233.

³⁹⁶ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.108, 21.02.1340 (1924), s. 234.

³⁹⁷ 1340 bütçesine nazaran merkezde 2656 memur, taşrada 71821 memur vardır. Tabii bu memur adedi içinde Müdafaa-i Milliye ve Bahriye Vekaletleri ve Jandarma hariçtir. 1341 bütçesinde- vaktim olmadı Encümen'de bu hususta bir tashih yapılmış mıdır, yapılmamış mıdır, görmedim, çünkü bütçeyi daha bugün aldık- fakat zannediyorum ki mühim bir fark yoktur. 1341 bütçesinde merkezde 3136 memur vardır. Taşrada 75 917 memur vardır. Farkını arz edersem şimdi anlaşılacaktır ki merkezde 480 memur tezayüt etmiş, taşrada 4096 memur tezayüt etmiştir. Bu yukarıda arz ettiğim gibi bir sene içinde vaki olmuş bir tezayüttür. Şimdi bu miktar hakikaten cumhuriyet idaremiz için istiksar edilecek bir miktar mıdır, değil midir? bunu anlayabilmek için bendeniz 1326 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun istihdam ettiği memur miktarını tetkik ettim, şimdi o miktarı arz edeceğim. Malumu aliniz 1326 senesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun işgal ettiği kıta, bugünkü cumhuriyetimizin işgal ettiği kıtadan 3-4 ve belki beş misli büyüktü, buna nazaran merkezde 7400 bahriye, harbiye, jandarma hariç olmak üzere taşrada 7500 memur varmış. Filhakika o vakit ilmiyenin 5000 memuru varmış fakat buna mukabil bugün Diyanet İşleri'nin evkaftan müdevver olan 1400 memuru vardır. İmar Vekaleti'nin lağvı dolayısıyla 600 kadar memur eksilmiştir. Bununla beraber 9000 küsura baliğ oluyor. Dokuz bin küsuru yetmiş binden çıkartırsak malumu aliniz 66000 kalıyor, şu halde şimdiki hükümetimizin yalnız taşrada altmış altı bin memuru var iken o vakit Osmanlı İmparatorluğu'nun yetmiş bin memuru varmış. Arada, 4000 memur farkı vardır. Binaenaleyh bu da gösteriyor ki hakikaten memurlarımızın adedi fazladır. Size bazı rakamla daha arz edeceğim. Osmanlı İmparatorluğu'nun 4848 Emniyeti Umumiye memuruna mukabil Türkiye Cumhuriyeti'nin 5912 memuru vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 9886 Aliye memuruna mukabil Türkiye Cumhuriyeti'nin, Adliye Dairesi'nin İstinaf Mahkemeleri lağvedildiği halde 8576 memuru vardır. Evvelce

Milletvekili Zeki Bey de Ali Fuat Paşa'yı destekler nitelikte kritiklerde bulunmuştur. Zeki Bey, memurların artışı mevzusunu vilayetlerin sayılarının artışı üzerinden yorumlamış, imparatorluk zamanındaki yüzölçümünü de göz önünde tutarak 19-20 adet vilayet olduğunu ve mevcut dönemde ise 74 vilayet olduğunu milletvekillerine aktarmıştır.³⁹⁸ 5 Şubat'ta da devam eden bütçe görüşmelerinde Sivas Milletvekili Muammer Bey, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçe sistemini karşılaştırmıştır. İmparatorluk devri bütçesinde üreticiden alınan vergilerle memur ve asker maaşlarının tahsis edildiği bilgisinin verilmesiyle birlikte aynı anlayışın mevcut dönemde de devam ettirilmesi sorgulanmıştır. Muammer Bey, mevcut dönemde de memur ve asker maaşlarının bütçenin yüzde 75'ine tekabül ettiğini ve böylece halktan alınan vergilerin halka imar yoluyla geri döndürülmesinin sağlanamadığı gibi üstüne Hükümet'in İmar ve İskan Vekaleti'ni kaldırmasının yanlış sonuçlar doğuracağını beyan etmiştir.³⁹⁹ Bunun yanı sıra Muammer Bey, bütçenin eski zihniyetten arındırılması için ilk fedakarlığı milletvekillerinin yapmasını önererek milletvekili maaşlarının azaltılması rica etmiştir.

7 Şubat 1925 tarihindeki bütçe görüşmelerinde bu sefer Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, Ankara Milletvekili Ali Fuat Bey'e cevap vermiştir. Ali Fuat Bey'in memurların sayısında artış olduğu iddiasının asılsız olduğunu memleket genelindeki vekaletler ve onlara bağlı çeşitli şubelerde çalışan memur sayılarını 1910 yılı ile kıyaslayarak izah etmeye çalışmıştır. Mustafa Abdülhalik Bey'e göre 1925 yılındaki memur sayısı ileri sürüldüğü kadar fazla değil bilakis 1910 yılına göre çok daha azdır. Taşrada da yalnızca Maliye Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığı'na (Maarif Vekaleti) bağlı memurlarda artış olduğunu belirten Mustafa Abdülhalik Bey'in bahis buyurduğu bilgileri dipnot kısmında inceleyebilirsiniz.⁴⁰⁰ Müzakerenin sonuna doğru Başvekil Ali Fethi Bey, kürsüye çıkararak

mevcut olan 3849 ziraat memuruna mukabil bugün 3974 memur vardır. Bunları arz etmekten maksadım görülüyor ki, memur adedinde bir tezayüt vardır. *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.45, 2.2.1341 (1925), s. 63-64.

³⁹⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.45, 2.2.1341 (1925), s. 85.

³⁹⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.48, 5.2.1341 (1925), s. 178.

⁴⁰⁰ 1326'da Başvekalet'te 172 memur vardı. Bugün 34 gösteriyoruz. Maliye, Muhasesatı Zatiye ve Maliye'nin aldığı devair muhasebe müdürleri hariç olmak üzere merkezde 1326 senesinde 644 memur vardı, burada şimdiki halde 655 memur vardır. Fakat binların 173'ü vekaletle muhasebe müdürleri adıyla Muhasesatı Zatiye memurini adedidir. Buna daha sarıh malumat verebilmek için Maliye'nin devairini alalım. 1334'te İstanbul'da muhasebe umumiye 92 kişi vardı, bizde 46 kişiden mürekkeptir. Varidatı umumiye 84'tü. Bizde 33'tür. Memurin müdüriyeti İstanbul'da 33'tü. Bizde 17'dir. Kalem mahsus İstanbul'da 25'ti. Şimdi 113'tür. Muamelatı nakdiye İstanbul'da 349'du. Şimdi 317'dir. Emlak Milliye İstanbul'da 60'tı. Şimdi 32'dir. Veznei Umumi İstanbul'da 83'tü. Şimdi 33'tür. Kıymetli emlak ve levazım memurları İstanbul'da 34'tü. Şimdi 17'dir. Hukuk müşavirliği 8 idi. Şimdi 6'dır. Heyeti Teftişiyeye tezyit ettik. İstanbul'da 49'du. Biz 60 yaptık.

daha önce bütçe hakkında yapılan eleştirilere teker teker cevap vermiş ve nihayetinde Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'e ve Cumhuriyet bütçesine olan güven ve desteğini göstermiştir.⁴⁰¹

İkinci Meclis'in milletvekilleri, her alanda olduğu gibi idari alanda da Osmanlı Devleti'nden devraldıkları sorunları çözmek için uğraşmışlardır. Bu süreçte memurlar arasında baş gösteren liyakatsizliği ortadan kaldırmaya çalışmışlar, saltanat zihniyetini temsil eden ve cumhuriyetin prensiplerine hiç yakışmayan kanunları, kaideleri ve sembolleri başta resmî kurumlardan olmak üzere pek çok alanda değiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu sebeple hazırlık aşamasında Meclis'te yaptıkları konuşmalarda geçmişe sıkça atıfta bulunmuşlar, hatta özellikle kurumlardaki memurların durumları hakkında yaptıkları açıklamalarda verilerden yararlanarak iki devlet arasında karşılaştırma yapmışlardır.

3.2. Dış Politika ve Askeri Alan

Milli Mücadele'nin askeri safhasının sona ermesinin ardından 21 Kasım 1922 tarihinde Lozan Barış Konferansı toplanmıştır. Sekiz ay süren bu konferansa İsmet Paşa, öncülük etmiştir. Sekiz ayın sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın kabulünün ardından, İkinci Meclis'in toplanmasıyla beraber,

Muhassessatı Zatiye İstanbul'da 318'di. Şimdi 40'tır. Bu dairelerin içindeki nispeti gösteriyorum. Duyunu Umumiye İstanbul'da 3126'da 498 idi. Biz 98 teklif ediyoruz. Rüsumat 296 idi. Bizde 202'dir. Tapu İstanbul'da 260 idi. Bizde 155'tir. Tapumuzun kısmı azami İstanbul'da olduğu için henüz dairesi bulunmadığından ve mahzen yapılmadığından dolayı 155'tir. Dahiliye İstanbul'da 298'di. Şimdi 136'dır. Posta ve Telgraf İstanbul'da 400'dü. Şimdi 242'dir. Emniyeti Umumiye İstanbul'da- merkezden bahsediyorum- 102 idi. Şimdi 42'dir. Hariciye İstanbul'da 530'du. Şimdi 154'dür. Adliye İstanbul'da 682 idi. Şimdi 108'dir. İlmiye İstanbul'da 460 idi. Şimdi 67'dir. Nafia İstanbul'da 273 idi. Şimdi 136'dır. Ticaret, Ziraat ve Orman İstanbul'da 553'tü. Şimdi 251'dir. Sıhhiye İstanbul'da yoktu. Şimdi bizde çok şükür vardır. 97 memurdan ibarettir. Ali Fuat Paşa Hazretleri burada söylerken 1326'yı aldılar ve memurlarımızın çokluğundan bahis buyurdular. Bendeniz onu arz ediyorum. Diğer taraftan memurlarımızın 1326'da 24 merkezle muhabere etmekte olduklarını da nazarı dikkate almak lazımdır. 3'üncü cihetten Maliye'yi arz ettim. İstanbul'da 24 vilayetle muhabere ederken bugün 74 vilayetten maada bütün kolordu ve fırka muhasip mesullükleriyle de muhabere etmekte olduklarını ayrıca idare etmek lazımdır. Demek oluyor ki, memurinin tezayüt etmekte olduğu endişeleri varit değildir. Müsaadeleriyle taşra için de arz edeyim. Taşrada iki yerde tezayüt vardır. 1326'ya nazaran biri Maliye, diğeri Maarif'tir. Diğerlerinin hepsinin noksan miktarını arz edeceğim. Rüsumat 1326'da 4623 memurumuz varken şimdi 3684 memurumuz vardır. Tapuda 1326'da taşra için 1549 varken şimdi 1075 memur vardır. Dahiliye 1326'da 8077 varken bugün 5617 memur vardır. Posta 1326'da 7290 memurken şimdi 5809'dur. Emniyeti Umumiye kendileri izah buyurdıkları veçhiyle bizde bugün 2795 taşra memurlarımız vardır. *TBMM ZC, D.2, C.13, İ.49, 7.2.1341 (1925), s. 184-185.*

⁴⁰¹ *TBMM ZC, D.2, C.13, İ.49, 7.2.1341 (1925), s.196.*

Meclis'te de ilgili konuşmalar yapılmıştır. 21 Ağustos 1923 tarihli görüşmede Dışişleri Encümen'inin sunduğu mazbata Lozan Barış Antlaşması'nın ne Sevr Antlaşması ile ne de Osmanlı Devleti'nin daha önce imzaladığı anlaşmalarla kıyaslamının lüzumsuz olduğu kaydedilmiştir.⁴⁰²

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey; Lozan Barış Antlaşması'nı, özellikle diğer ülkelerle eşit muamele görmek noktasından, Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu diğer anlaşmalara nazaran daha yenilikçi görmüştür. Osmanlı Devleti'nin en şevketli olduğu zamanlarda dahi böyle değerli bir muamele görmediğini yineleyen Yusuf Kemal Bey, bunda devletin birtakım zincirlerle elinin kolunun bağlı olmasını neden olarak ileri sürmüş ve bu iddiasına Osmanlılık üzerinde örnek vermiştir.⁴⁰³ Yusuf Kemal Bey, yıllarca verilen ayrıcalıklar vasıtasıyla devletin iç meselelerine müdahale edildiğini, bu durumdan doğan endişeyle I. Meşrutiyet'in ilanının gerçekleştiğini ancak Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'nin gerilemesine çare olamadığını beyan etmiştir. En sonunda da Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda devletin parçalanmasıyla birlikte milliyetçiliğin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı vurgulanmıştır.⁴⁰⁴

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasının ardından 21 Ağustos 1923 tarihinde antlaşmanın onaylanmasına dair Dışişleri Encümeni mazbatasında Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar meselesine değinilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın bu meselenin Osmanlı sınırları dahilinde kurulan tüm devletlere pay edilerek adil bir şekilde çözülmesi, milletvekilleri tarafından da takdirle karşılanmıştır.⁴⁰⁵ Ardından İsmet Paşa, Osmanlı borçları mevzusuna girmiştir. 1854 yılından beri 70 senedir süregelen borçlanmanın Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında 220 milyon lira olduğunu⁴⁰⁶ vurgulayan İsmet Paşa, alınan bu paraların yalnızca 30 milyonunun Şark demiryolunun yapımı gibi bayındırlık faaliyetlerine ayrıldığını, geri kalan paraların da önemli bir kısmının eski borçların

⁴⁰² TBMM ZC, D.2, C.1, İ.7, 21.8.1339 (1923), s.217.

⁴⁰³ Osmanlılık fikir akımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.1, Tanıl Bora- Murat Gültekin (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss.88-98.

⁴⁰⁴ TBMM ZC, D.2, C.1, İ.7, 21.8.1339 (1923), s.218-219.

⁴⁰⁵ TBMM ZC, D.2, C.1, İ.7, 21.8.1339 (1923), s.214.

⁴⁰⁶ Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması hakkında bilgi edinmek için bkz.: Sait Açıba, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Ercan Şen (haz.), Vadi Yayınları, Ankara 2004.

ödemesine ayrılmasıyla birlikte saray yaptırma ya da sefer düzenleme için de para harcandığını ifade etmiştir.⁴⁰⁷ Durum bu iken Osmanlı borçlarının tamamının Türkiye Devleti'ne yüklenmesinin kabul edilemeyeceği bir kere daha ilan edilmiştir.

Türkiye, Polonya ile de diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü politikalar değerlendirilmiştir. 12 Aralık 1923 tarihinde Türkiye ile Polonya (Lehistan) arasında imzalanan 23 Temmuz 1923 tarihli Ticaret Sözleşmesi⁴⁰⁸ hakkındaki kanun tasarısının görüşmelerinde söz alan Dışişleri Encümeni Zabıt Katibi Saraçoğlu Şükrü Bey, konuşmasında Polonya ile Osmanlı Devleti arasında yıllardır süregelen dostluğun önemine vurgu yapmıştır. Saraçoğlu Şükrü Bey'in, "*on sekizinci asrın nihayetlerine (sonlarına) doğru ve Lehistan'ın başına her defa taksim (bölünme) felaketi geldikçe Türk Devlet ve Türk milleti bütün kuvvet ve kudretiyle protesto etmiştir*"⁴⁰⁹ cümlesinde olduğu gibi "Osmanlı Devleti" ibaresini kullanmamaya özen gösterdiği görülmektedir. Ancak bununla birlikte konuşmanın genelinde Osmanlı Devleti'nin Polonyalı mültecileri kabul ettikleri, Habsburg Avusturya'sı ile Çarlık Rusya arasında sınırları belirlemek üzere yapılan bütün anlaşmaların Bâb-ı Âli tarafından protesto edildiği ve hiçbir zaman Polonya'ya konsolos göndermekten geri durmadıkları tespit edilerek⁴¹⁰ imzalanan Ticaret Sözleşmesi'ne dostluk bakış açısından derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

İkinci Meclis'te dış politika ile alakalı yapılan konuşmalarda geçmişe, Osmanlı Devleti'ne yönelik önemli atıflarda bulunulmuştur. Her ne kadar bu atıflar devamlılıktan öte bir ayırım ortaya koyarak yapılsa da konuşmalara genel perspektiften bakıldığında anlatımsal olarak devam edegelen bir süreç olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin 19 Şubat 1925'teki Dışişleri Bakanlığı görüşmelerinde konuşan Şükrü Kaya Bey, geçmişten mevcut döneme Türkiye'nin dış siyaseti hakkında bilgi vermiştir. Şükrü Bey'e göre tarihte Türk dış siyaseti üç safhadan oluşmaktadır. İlk safha on altıncı ve on yedinci asırlara kadar giden ve askeri zaferlerin çokça görüldüğü "Reisülküttap Dönemi"dir. Şükrü Bey'in bu dönemi

⁴⁰⁷ TBMM ZC, D.2, C.1, İ.9, 23.8.1339 (1923), s.272.

⁴⁰⁸ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.254.

⁴⁰⁹ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.66, 12.12.1339 (1923), s.191-192.

⁴¹⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.6.

reisülküttaplara atfetmesi önem arz etmektedir. İkinci safha on sekizinci ve on dokuzuncu asırları içeren “Hariciye Nezareti Dönemi” olarak adlandırılmıştır. Birinci döneme kıyasla ikinci dönemin mevcut dönemde de hala etkilerini gösterdiğini de dile getiren Şükrü Bey, Şark Meselesi’nin bu dönemde ortaya çıktığı ve bu dönemdeki dış politikanın herhangi bir ülkenin taraftarı olmaktan öte gidemediğini ileri sürmüştür. Mevcut dönemi içeren üçüncü safhaya Türkiye İstiklal ve Hariciye Vekaleti Dönemi denmiştir. Şükrü Bey, üçüncü safhada Türk milletinin menfaatlerini gözetilen bir dış politika izlendiğini de geçmiş döneme kıyas yaparak kaydetmiştir.⁴¹¹

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde milletvekilleri, askeri alanda çeşitli konularda Osmanlı Devleti’ne atıf yapmışlardır. Milletvekillerinin bu alanda Osmanlı Devleti’ne yönelik algıları, fiili savaş döneminin sona ermesinden dolayı karşılaştırmalar üzerinden şekillenmemiş, aksine daha çok Osmanlı Devleti’nin güçlü yanlarını benimsemişlerdir. Ancak özellikle askeri teşkilattaki yönetime dair gördükleri sorunları da eleştirmekten çekinmemişlerdir.

Milli Mücadele’yi Birinci Dünya Savaşı’nın devamı niteliğinde⁴¹² gören dönemin milletvekilleri de aynı görüşte olmalı ki Birinci Dünya Savaşı’yla alakalı Meclis’te birçok tartışma gerçekleşmiştir. 23 Ağustos 1923’te devam eden Lozan Barış Antlaşması’nın onaylanması hakkındaki görüşmelerde konuşan Hariciye Vekili İsmet Paşa, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişini eleştirmiştir. Hayat ve memnat mücadelesi olan savaşlarda bir kişi veya bir heyetin değil milletin karar vermesi gerektiğinin altını çizen İsmet Paşa, bu vaziyetler göz önüne alındığında Dünya Savaşı’nın her bir safhasının ileride incelenmesinin zaruretinden de bahsetmiştir.⁴¹³ Netice olarak dönemin askeri ve siyasi konjonktürünün değişmesi sebebiyle Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa’nın bu konu hakkındaki fikirleri ve söylemleri farklılık göstermiştir.

⁴¹¹ *TBMM ZC*, D.2, C.14, İ.60, 19.2.1341 (1925), s.181-182.

⁴¹² Fahri Belen, *a.g.e.*, s.79.

⁴¹³ *TBMM ZC*, D.2, C.1, İ.9, 23.8.1339 (1923), s.265.

Milletvekilleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsettikleri noktada her daim Çanakkale Savaşı ile ilgili gurur dolu düşüncelerini dile getirmişlerdir. Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde Çanakkale Savaşı'na yapılan vurgu milli duyguları pekiştirmek adına çok büyük önem arz etmektedir. 26 Mart 1924 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde verilen bir teklifte Çanakkale zaferinin Türk milleti açısından önemi şu sözlerle aktarılmıştır:

“Dünya tarihinin kaydetmediği bir harp ve cidal sahnesi olan Çanakkale Türk azim ve kudretinin yarattığı bu abidei şehamettir. Et ve kemiğin demir ve çeliğe galebe ettiği irae ve ispat edilen ve yeryüzünde yaşayan kırmızı, beyaz, siyah bir alay mahlukatı beşerin ve devleti dembestei hayret bırakacak harp gemilerinin hücum ve savletine karşı imanlı göğsünü siper eden Türk'ün en yüksek tarihi zaferinin mevkii olan Çanakkale'de müsterih uyuyan yüz binlerce Türk şehitleri yalnız Türk tarihine şeref ve şanlı bir sayfa açmakla kalmamış, aynı zamanda şimal milletlerinin inkılabatı muazzamasına zemin ve esas ihzar eylemiştir.”⁴¹⁴

Meclis'te askerlere maaş verilmesi hakkında yapılan görüşmelerde milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nde bazı askerlere verilen maaşlarda usulsüzlük yapıldığını iddia etmişlerdir. Milletvekillerine göre yaşanan bu sıkıntıların sebebi Osmanlı Devleti'nin yanlış bir anlayış geliştirmesi olmuştur. Buna ek olarak 27 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey'in Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından hizmete alınan emekli erkan, ümera ve subay hakkındaki kanun teklifi üzerine Erzurum Milletvekili Rüşdü Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın pek çok erkan, ümera ve subay hiç hak etmedikleri halde emekli ettiğini, Enver Paşa'nın kaçmasından sonra bu kişilerin görevlerine geri döndüklerini ve hatta bir kısmının Milli Mücadele'ye katıldıklarını hatırlatmış ve şimdi de bu insanları tekrardan emekli etmenin haksızlık olacağını ve bu hatadan dönülmesi gerektiğini ilan etmiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁴ TBMM ZC, D.2, C.8, İ.22, 26.3.1340 (1924), s. 44.

⁴¹⁵ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.75, 27.12.1339 (1923), s. 508.

TBMM’de yapılan konuşmalar göz önüne alındığında milletvekillerinin genel olarak Osmanlı Devleti’nin denizcilik faaliyetlerini olumlu karşıladıkları dikkat çekmektedir. 24 Mart 1924 tarihinde Trabzon Milletvekili Recai Bey, Bahriye Vekaleti’nin bütçe görüşmelerinde Osmanlı bahriyesinin gelişimi ve nihayetinde düştüğü durum hakkında tarihi bir konuşma yapmıştır. Osmanlı Devleti’nde ilk denizcilik faaliyetlerinin Sultan Orhan döneminde görüldüğünü, ardından Sultan I. Murat devrinde Gelibolu’ya inşa edilen tersane ile de bahriye inşaatı sahasına ilk adımın atıldığını, yine Fatih Sultan Mehmet zamanında Kasımpaşa’da inşa edilen tersanede yapılan kanyonlarla pek önemli fetihlerin yapıldığını ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de denizciliğe çok değer verildiğini dile getirerek bu padişahların hakkını vermekten geri durmayan Recai Bey, Sultan II. Abdülhamit döneminde denizciliğin düştüğü vahim durumu⁴¹⁶ şu sözlerle aktarmıştır: “Çok yazık ki, donanmanın hasmı canı olan Sultan Hamid donanmanın mahv ve ifnası için birçok vesaitte müracaat ederek, en nihayet donanmayı enkaz halinde Haliç’in kirli sularına bırakarak enkazını da kendisini de taç ve tahtı ile beraber yıkıp gitmiştir”.⁴¹⁷ II. Meşrutiyet’in ilan edildiği dönemde var olan bu donanmasızlığın Türk denizcilik tarihi açısından büyük sıkıntılara yol açtığı da şöyle dile getirilmiştir:

“Evet arkadaşlar Trablus, bu güzel memleket bilahare sarf edilen para ile eğer vaktiyle bir donanmaya malik olmuş olsaydık, hiç şüphe yok ki, Trablusgarp, bu güzel memleketin elimizden kaybolmak ihtimali yoktu ve elimizde küçük bir donanma kuvveti olsaydı, Balkan ittifakı bile hasıl olamayacaktı. Arkadaşlar kuvvei bahriyenin kudretini arz sadedine olmak üzere söylüyorum ki, eğer biz kuvvetli bir donanmaya malik olmuş olsaydık, Çanakkale taarruzu bile vukua gelmeyecekti. Eğer yine o kuvvet elimizde olsaydı, Karadeniz’deki hakimiyet sureti katiyede temin edilmiş olup, Şark Cephesi takviyesiz ve levazımsız kalmayacak ve bu veçhile koca memleketi baykuş yuvasına çeviren fecayi vukua gelmeyecekti. Bunları tarihe bırakıyorum.”⁴¹⁸

⁴¹⁶ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Beşirli, “Sultan Abdülaziz’den Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Donanması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.11, S.25, 2004, ss.243-274.

⁴¹⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.7, İ.20, 24.03.1340 (1924), s. 1050-1051.

⁴¹⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.7, İ.20, 24.03.1340 (1924), s. 1050-1051.

Konuşmasının sonunda Recai Bey, Bahriye Vekaleti'ne gerekli önemin verilmesini rica etmiştir. İstanbul Milletvekili Rauf Bey, Askeri Görevler Kanunu'nun askerlik süresinin kısaltılmasıyla ilgili olan maddesinde, Türk gemiciliği hakkında bir konuşma yapmış ve özellikle Türk gemiciliğinin beş asırlık mazisine vurgu yaparak Birinci Dünya Savaşı'nda diğer devletlere göre daha fazla başarı gösterdiklerini iddia etmiştir.⁴¹⁹ Bu hususta Osmanlı Devleti'nde askeri ve ticari gemiciliğin farkının idraki dolayısıyla memleketin her bölgesinden bahriyeli yetiştirilmesi başarıdaki kilit rol olarak izah edilmiştir. Denizcilik ile ilgili yapılan bu yorumlar doğrusal olarak Bahriye Vekaleti için de yapılmış ve hatta Osmanlı Devleti'nin denizcilik teşkilatının aynen devam ettirilmesi ileri sürülmüştür. 22 Aralık 1924 tarihinde yapılan görüşmede Kastamonu Milletvekili Ali Rıza Bey, Bahriye Vekaleti'nin oluşturulmasına yönelik bir kanun teklifi vermiştir. Bunun üzerine yaptığı konuşmada II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Bahriye Vekaleti teşkilatının Türk denizciliği için tertip edilmiş en iyi model olduğunu⁴²⁰ ve bu modeli değiştirmeye gerek olmayıp halen devam ettirmek gerekliliğini savunmuştur.⁴²¹

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin, dış politika alanındaki en temel gündemi Lozan Barış Antlaşması olmuştur. Milletvekilleri, 23 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nı Türkiye'yi Osmanlı Devleti ile karşılaştırma yapma aracı olarak görmüşler ve sık sık geçmişe atıfta bulunmuşlardır. Bunun dışında Avrupalı devletler ile kurulan temasları daha da güçlendirmek adına Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkileri hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. İkinci TBMM'de bulunan milletvekilleri, Türk dış politikasını Osmanlı Devleti'nden başlatmışlar ve neden-sonuç ilişkileri bağlamında devamlılığa vurgu yapmışlardır. Ancak dış politika alanında görülen gelişmelerin her birinde ise geçmişle araya bir sınır çizilmiş, geçmişte yapılan hatalar kabul edilmiş, bu hatalardan ders çıkararak gelecekte atılacak adımların Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına hanel getiremeyecek şekilde olması için çaba gösterilmiştir.

⁴¹⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.5, İ.81, 9.1.1340 (1924), s. 15-16.

⁴²⁰ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı bahriye teşkilatında yapılan düzenlemeleri görmek için ayrıca bkz.: Levent Düzcü, "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, 2009, ss.6-17.

⁴²¹ *TBMM ZC*, D.2, C.11, İ.25, 22.12.1340 (1924), s. 228.

İkinci TBMM’de askeri alanda Osmanlı Devleti’nde görülen yönetsel sorunları eleştiren milletvekilleri, Osmanlı Devleti’nin yalnızca hatalarına odaklanmamış, bunun yanı sıra Çanakkale Savaşı ve Osmanlı’nın denizcilik faaliyetlerini de değerli bulduklarını kaydetmişler ve hatta bahriye teşkilatının devam ettirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bilgiler neticesinde milletvekilleri, askeri bağlamda Osmanlı Devleti’ne bakışları dönemin konjonktürüne göre değişmiştir ancak genel manada bakıldığında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Meclis’te bulunan birçok milletvekilinin aynı zamanda asker olmasının da etkisiyle Osmanlı askeriyesi hakkında büyük eleştiriler yapılmamıştır.

3.3. Ekonomi ve Nafia (Bayındırlık) Alanında Osmanlı Algısı

Ülke yönetiminde söz sahibi olan İkinci Meclis’in milletvekilleri, ekonomi alanında pek çok konu ile ilgilenmişlerdir. Bu konulara bakıldığında hemen hemen hepsinin Osmanlı Devleti’nin yönetiminden doğan sorunlar olduğu göze çarpmaktadır. Hem iç siyasette hem de uluslararası alanda görülen bu ekonomik sorunların çözümü uzun bir sürece yayılmış ve her bir mesele ile tek tek uğraşmıştır.

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri de Osmanlı Devleti’nin istikrarlı bir ekonomi programı olmamasının ekonominin tüm alt alanlarında aksamalara sebep olduğu görüşünü savunmuşlardır. Milletvekilleri de sorunları tespit etme aşamasında bu mevzu üzerinde durmuşlar ve Meclis’te ilgili tartışmalar yürütmüşlerdir. 6 Şubat 1926 tarihinde Kazanç Vergisi Kanunu’nun görüşmelerinde Maliye Vekili Hasan Bey, ülke genelinde memleket menfaatine aykırı her şeyin Osmanlı Devleti’nden intikal ettiğini söylemiştir.⁴²² Bunun yanı sıra 5 Eylül 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu programının görüşmelerinde Kurul Başkanı Ali Fethi Bey, yeni hükümetin yapacağı işlerde Osmanlı Devleti’nin yapmadıklarından dersler çıkarıldığını belirtmiştir.⁴²³ Bu yöntemle de Osmanlı Devleti’nin bütçesiz memleket idare etmesi, devlet gelirlerini geliş güzel israf etmesi, memur maaşlarının verilmemesi, borçlanmalara gidilmesi gibi ekonomi alanındaki basiretsizliği Meclis’te eleştiri unsuru haline gelmiştir.

⁴²² TBMM ZC, D.2, C.22, İ.51, 6.2.1926, s.95.

⁴²³ TBMM ZC, D.2, C.1, İ.14, 5.9.1339 (1923), s.420.

26 Eylül 1923 tarihinde İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey, Osmanlı Devleti'nin eski Roma İmparatorluğu'nun en kötü adetlerinden biri olan ekonomik bir devlet olamama, ekonomik düşünememe adetini uzun yıllarca devam ettirdiğini dile getirmiştir.⁴²⁴ İstibdat döneminde dahi Nafia, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri'nin ekonomik bir mahiyet taşımaması ve bu nezaretlere sadece dolu gözükmeleri için farklı milletlerden kişilerin yerleştirilmesi üzerinde hem bu medeni çağda ekonomik bir devlet olmanın zorunluğu vurgulanmış hem de Türkiye Devleti'nin ve onun hükümetinin geçmişte yapılan hatalardan ders alması öğütlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kötü ekonomi politikasının bir örneği de emlak-ı mazbuta meselesi⁴²⁵ olmuştur. 17 Mart 1924 tarihindeki oturumda seneler önce göç ettirilen ailelerin mevcut dönemde de hala maaş almalarının garip olduğunu ima eden Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu zulmün bedelini Türkiye Cumhuriyeti'nin ödememesini istemiş ve bu uygulamanın kaldırılmasını talep etmiştir.⁴²⁶

17 Ocak 1924 tarihinde Duyun-u Umumiye idaresindekilerin tespiti hakkındaki yapılan müzakerede Lazistan Milletvekili Ekrem Bey bir konuşma yapmıştır. 93 Harbi'nden sonra Büyük Devletlerin sunduğu bütün ağır şartları Sultan II. Abdülhamit'in şahsını ve sarayını korumak için kabul ettiğini söyleyen Ekrem Bey, Duyunu Umumiye idaresinin kuruluşunun da bu şartların ekonomik boyutunu temsil ettiğini kaydetmiştir. Bu zamana kadar hiç kimsenin, mal ve mevkilerini kaybetmeme istekleri doğrultusunda, bu idarenin bütçesini sorgulama cesareti gösterememelerini ve bu idarede çalışan şahısların da devlet kontrolünden azade bırakılmaları sebebiyle başıboş bir şekilde kararlar almalarını, mütarekeden sonra kimseye danışmadan maaşlarını artırmalarını eleştiren⁴²⁷ Ekrem Bey, özetle bu idarede çalışanları hükümet içinde hükümet gibi hareket etmekle suçlamıştır. 2 Nisan 1924 tarihinde devam eden Duyunu Umumiye ile ilgili görüşmelerde Çorum

⁴²⁴ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.26, 26.9.1339 (1923), s.292-293.

⁴²⁵ Emlak-ı mazbuta, zaptedilmiş emlak demektir. Osmanlı Devleti zamanında görülen bu uygulama, temelde bazı ailelerin devlet tarafından başka bir şehre göç ettirilmesi ve bu ailenin mülklerine devletin el koymasının ardından devletin aileye para tahsis etmesi olarak açıklanmaktadır.

⁴²⁶ TBMM ZC, D.2, C.7, İ.14, 17.3.1340 (1924), s.

⁴²⁷ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.85, 17.01.1340 (1924), s.171-172.

Milletvekili İsmail Kemal Bey, varlığı tamamıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin milli egemenlik anlayışına aykırı olan bu kurumun imparatorluğun asırlar boyunca sürdürdüğü israf politikası ve pek çok alandaki suistimalinden meydana gelen olaylar neticesinde ortaya çıktığını iddia etmiştir.⁴²⁸ Kurulduğu günden bu yana yalnızca Rum ve Ermeni tebaanın menfaatine çalışan Duyunu Umumiye'nin hesabına bakılması İsmail Kemal Bey'in temennisi olmuştur.

1925 yılına gelindiğinde TBMM milletvekillerinin, artık daha fazla Duyunu Umumiye için bütçe ayırmak istemedikleri görülmektedir. Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in 12 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşma, bahsi geçen durum için örnek olarak verilebilir. Duyunu Umumiye'ye 370 bin lira tahsis edilmesinin düşünülmesinin ardından bu durumun uygun olmadığını ileri süren Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Bey, Duyunu Umumiye'nin Osmanlı Devleti'ne ait bir kurum olduğu ve artık böyle bir devlet olmadığı için hem bu kurumun varlığı hem de bu kuruma tahsis edilen bütçenin tartışmaya açık bir duruma geldiğini kaydetmiştir.⁴²⁹

31 Ocak 1925 tarihinde bazı milletvekilleri Bayındırlık, Ziraat ve Ticaret, Sağlık ve Eğitim Bakanlıklarına ayrılan bütçenin kısıtlı olmasıyla alakalı görüşlerini dile getirmişlerdir. Eleştirilerin yersiz olduğunu savunan Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Bey, bu bakanlıklara ayrılan bütçeyi imparatorluğun en mühim ve yüksek seneleri olarak gördüğü 1910 yılı ve sonrasının bütçeleriyle kıyaslayarak bu alanlarda değerli bir ilerleme kaydedildiğini göstermeye çalışmıştır. Öncelikle Bayındırlık Bakanlığın'na toplam bütçeden 1910'da yüzde 3,37, 1911 senesinde yüzde 3,91, 1912 senesinde ise 7,24 tahsis edildiğini söyleyen Mustafa Abdülhalik Bey, mevcut dönemde ise Bayındırlık'a tahsis edilen miktarın imparatorluğun en yüksek tahsis ettiği miktardan yüzde dörtten fazla olduğu bilgisini vermiştir. Genel bütçeye kıyasla Ziraat ve Ticaret Bakanlıkları'na ise 1910 yılında yüzde 1,20, 1911'de yüzde 1,31, 1912'de de yüzde 0,90 oranında bütçe ayrıldığı kaydedilirken mevcut dönemde 1921'de yüzde 1,70, 1922'de yüzde 1,77, 1923'te yüzde 1,87, 1924'te yüzde 4,98 olduğunu ve 1925'te de vekaletle 8 819 100 lira tahsis edileceğini ve bunun da

⁴²⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.8, İ.27, 2.4.1340 (1924), s.231.

⁴²⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.54, 12.2.1341 (1925), s.365-366.

bütçenin yüzde beşinden fazla olacağını açıklamıştır. Sağlık'ta bahsederken ise Mustafa Abdülhalik Bey, imparatorluk döneminde Sağlık Bakanlığı gibi bir teşkilatın olmadığını, yalnızca İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir müdürlüğün var olduğunu ve onun da çok kısıtlı bir bütçesinin olduğunu dile getirmiş ve milli hükümet döneminde ise geçmişe kıyasla daha fazla bütçe ayrılarak önemli çalışmaların yapıldığını ve yapılacağını açıklamıştır. Ardından Mustafa Abdülhalik Bey Eğitim Bakanlığı'na ayrılan bütçeye değinmiş ve mevcut dönemde bütçenin daha fazla olduğunu ve ayrıca Milli Savunma Bakanlığı'na de ayrılan bütçenin 1920'den bu yana aşamalı olarak azaltıldığını beyan etmiştir.⁴³⁰

Ziraat alanında özellikle tütün meselesinin milletvekilleri için özel bir yer tuttuğu görülmektedir. Tütün halk için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı kötü ekonomi politikaları tütün üretimini de yoğun bir şekilde etkilemiştir. Bu sebeple de Reji İdaresi'nin varlığı ve tekelleşme gibi Osmanlı Devleti'nden intikal eden sorunlara Meclis'te çözüm arayışına gidilmiştir.⁴³¹ Meclis'in açıldığı tarihten itibaren Reji İdaresi'ne eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Meclis'in 15 Mart 1925 tarihli oturumunda da tütün meselesi gündeme gelmiştir. Bu mesele hakkında konuşma yapmak üzere kürsüye gelen Maliye Vekili Hasan Bey, tütünün tekelleştirilmesi mevzusunun 1909 yılından beri konuşula geldiğini, aynı dönemde Maliye Nezareti'nin gözetiminde ve Mahmut Esat Bey ve Naim Bey'in çalışmaları doğrultusunda çeşitli tetkikler yapmak üzere komisyonlar kurulduğunu, kimi komisyonun tekelleşmeyi düşünürken kimilerinin de bandrolden yana olduğunu ancak hem tütünün Duyunu Umumiye'ye devredilmesi hem de Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı buhrandan dolayı fikri manada söylenenlerin uygulamaya dökülemediğini tespit etmiştir.⁴³² Hasan Bey'den sonra söz alan Tütün Encümeni Reisi Yusuf Kemal Bey de 1909 senesinden sonra, 16 seneden beri çözülemeyen tütün meselesinin Cumhuriyet hükümeti tarafından çözüleceğine yönelik iyi dileklerini iletmiştir.⁴³³

Konuşmasının devamında Yusuf Kemal Bey, Hasan Bey'in bahsettiği tekelleşmeden yana olan komisyonun Naim Bey'inki olduğu ve komisyon tutanaklarında görüleceği üzere

⁴³⁰ *TBMM ZC*, D.2, C.13, İ.43, 31.1.1341 (1925), s. 6-7.

⁴³¹ Reji İdaresi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss.35-44.

⁴³² *TBMM ZC*, D.2, C.15, İ.78, 15.3.1341 (1925), s.481.

⁴³³ *TBMM ZC*, D.2, C.15, İ.78, 15.3.1341 (1925), s.486-487.

komisyonun Duyunu Umumiye müfettişi Aslan Efendi'nin etkisinde kaldığını iddia ederek bandrol uygulamasından yana olduğunu göstermiştir.⁴³⁴ 22 Mart 1925 tarihinde de tütün meselesi görüşülmeye devam etmiştir. Rize Milletvekili Ekrem Bey, halkın aslında tekelleşmeye değil de Reji İdaresi'ne karşı olduğunu, Reji İdaresi ile tekelleşmenin aynı algılanması sebebiyle halkın tekelleşmeye düşmanmış gibi görüldüğü yorumunda bulunmuştur. Ekrem Bey'in düşüncesine göre de Sultan II. Abdülhamit döneminde saray entrikasıyla imtiyazı Baltacı isimli bir Avusturyalıya verilen Reji İdaresi'nin Türk milletini ezecek uygulamalarda bulunması, halkın bu kuruma karşı düşmanlığının asıl nedenini teşkil etmektedir.⁴³⁵

Aşar Vergisi, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM milletvekilleri için halledilmesi gereken bir sorun olarak değerlendirilmiştir. Türk çiftçisine, köylüsüne çok önem veren Mustafa Kemal Paşa, bunu her fırsatta dile getirmiş ve yapılan her devrime de bu düşünce yapısını yansıtmıştır. 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar Vergisi kaldırılmıştır.⁴³⁶ Öncesinde yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti zamanına da önemli atıflar yapılmıştır. 10 Şubat 1925 tarihinde, Aşar Vergisi'nin kaldırılmasının ardından yerine getirilecek kanun hakkında yapılan görüşmede Gaziantep Milletvekili Ahmet Remzi Bey, bu vergi aleyhinde konuşma yapanları takdir ettiğini belirterek söze başlamıştır. Ardından Ahmet Remzi Bey, zulüm olarak nitelendirdiği aşarı kaldırdıkları için hükümete teşekkürlerini ileterek bu olayın Cumhuriyet Türkiye'si için ekonomi sahasında atılmış ve atılacak en feyizli adımlardan biri olduğu beyan etmiştir. Ancak Ahmet Remzi Bey, aşarın yerine herhangi bir vergi konmasının da yanlış olduğunu söylemekten geri durmamıştır.⁴³⁷ 15 Şubat 1925 tarihinde de devam eden Aşar Kanunu görüşmelerinde Aksaray Milletvekili Besim Atalay Bey, konuşmasına insanlık tarihinde görülen toprak sistemleri hakkında bir girizgahla başlamıştır. İslam hukukundaki sistemden de bahsettikten sonra Osmanlı devrindeki toprak sistemini anlatmaya başlayan Besim Atalay Bey, Fatih Sultan Mehmet devrinde tımar ve zeamet sisteminin uygulanmaya konduğunu ve bununla toprakların bir şekilde işlemeye devam ettiğini belirtmiştir. Ancak "*Tanzimatı Hayriye'nin her milli teşkilatı yıktığı gibi bunu da*

⁴³⁴ TBMM ZC, D.2, C.15, İ.78, 15.3.1341 (1925), s.488.

⁴³⁵ TBMM ZC, D.2, C.16, İ.84, 22.3.1341 (1925), s.99-100.

⁴³⁶ "Aşarın İlgâsıyla Yerine İkâme Edilecek Vergi Hakkında Kânûn", *Resmî Gazete*, 23.02.1925.

⁴³⁷ TBMM ZC, D.2, C.13, İ.52, 10.2.1341 (1925), s.281.

ortadan kaldırdığını” dile getiren Besim Bey, sonrasında memleketin bir harabeye döndüğünü kaydetmiştir.⁴³⁸

Yine muhtaç çiftçiye tohumluk, çift hayvanı ve zirai alet verilmesi için İktisat Vekaleti 1339 (1923) senesi bütçesine 500 bin lira tahsisat verilmesine dair kanun layihasının görüşmelerinde Bolu Milletvekili M. Vasfi Efendi, Ziraat Bankası’nın geçmişte çiftçiye destek olmadığını eden milletvekillerine karşı muhalefet etmiştir.⁴³⁹ Vasfi Efendi, II. Abdülhamit devrinde dahi çiftçiye destek olma prensibini ifa eden Ziraat Bankası’na bu hususta mevcut dönemde güvenilmemesini şaşkıncı bulmuştur.

TBMM milletvekilleri, Ziraat Bankası’nın yanı sıra Osmanlı Bankası hakkında da konuşmuşlardır. 21 Nisan 1925 tarihinde Osmanlı Bankası’nın imtiyaz müddetinin sona ermesi hakkındaki kanun layihasının görüşmelerinde Ticaret Encümeni namına konuşan Yusuf Akçura Bey, Avrupalı sermayedarlarla yanlış sözleşmeler imzalamasını Osmanlı Devleti’nin çöküşünü hazırlayan en mühim sebeplerden biri olarak görmüştür. Bu durumu ise Yusuf Akçura Bey, iki sebebe bağlamıştır: bilgi eksikliği ve araştırma eksikliği. Nihayetinde Yusuf Akçura Bey, Osmanlı Devleti’nin iktisaden düştüğü vaziyeti bir anekdotla anlatmayı tercih etmiştir. Sultan Abdülhamit zamanında İstanbul’daki ecnebi bir sefir ile bir ateşemiliter arasında geçen bir diyalogda sefir, Türkiye’nin bitik bir halde olduğunu ve bu sebeple ondan mümkün olduğunca istifade etmek gerektiğini söylemiş, bunun üzerine de ateşemiliter, devletin içinde bulunduğu durumu anlatan ve müşir Mehmet Paşa’ya ait olan *“Duyunu Umumiye ile banka arasında Haliç boğulmuştur”* sözünü aklına getirmiştir.⁴⁴⁰ Sonrasında kürsüye gelen Mersin Milletvekili Niyazi Bey de Osmanlı Bankası’nın kuruluşuna giden süreci anlatmıştır. Osmanlı Bankası; ilk olarak Otomanbank adıyla, bir merkezi Londra’da olan bir bankanın şubesi olarak İstanbul’da açılmıştır. Otomanbank, 1856 yılında İngiliz kralının isteği üzerine ve İngiliz sermayesi ile kurulmuştur. Kırım Muharebesi’nden sonra siyasi alanda İngiliz nüfuzunun artması ve ekonomik anlamda da devletin pek iyi vaziyette olmaması sebebiyle mevcut Osmanlı Bankası, 4 Şubat 1863 tarihinde imzalanan sözleşmeyle Ali ve Fuat Paşaların fermanı

⁴³⁸ TBMM ZC, D.2, C.14, İ.56, 15.2.1341 (1925), s.7.

⁴³⁹ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.18, 13.9.1339 (1923), s.99.

⁴⁴⁰ TBMM ZC, D.2, C.18, İ.108, 21.4.1341 (1925), s.352.

doğrultusunda tesis edilmiştir. Osmanlı Bankası bir devlet bankası sıfatını taşısa da Niyazi Bey'e göre vazifesini yerine getirmemiştir.⁴⁴¹ 1875 tarihine gelindiğinde bankanın sözleşmesinde yenilemeye gidilmiştir. Niyazi Bey, 1863'te Ali ve Fuat Paşalar ve 1875'te Hüseyin Avni Paşa tarafından imzalanan bu iki sözleşmeyi içerik bakımından incelemiş ve 1875'te imzalanan sözleşmenin, Osmanlı Devleti'nin ve Türk milletinin çıkarlarına öncelik tanımadığını ortaya koymuştur.⁴⁴²

16 Nisan 1927 tarihli oturumda Ticaret Vekaleti ve Limanlar İdaresi bütçesi görüşülmüştür. Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey, öncelikle bu devirde sanayisi olan devletlerin güçlü olabileceğini belirterek milli sanayi kavramına vurgu yapmıştır. Bundan bir asır evvel Osmanlı Devleti'nde de loncaların kontrolünde olan bir milli sanayinin var olduğunu dile getiren Mustafa Rahmi Bey, Avrupa'da ortaya çıkan makineleşmenin takip edilememesinden dolayı o milli sanayiinin mahvolduğunu söyleyerek bundan sonraki süreçte sanayiinin aynı duruma düşmesini engellemek ve güçlendirmek için makineleşmeye doğru adım atılacağına haberini vermiştir.⁴⁴³ Bu süreçte ilk olarak hükümet, Sanayii Teşvik Kanunu'nu kabul etmiştir. 4 Ekim 1925 tarihindeki Çalışma (Mesai) Kanunu görüşmelerinde Ticaret Encümeni mazbatasında Osmanlı esnaf teşkilatı hakkında yer alan söylemler büyük bir önem arz etmektedir. Ekonomik ve siyasi alanda Avrupa'nın nüfuzunu kabulünden önce Osmanlı esnaf teşkilatı, çalışma şartlarının düzenlenmesi ve çalışma hakkının korunması bağlamında ekonomik hayatta başat rol oynamıştır. Ancak Avrupalı sistemin Osmanlı Devleti'nde etkin olmasıyla birlikte teşkilatın, artık kendini idame ettiremediği kaydedilmiştir. Bu sebeple mevcut hükümet, yaptığı gözlem ve çıkarımlar doğrultusunda dönemin ekonomik şartlarına uygun bir şekilde çalışma hakkının korunması ve şartlarının düzenlenmesi için gerekli kanunların çıkarılması gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁴⁴

Milletvekilleri, başta Ereğli kömür madeni olmak üzere Karadeniz Bölgesi'nde bulunan pek çok kömür madeninin durumu hakkında soruşturmada bulunmuşlardır. Bu madenlerin Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikaları sonucunda Avrupalı devlet ya da

⁴⁴¹ *TBMM ZC*, D.2, C.18, İ.108, 21.4.1341 (1925), s.356.

⁴⁴² Osmanlı Bankası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Cavide İşıksal, "Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası'nın Kurulması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.10, İstanbul 1968, ss.72-79.

⁴⁴³ *TBMM ZC*, D.2, C.31, İ.54, 16.4.1927, s.169.

⁴⁴⁴ *TBMM ZC*, D.2, C.19, İ.03, 4.10.1341 (1925), s.12.

şirketlerin eline geçmesi sebebiyle hem madenlerin idaresi hem de üretimi bağlamında çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı milletvekilleri Türkiye’de bulunan madenlerin, yeraltı kaynaklarının da milli sınırlar çerçevesinde ele alınması için uğraş vermişlerdir. Buna ek olarak 31 Mayıs 1926 tarihinde yapılan oturumda Bolu Milletvekili Mehmet Vasfi Bey, Zonguldak’ta bulunan kömür havzasıyla alakalı bir soru sormuştur. 1858 yılında açılan havzanın hala 1865 yılında hazırlanan talimatla idare edildiğini ileri süren Mehmet Vasfi Bey, böyle bir talimatla Zonguldak havzasının gelişemeyeceğini, bu sebeple bir an önce ilgili adımların atılmasını gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri, bayındırlık meseleleriyle ilgili yaptıkları konuşmalarda Osmanlı Devleti’nden sıkça bahsetmişlerdir. Daha çok eksiklikler üzerine odaklanan bu konuşmalarda bayındırlığa ayrılan bütçe, ulaşım ve emlak gibi konularda atıflar yapılmıştır. Eksikliklere vurgu yaparken milletvekilleri, aynı zamanda TBMM’nin ve Hükümetlerin bu alanda izledikleri politikaları mukayese marifetiyle yüceltmişlerdir.

19 Eylül 1923 tarihli oturumda Yol Yapımı Bedeli Kanunu’nun birinci ve beşinci maddelerinin tadili hakkında kanun layihasının görüşmelerinde İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, “eskiden çok fazla yol yapılırdı” fikrine karşı muhalif bir görüş sergilemiştir. 93 Harbi’nden sonra başlayan yol çalışmalarının halk nezdinde oldukça ağır olduğunu hatırlatan Süleyman Sırrı Bey, gerek kırbaç yoluyla zorla çalıştırma gerekse 10 gün gibi gereğinden fazla olan çalışma süresi bakımından yeni devirde Osmanlı devrine göre çok daha adil ve makul çalışma koşulları yaratıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁶

Milletvekilleri, deniz ulaşımı ve limanlar hakkında da konuşma yapmışlardır. 14 Nisan 1924 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı (Nafia Vekaleti) ile Fransız tebaasından K. Gronblad arasında imzalanan Mersin limanı ve rıhtımları sözleşmesinin görüşmelerinde konuşan Mersin Milletvekili Besim Bey, ekonomik açıdan çok özel bir yeri olan Mersin’e bir liman inşa edilmesi meselesinin II. Meşrutiyet zamanından beri görüşüldüğünü ancak

⁴⁴⁵ *TBMM ZC*, D.2, C.25, İ.111, 31.5.1926, s.698.

⁴⁴⁶ *TBMM ZC*, D.2, C.2, İ.21, 19.9.1339 (1923), s. 204.

verilen sözlerin bir neticeye ulaşmadığını dile getirmiş ve liman yapımına bir an önce başlanmasını rica etmiştir.⁴⁴⁷ Her ne kadar bu mevzu görüşülmüş olsa da Mersin limanının inşasına 1954 tarihinde başlanmıştır. 3 Aralık 1923 tarihinde Seyrüsefain İdaresi'nin 1923 senesi bütçesinin görüşmelerinde deniz taşıtlarına 600000 lira tahsis edilmesi mevzu bahis olmuştur. Bu hususta söz alan Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey, konuşmasına deniz taşıtı satın alımı hakkında Osmanlı zamanında var olan yolsuzluğun Cumhuriyet devrinde de olmamasını temenni ederek başlamıştır. Ayrıca daha önce alınan vapurlardan mevcut dönemde istifade edilemediğini de dile getiren Zeki Bey, bundan sonra da alınacak vapurların bilir kişilerin kontrolünde incelenerek alınmasını tavsiye etmiştir.⁴⁴⁸ 14 Ocak 1926 tarihinde Seyri Sefain İdaresi'nin bütçesine üç yüz bin lira eklenmesi görüşülmüştür. Görüşmede Başvekalet'ten gönderilen kanun layihası da okunmuştur. Burada özellikle Osmanlı Devleti zamanında limanlarda yapılan yükleme ve boşaltma ve kömür dağıtımı gibi işlerin düzenli bir biçimde yapılamadığı, bunda da liman idarelerinin şahsi menfaatlerini ön planda tutmasının etken olduğu belirtilmiş ve gelecekte de aynı hataların olmaması için ona uygun tedbirler alınacağı vurgulanmıştır.⁴⁴⁹

10 Mart 1925 tarihindeki Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde söz alan Trabzon Milletvekili Muhtar Bey hem eski Maliye Bakanı'nın hem de kendisinden önce kürsüye gelen milletvekillerinin yaptığı "Cumhuriyet hükümetleri eski imparatorluğa göre bayındırlık işlerine daha çok bütçe ayırıp daha çok yatırım yapıyor" yorumunun yanlış olduğunu düşünmüştür. Ona göre bahsi geçen kişilerin bütçe konusunda haklılık payı olsa bile yatırım hususunda hatalı olduklarını çünkü Meşrutiyet devrinde yapılan şimendifer hatlarının Bayındırlık Bakanlığı bütçesinde değil de Duyun-u Umumiye ve Maliye Bakanı bütçesinde yer aldığını beyan etmiştir.⁴⁵⁰ Hemen ertesi günü yapılan oturumda Trabzon Milletvekili Muhtar Bey'e muhalif olduğunu belirten Aydın Milletvekili Mithat Bey, istibdat devrinde eğitim görmüş, Meşrutiyet devrinde mühendis olmuş ve Cumhuriyet devrinde de milletvekili olmuş bir şahıs olarak "bayındırlığa eski dönemdeki hükümetle şimdiki hükümet aynı para sarfiyatında bulunmuştur" söylemine katılmadığını ve üç dönem arasında da ciddi farklar olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

⁴⁴⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.8, İ.37, 14.4.1340 (1924), s. 679.

⁴⁴⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.4, İ.61, 3.12.1339 (1923), s. 16-17.

⁴⁴⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.21, İ.41, 14.1.1926, s. 7.

⁴⁵⁰ *TBMM ZC*, D.2, C.15, İ.74, 10.3.1341 (1925), s. 326.

“Devri meşrutiyette verilen para katiyen bugünkü kadar samimiyetle verilmiş değildir. Devri istibdatta yapılmış olan şimendiferler bana öyle geliyor ki efendiler, Avrupa'nın demir saçan fabrikalarından sıçramış demir fabrikalarından başka bir şey değildir. Maatteessüf devri meşrutiyette de böyledir. Fakat şimdi böyle değildir. Bütün milletin, hükümetin, bahusus Meclisi Ali'nin bütün ruh ve samimiyetle vermiş olduğu bir paradır. Tabii bu para ile dünkü para katiyen mukayese edilemez.”⁴⁵¹

1927 senesi Bütçe Kanunu görüşmelerinde Bütçe Encümeni Zabıt Katibi Ali Cenani Bey, “Cumhuriyetin teessüsünden evvel bilhassa imparatorluğun bolluk senelerinde hariçten mühim miktarda istikraz yapıldığı ve bu borçlar bugün sırtımızda ağır bir yük teşkil ettiği halde umuru nafia için, memleketin imar ve ihyası için para tefrik edilmeyerek, elde edilen istikraz bedellerinin masarifi adiyeye sarf olunduğunu” ve mevcut dönemde bu durumun değişerek vergilerin yüzde 30'unun bayındırlığa ayrıldığını aktarmıştır.⁴⁵²

19 Mayıs 1926 tarihinde gelir bütçesinin görüşmesi sırasında söz alan Malatya Milletvekili Reşit Bey, mevcut dönemde emlak kaydı yapmak üzere emekli olmuş kimseleri, boş oturmasınlar diye, tahrir komisyonu azalığına tayin ettikleriyle ilgili bir söylenti duyduğunu dile getirmiştir.⁴⁵³ Aynı olayın 1870 yılında da yaşandığını ve ehil olmayan insanların elinde bu işin berbat edildiğini de belirten⁴⁵⁴ Reşit Bey, emlak kaydı işinin erbap insanlara verilmesi için ricada bulunmuştur.

İkinci TBMM milletvekillerinin, Osmanlı Devleti'nin yaptığıının aksine, ekonomi alanında güçlü ve istikrarlı bir siyaset yürütmek istedikleri görülmektedir. Bu devrede atılan adımları daha da sağlamlaştırmak adına mevcut ekonomik sorunların varlığı ve nedenleri irdelenmiş ve elde edilen olgular ışığında bir yol haritası oluşturulma gayretinde bulunulmuştur. Haliyle sık sık eski-yeni meselesi noktasından bir farklılık ya da değişim

⁴⁵¹ TBMM ZC, D.2, C.15, İ.75, 11.3.1341 (1925), s. 353.

⁴⁵² TBMM ZC, D.2, C.31, İ.49, 10.4.1927, s. 31.

⁴⁵³ TBMM ZC, D.2, C.25, İ.103, 19.5.1926, s. 285.

⁴⁵⁴ TBMM ZC, D.2, C.25, İ.103, 19.5.1926, s. 285.

söylemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Esasen Türkiye Cumhuriyeti'nde her ne kadar kurumsal açıdan bazı devamlılıklar görünse de 1920-1927 yılları arasında memleket idaresinde söz sahibi olan aydınların, ekonomi alanında görülen sorunlar özelinde kendilerini tamamen eskiden ayırdıklarını gerek direkt bir şekilde gerekse de "Cumhuriyet Türkiye'si" minvalindeki söylemlerle vurguladıkları aşikardır. TBMM milletvekilleri, nafia alanında görülen sıkıntıların Osmanlı Devleti'nin idare anlayışından kaynaklandığı düşünmüşlerdir. Ulaşım ağlarının İstanbul merkezli yapılarak memleketin diğer bölgelerinin göz ardı edilmesi ve kurumlarda işinin ehli olmayan insanların çalışmasından dolayı usulsüzlüklerin meydana gelmesi minvalindeki hususlar üzerinden milletvekilleri, eleştirilerini beyan etmişlerdir. Bu söylemlerin daha çok ilgili sorunun çözümü adına Meclis'te görüşmeler yapıldığı zaman dile getirildiği gözlemlenmektedir. Sonuç olarak nafia alanında yapılan faaliyetlerin toplumu refahını doğrudan etkilemesinden dolayı milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nden kalan bu sorunlara çare olmak için yoğun bir mesailer harcamışlardır.

3.4. Hukuk ve Sosyo-Kültürel Alanda Osmanlı Algısı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla beraber hukuk alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1920 ile 1927 yılları arasında ilan edilen 21 Anayasası, 24 Anayasası, Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi hukuki kanunlar, bu topraklarda yaşanan siyasal ve sosyal değişimlere rehberlik etmiştir. Bu gibi kanunların çıkarılmasında en temel sebep, ilgili sahalarda var olan eksikliklerden kaynaklanan ihtiyaçlar olmuştur. Ancak bunun yanı sıra milletvekillerinin, kurulan yeni devletin hukuk sisteminde eskinin emarelerini barındırmak istemedikleri görülmektedir. Bu kanunlara ek olarak Meclis'te yapılan görüşmelerde milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini sık sık eleştirmişlerdir.

Adalet sisteminde görülen sıkıntılar, halka da nüfuz etmiştir. Bu sebeple toplum genelinde adalet ve karşılıklı güven duygusunu tesis edebilmek adına Meclis'te hukuk inkılabı bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. 8 Kasım 1924 tarihinde İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey, inkılabımızın siyaset haricindeki alanlara giremediğinden bahis buyurmuştur. Bilhassa hukuk alanında yapılan düzenlemelerin Adliye teşkilatındaki değişimler olduğunu belirten Mahmut Esat Bey, bu alanda yapılacak asıl inkılabın Arap ve

Frenk karışımı olan hukukun tanzim edilmesi olduğunu açıklamıştır.⁴⁵⁵ 5 Kasım 1925 tarihinde de Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında konuşan Mustafa Kemal Paşa, yapılmış ve yapılacak olan hukuki kanunların inkılabın kuvvetlenmesindeki rolünü izah etmiştir. Muasır medeniyetler seviyesinde yer alabilmek adına 300 senedir hazırlanan kanunların ve atılan adımların çeşitli engeller sebebiyle heba olduğunu dile getiren Mustafa Kemal Paşa, eski hukukun meydana getirdiği sorunları bir örnekle açıklamaya çalışmıştır. Buna göre İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in, aynı dönemlerde icat edilmiş olan matbaayı memlekete getirmesini engelleyen şeyin dönemin eskimiş, köhne hukuk adamlarına karşı iktidarını ortaya koyamaması olduğunu belirtmiş ve sırf bu sebeple ancak 300 sene sonra matbaanın kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir.⁴⁵⁶⁴⁵⁷

Hukuk alanında çıkarılan kanunların hazırlık aşamasında Meclis'te çok yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte milletvekilleri geçmişin hatalarını tekrarlamamak adına her bir madde üzerinde titizlikle durmuşlardır. Bundan dolayı yapılan konuşmalarda kanunlar bazında Osmanlı Devleti ile sürekli bir karşılaştırmaya gidildiği gözlemlenmektedir. Bu duruma TBMM İç Tüzük'ü örnek olarak gösterebilir. 16 Aralık 1925 tarihinde İç Tüzük Encümeni'nin teklif ettiği Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzüğü'nün görüşmelerinde Zabıt Katibi Celal Nuri Bey, Osmanlı Devleti'nin Meclis-i Mebusan'ı ile TBMM'nin İç Tüzükleri arasındaki mühim farkları ortaya koyan bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında Osmanlı saltanatının siyasal bağlamda yaşamış olduğu değişimleri izah eden Celal Nuri Bey, Meclis-i Mebusan'ın İç Tüzüğü'nün köhne bir zihniyeti temsil ettiğini ve birinin saltanatın ötekini de cumhuriyetin tüzüğü olduğunu vurgulayarak beyan etmiştir. Bunun yanı sıra Celal Nuri Bey, Meclis-i Mebusan'ın tüzüğünün gerek anket parlamenter denilen meclis soruşturması ve gerek ise yasama dokunulmazlığının kaldırılması hususu bakımından cevap niteliği taşıyan bir şey ortaya koyamamasından dolayı ciddi eksiklikler barındırdığını da ileri sürmüştür.⁴⁵⁸ Bunun yanı sıra Celal Nuri Bey, Meclis-i Mebusan'ın tüzüğünün gerek anket parlamenter denilen meclis soruşturması ve gerek ise yasama dokunulmazlığının kaldırılması hususu bakımından cevap

⁴⁵⁵ *TBMM ZC*, D.2, C.10, İ.4, 8.11.1340 (1924), s.141.

⁴⁵⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.250-251.

⁴⁵⁷ Böyle bir bilginin doğruluğu tespit edilememekle beraber Fatih Sultan Mehmet devrinin sonlarında İstanbullu Yahudi eşrafının matbaa kullandığına dair bilgiler mevcuttur. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de İstanbullu Yahudi eşrafının matbaa kullandıkları kesin olarak bilinmektedir: Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.36.

⁴⁵⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.20, İ.25, 16.12.1341 (1925), s.153-154.

niteliği taşıyan bir şey ortaya koyamamasından dolayı ciddi eksiklikler barındırdığını da ileri sürmüştür.

1921 ve 1924 Anayasalarının hazırlık aşamasında Osmanlı Devleti'nin Kanuni Esasi'sine pek çok atıf yapılmıştır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yeni bir devletin hukuki altyapısını oluşturması ve 1924 Anayasası'na öncülük etmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, kanun ve nizamın sınırını çizmeyi hukukun en önemli meselelerinden biri olarak görmüştür. 17 Eylül 1923 tarihindeki oturumda da bu meseleye değinen Feridun Fikri Bey, Kanun-i Esasi'de hükümdarlara nizamnameler tanzim etme hakkı tanındığını ve bunun kanunların kuvvetinin azalmasına sebep olarak memlekete zarar verdiğini ileri sürmüştür.⁴⁵⁹

1924 Anayasası'nın ilanından önceki süreçte Meclis'te yapılan konuşmalarda da Kanun-i Esasi ile kıyaslamalar yapılmıştır. 9 Mart 1924 tarihinde Kanuni Esas-i Encümeni Zabıt Katibi Celal Nuri Bey, bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında halkı gözeterek, halka karşı herhangi bir sorumluluk duygusuyla hareket etmediğini beyan etmiştir.⁴⁶⁰ Gerek Gülhane Hatt-ı Hümayun'u olsun gerek ise Kanun-i Esasi olsun Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde attığı önemli hukuksal atılımlarda padişahın merkeze alındığı, özellikle Kanun-i Esasi'de eklenen hakların yine kanunun getirdiği esaslarla padişah tarafından geri alındığı noktasından bahseden Celal Nuri Bey, hakimiyeti halka dayandırması hususunda 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun önemine atıf yapmıştır. Yine Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey de mutlakiyet ve meşrutiyet rejimlerinin II. Abdülhamit ve Vahdettin'in hükümdarlıklarına bakarak kötü sonuçlar meydana getirdiğini söylemiştir.⁴⁶¹ Bu sebeple hazırlanmakta olan yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Cumhuriyet'e layık bir şekilde düzenleneceğine dair umutlu olduğunu göstermiştir. Bu örnekler çerçevesinde milletvekilleri, Teşkilatı Esasiye'den daima kıvançla

⁴⁵⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.2, İ.20, 17.9.1339 (1923), s.166.

⁴⁶⁰ *TBMM ZC*, D.2, C.7, İ.7, 09.03.1340 (1924), s.224.

⁴⁶¹ *TBMM ZC*, D.2, C.7, İ.7, 09.03.1340 (1924), s.243.

bahsetmişler ve her zaman Kanuni Esasi ile olan ayrımı “*Osmanlı Devleti’nin Kanun-i Esasi’si, Teşkilat-ı Esasiye’ye de “Türk Cumhuriyeti’nin Kanun-i Esasi”*”⁴⁶² diyerek öne çıkarmışlardır.

17 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe konan Medeni Kanun,⁴⁶³ toplumsal ilişkilere hukuksal boyutta düzenleme getiren çok mühim bir kanundur. Bu kanunun, temelde 1877 yılında ilan edilen Mecelle’den doğan boşluğu kapatmak adına bir ihtiyaç üzerine hazırlandığını söylemek mümkündür. Ancak bununla beraber Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte eski zihniyeti temsil eden unsurların değişmesi gerektiği yönündeki algı da bu ihtiyaca destek olmuştur. Medeni Kanun’un yürürlüğe girdiği gün Aksaray Milletvekili Besim Atalay Bey’in “*cumhuriyetin, saltanat ve hilafet artığı kanunlarla idare edilemeyeceğini*”⁴⁶⁴ beyan etmesi, bu görüşe örnek olarak gösterilebilir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Medeni Kanun, ihtiyaçtan doğmuştur. Bu ihtiyaç, Meclis’in açıldığı zamandan itibaren görülmeye başlanmış ve bu doğrultuda çeşitli tartışmalar meydana gelmiştir.

Mecelle’nin bazı maddelerinde yer alan sorunlar, yalnızca Medeni Kanun’un değil aynı zamanda Borçlar Kanunu ve Hukuk Davaları Usul Kanunu’nun hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. 22 Nisan 1926 tarihinde Borçlar Kanunu’nun müzakeresinde Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, konuşmasında Borçlar Kanunu’nun Mecelle’den doğan boşluğu tamamlamak için hazırlandığını söylemiştir. “*Mecelle’nin Türk milletinin iktisadi, içtimai ve ticari itibarını zaafa duçar ettiğini ve faaliyeti iktisadiyeyi felce uğrattığını*” da belirten⁴⁶⁵ Mahmut Esat Bey, ortaya çıkan bu sorunlara Borçlar Kanunu ile son verileceğini ve faaliyetlerin takviye edileceğini müjdelemiştir. 18 Haziran 1927 tarihinde de Hukuk Davaları Usul Kanunu’nun görüşmelerinde Denizli Milletvekili Necip Ali Bey, Osmanlı

⁴⁶² TBMM ZC, D.2, C.7, İ.7, 09.03.1340 (1924), s.225.

⁴⁶³ “Türk Kanun-ı Medenisi”, *Resmî Gazete*, 04.04.1926, s.10.

⁴⁶⁴ TBMM ZC, D.2, C.22, İ.57, 17.2.1926, s. 232-233.

⁴⁶⁵ TBMM ZC, D.2, C.24, İ.89, 22.4.1926, s.73-74.

Devleti’nde Tanzimat’ın ilanından önce hukuk namına pek çok faciaların yaşandığını ve bu vaziyette de iyi bir usule sahip olunmamasının başat rol oynadığını belirtmiştir.

Medeni Kanun, aile hukukunu düzenlemesi ve Türk kadınına toplumsal hayatta hak ettiği yere getirecek haklar vermesi noktasından Mecelle’den ayrılmaktadır. Milletvekilleri, Mecelle’de var olan bu eksikliklerin Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaş bir devlet olmasına engel teşkil edeceği düşüncesini benimsemişler ve bunu da konuşmalarında dile getirmişlerdir. 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun hakkında yapılan görüşmelerde söz alan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Türkiye Cumhuriyeti’nin başta sosyal hayat olmak üzere hemen hemen her alanda köklü değişimleri başlangıcını teşkil eden Medeni Kanun’un her şeyden önce asırlardır boynu bükük bırakılmış Türk kadını layık olduğu noktaya getireceğini beyan ederek sözüne başlamıştır. Mahmut Esat Bey, bilhassa milletvekillerine seslenerek kanun lehine ellerini kaldırmaları halinde geçen 13 asrın duracağını ve bundan böyle “*Türk milletine yeni ve feyizli bir medeni hayat açılacağını*” söylemiştir.⁴⁶⁶ Görüşmelerde fikirlerini beyan eden bir diğer isim de Zabıt Katibi Şükrü Bey’dir. Avrupa’da evlatlık, babalık, karılık, kocalık gibi şahsi ilişkilerin kanunlarda yer aldığını ileri süren Şükrü Bey, Osmanlı Devleti’nde ise tam aksi bir durumun söz konusu olduğunu, bu gibi ilişkilerin kanuni bir nitelik taşımaktan ziyade mezhep, din, cemaat, yaşayış biçimi gibi pek çok sosyo-kültürel sınıfa göre şekillenip çeşitlendiğini vurgulamıştır.⁴⁶⁷ Ayrıca Şükrü Bey, bu durumun vahametinin istibdat devrinden itibaren anlaşılmaya başlandığını ancak devrin hükümetinin durumun değişimi yönünde bir adım atmadığını da eklemiştir.

1 Mart 1926 tarihinde ilan edilen Ceza Kanunu’nun⁴⁶⁸ müzakerelerinde milletvekilleri, Osmanlı Devleti’nin Ceza Kanunu hakkında eleştirilerde bulunmuşlardır. Öncelikle 7 Ocak 1924 tarihindeki oturumda Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, Ceza Kanunu’nda yaklaşık yüze yakın maddede “*Saltanatı Saniye’nin şeklini ve usulü veraseti tebdil ve tağyir edenler ve Zatı Şahane’ye hakaret edenler*” gibi tabir veya tabirlerin geçtiğini

⁴⁶⁶ TBMM ZC, D.2, C.22, İ.57, 17.2.1926, s. 230.

⁴⁶⁷ TBMM ZC, D.2, C.22, İ.57, 17.2.1926, s. 231-232.

⁴⁶⁸ “Türk Ceza Kanunu”, Numara:765, *Resmî Gazete*, 13.03.1926.

ve bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunların bulunmasının kabul edilemeyeceğinden hareketle belirli düzeltmelere gidilmesini teklif etmiştir.⁴⁶⁹

1 Mart 1926 tarihinde Türk Ceza Kanunu'nun müzakeresinde Adalet Encümeni Zabıt Katibi Yusuf Kemal Bey, bahsi geçen bugünkü kanunla geçmiş dönemdeki Ceza Kanunları'nı kıyaslar bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında 1858 (1274) tarihli Ceza Kanunu'nun birinci maddesiyle padişaha ait olan tazirin derecesini belirleme hakkını daha da güçlendirdiğini belirten Yusuf Kemal Bey, Türk milletinin artık hakimiyetini eline alarak tamamen hakim bir konuma geldiğini, böyle bir madde ile başlayan Ceza Kanunu'nun hem Türk milletine hem de cumhuriyet ilkelerine yakışmadığını ve bu noktadan bakıldığından "bu iki kanun arasındaki farkın bu kadar büyük olduğunu" kaydetmiştir. Yusuf Kemal Bey, kanunu hazırlayan şahısların şeri hukukta yer alan kişilik haklarını korumak istemelerine rağmen padişahın hakimiyetini daha güçlendirmelerindeki tezatın tamamen korkaklık olduğunu dile getirmiştir. Uzun konuşması sırasında Yusuf Kemal Bey, Osmanlı Devleti zamanında çıkarılan ilk Ceza Kanunları hakkında da bilgilendirmede ve yorumlamada bulunmuştur. 1840'da ilan edilen ilk Ceza Kanunu'ndan önce Osmanlı Devleti'nde şeri ve örfi hukukun yarattığı keyfilik neticesinde halkın emniyetten yoksun bırakıldığını, 1861 yılında kanunun tadil edildiğini ancak hedeflenen cesurca atılımların gerçekleştirilemediğini, 1858 yılında da tekrar tadil edildiğini ve bununla beraber geçmiş kanunlara nazaran daha yenilikçi bir kanun elde edildiğini anlatarak Yusuf Kemal Bey, eski Ceza Kanunları ile yeni Ceza Kanunu'nun arasındaki en temel farkın cezanın amacı olduğunu, Osmanlı Devleti'nde yalnızca suçluya azap çektirmek amacıyla ceza verilirken yeni Ceza Kanunu ile suçlunun ıslah edilmesi hedeflendiğini beyan etmiştir. Tüm bu argümanlar ışığında Yusuf Kemal Bey, yeni Ceza Kanunu'nun tamamen çağın ve halkın ihtiyaçlarına göre hazırlandığını söyleyerek bu kanunu kabul etmekle milletin vekillerinin ceza hukuku alanında bir devrim yaratacaklarını vurgulamıştır.⁴⁷⁰

TBMM milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin genel af uygulamasına bakışını eleştirmişlerdir. 17 Ekim 1923 tarihinde mütareke başlangıcında vatanın müdafaası

⁴⁶⁹ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.80, 7.01.1340 (1924), s.700.

⁴⁷⁰ TBMM ZC, D.2, C.23, İ.64, 1.3.1926, s.6.

maksadıyla suç işleyenlerin genel affa tabi tutulması ile ilgili konuşmasında Urfa Milletvekili Şeyh Safvet Efendi, Osmanlı Devleti'ndeki genel af kavramını eleştirmiştir. Hatta bu genel af mevzusuna bakış noktasında milli hükümetin Osmanlı hükümetlerine hiç benzemedikleri dile getirilmiştir. Safvet Efendi, Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin doğumu veyahut sultanların evlilikleri gibi siyaseten bir anlamı olmayan olaylar üzerine genel af ilan edildiğini lakin Türkiye Devleti'nde genel affın yalnızca milli menfaatler gözetilerek ilan edildiğini aktarmıştır.⁴⁷¹ 15 Aralık 1923 tarihinde Genel Af (Aff-ı Umumi) Kanunu'nun müzakeresinde Bozok Milletvekili Ahmed Hamdi Bey, genel affın gerekliliğini ön plana çıkaran bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında sona ermiş bir hükümet yerine daha güçlü bir hükümet kuran milletlerin eski hükümet zamanında mahkum edilenleri özgürlüklerine kavuşturduklarını beyan ederken aynı zamanda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iktidarını sağlama almak amacıyla memleket genelinde uyguladığı baskıya karşı isyan edip cezalandırılan ve bunların da yüzde sekseninin köylülerin oluşturduğu kitlenin Osmanlı Devleti'nin eğitim götürmediği cahil, neyin ceza olup olmadığını bilmeyen çiftçiler olduğunun da altını çizerek Genel Af Kanunu'nun faaliyete konması önerisinde bulunmuştur.⁴⁷²

17 Aralık 1923 tarihinde de Adana Milletvekili Kemal Bey, Ahmet Hamdi Bey'in aksine bir af yapılmaması gerektiğini noktasında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Yıllardır bu genel afflarla birlikte canilerin, katillerin salıverildiklerini söyleyen Kemal Bey, memleketimizde bir genel af geleneğinin olduğunu, Sultan II. Abdülhamit'in yeni yaşını kutlamak amacıyla her senenin 10 Ağustos'unda genel af ilan ettiğini, hem II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra hem de Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra da bu geleneğin devam ettirildiğini⁴⁷³ ifade etmiş ve mevcut dönemde de Cumhuriyet'in ilanı sebebiyle yeni bir genel af ilan ederek eski düzenin devamını isteyenleri eleştirmiştir.⁴⁷⁴

İkinci Meclis'in milletvekilleri, kültürel alanda farklı konu hakkında meseleyi Meclis'e getirmişlerdir. Özellikle müzecilik, basın ve Türk dili ve folkloruyla ilgili derleme

⁴⁷¹ TBMM ZC, D.2, C.2, İ.37, 17.10.1339 (1923), s.713.

⁴⁷² TBMM ZC, D.2, C.4, İ.68, 15.12.1339 (1923), s.233.

⁴⁷³ II. Meşrutiyet dönemi genel af uygulamaları için bkz.: Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, C.III, S.5, Ankara 2009, ss.41-60.

⁴⁷⁴ TBMM ZC, D.2, C.4, İ.69, 17.12.1339 (1923), s.281.

faaliyetleri hakkında yorumlar yapan milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin kültür politikalarına atıfta bulunulmuştur.

Müzecilik faaliyetleri, Meclis'te gündeme gelen en önemli konulardan biri olmuştur. 5 Mart 1925 tarihli oturumda müzecilik hakkında konuşma yapmak üzere kürsüye gelen İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey, konuşmasına müzecilik alanında önemli çalışmalardan bulunan Osman Hamdi Bey'i⁴⁷⁵ anarak başlamış ve kendisine teşekkür etmiştir. Türkiye'nin eski çağlardan kalma lahitler gibi tarihi eserler konusunda dünyanın en zengin ülkesi olduğunu dile getiren Hamdullah Suphi Bey, Türk ve İslam medeniyetine ait eserler konusunda ise çok geride kaldığını, bunun sebebinin ise Osmanlı Devleti hükümetlerinin Selçuklulardan ya da Selçuklular öncesi beyliklerden kalma eserleri koruyamayıp bunların Avrupa'ya kaçırılması olduğunu ve bu hırsızlığa hala daha göz yumulduğunu ileri sürmüştür.⁴⁷⁶ Bu meselenin bir an önce çaresine bakılmasını isteyen Hamdullah Suphi Bey'e göre bunun en önemli çözümü ise okullarda çocuklara Türk medeniyetinin ve kültürünün önemini aşılama ve Türk milletine kültürünü korumasını öğretmek olmuştur.⁴⁷⁷

Basın-yayın alanında mevcut dönemle II. Abdülhamit dönemi arasında karşılaştırma yapılmıştır. Öncelikle 30 Ocak 1924 tarihinde Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey'in İslam aleyhinde yayın yapan gazetelere karşı Basın (Matbuat) Kanunu'nun uygulanmasına yönelik kararın Meclis'te mevzu bahis olması üzerine konuşan Kırşehir Milletvekili Yahya Gelip Bey, Sultan II. Abdülhamit dönemindeki basının⁴⁷⁸, mevcut dönemin basınına göre daha milli bir şuur barındırdığını ve bazı şahısların memleketin en buhranlı anlarında devletin güvenliğini ihlal edebilecek yazılar kaleme aldıklarını kaydetmiştir.⁴⁷⁹ Yahya Galip Bey'in bu iddiasına ise Tunalı Hilmi Bey ve İstanbul Milletvekili Ali Rıza Bey, karşıt görüş belirtmişlerdir. Yahya Gelip Bey'e muhalefet eden bir diğer isim de İstanbul Milletvekili Rauf Bey olmuştur. Rauf Bey, mevcut dönem ile Abdülhamit dönemi arasında yapılacak

⁴⁷⁵ Osman Hamdi Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Filiz Gündüz, "Osman Hamdi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul 2007, ss.468-469.

⁴⁷⁶ *TBMM ZC*, D.2, C.15, İ.75, 5.3.1341 (1925), s. 171.

⁴⁷⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.15, İ.75, 5.3.1341 (1925), s. 171.

⁴⁷⁸ II. Abdülhamit dönemi basına yapılan müdahale için bkz.: Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, ss.23-104.

⁴⁷⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.5, İ.92, 30.01.1340 (1924), s. 455.

herhangi bir kıyaslamayı “Allah bir daha Sultan Hamit matbuatının şeklini bu millete nasip etmesin.” diyerek kabul etmeyeceğini ima etmiştir.⁴⁸⁰ Bunun yanı sıra bahsi geçen dönemin matbuatında “ferman efendimizindir” düsturuyla olup olmadık meselelerin meşrulaştırılmaya çalışıldığı ve baskıcı zihniyetin varlığı dolayısıyla vatanperver gazetecilerin Frengistan (İngiltere)’a kaçmak zorunda kaldıklarını üzümlere hatıra getirmiştir.⁴⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti, Milli Mücadele’nin sonlanmasının ardından hızlı bir toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. Şapka ve kılık-kıyafet inkılabının yanı sıra hukuk alanında çıkartılan kanunlarla da çok önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Bir zihniyet ve yaşam tarzı değişikliğini temsil etmesi bakımından eskinin uygulama ve inanışları kötü olarak nitelendirilirken yapılan inkılaplar gurur kaynağı olarak görülmüştür. Bu süreçte de İkinci Meclis’in milletvekilleri, Osmanlı Devleti’ne sık sık atıf yapmışlardır.

25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Kanunu, yürürlüğe girmiştir.⁴⁸² Kanunun müzakeresinde sırf muhalefet etmek niyetiyle şapkanın haram olduğunu söyleyenlere milletvekilleri, Osmanlı Devleti’ne atıfta bulunarak cevap vermişlerdir. Antalya Milletvekili Rasih Bey, şapkayı haram kılan ve ona karşı olan insanları yadırgadığını dile getirmiş ve bu durumu da Sultan II. Mahmut zamanında Mısır ordusuna karşı yapılan savaşta, bir müneccim başının eşref saati olmaması sebebiyle orduya hareket izni vermemesinden ötürü ordunun hezimete uğraması gibi oldukça abes olan bir vakaya benzetmiştir.⁴⁸³ Rasih Bey’e ek olarak Mentеше Milletvekili Şükrü Kaya Bey de şapkaya muhalefet edenleri eleştirerek özellikle öne sürdükleri kıyafetin milli bir istiklal ve istikbal meselesi olduğu ve teklifin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na aykırı olduğu gibi argümanlara tarihi olaylardan feyz alarak şöyle cevap vermiştir:

“Efendiler, eğer milli kıyafetin bir tesiri olsa idi ecdadımız kahraman yeniçeriler Viyana önüne gittikleri zaman bütün alem onların kavuklarından korkarlardı ve kaçarlardı. Eğer milli kıyafetin bir tesiri olsaydı; işgal zamanında

⁴⁸⁰ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.92, 30.01.1340 (1924), s. 460.

⁴⁸¹ TBMM ZC, D.2, C.5, İ.92, 30.01.1340 (1924), s. 460.

⁴⁸² Şapka İktisası Hakkında Kanun, *Resmî Gazete* 230 (28.11.1925), Kanun No. 671, md. 7/108.

⁴⁸³ TBMM ZC, D.2, C.19, İ.14, 25.11.1341 (1925), s. 227.

İzmir kordonunda Türklerle istihza olunurken, Türklerin hissiyatı ağır surette rencide edilirken bilmem hangi vali ve kumandanın kalpağından, kordonundan Rumlar ürkerdi. (...) Bir milletin istiklalini ve istikbalini kurtaran kıyafeti değil kanıdır. Kıyafete her şeyden evvel hakim olacak şey hissiyattır, hissiyatı milliye meselesidir.”⁴⁸⁴

30 Kasım 1925 tarihinde Konya Milletvekili Refik Bey ve arkadaşlarının teklif ettiği Tekke, Zaviye ve Türbeler hakkındaki kanun⁴⁸⁵ layihasının görüşmelerinde kürsüye gelen Rize Milletvekili Ekrem Bey, tekkelerin memlekete yaptıkları tahribatları ortaya çıkaran önemli bir konuşma yapmıştır:

“Bunlar padişahlara diyorlardı ki; biz senin bendeniniz. Senin için her şeyi yaparız. Senin kulunuz, sana hizmet etmeye amadeyiz. Padişah onlara diyordu ki; evet siz Allah’ın muteber kullarısınız. Binaenaleyh her iki taraf da yekdiğerini memnun edecek cinayet işlemekte idiler. Tarih bunların en meşum cinayetlerini kaydeder. Lakin asıl mesut olduğun diğer bir cihet vardır ki, o da fikri taassup denilen bir yılanın tamamıyla bugün paralanmış olmasıdır. (...) Fikri taassup en masum milletlerin kanını içmiş içtimai en lmeşum işler görmüş ve tarihin sayfalarını cinayetleriyle lekelemiştir.”⁴⁸⁶

TBMM milletvekilleri, hukuk inkılabını bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer pek çok alanda olduğu gibi hukuki alanda da Osmanlı Devleti’nde çok daha farklı bir zihniyeti temsil etmesi, bu inkılabın zorunluluğunu beslemiştir. Bu devrede çıkarılan kanunlarla “millet egemenliği” düsturu hukuki olarak temellendirilirken aynı zamanda olan Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu vb. gibi kanunlarla Türk milletinin çağdaş bir toplum olma yoluna sevk edilmesinin önü açılmıştır. Haliyle kanunların hazırlık aşamasında kötü olduğu iddia edilen eski hukuk sistemi devamlı mevzu bahis edilmiş ve Osmanlı Devleti’nin hukukuna karşı Türkiye Cumhuriyeti’nin hukuku her konuşmada övgüyle yüceltilmiştir.

⁴⁸⁴ TBMM ZC, D.2, C.19, İ.14, 25.11.1341 (1925), s. 227.

⁴⁸⁵ Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, *Resmî Gazete* 243 (13.12.1925), Kanun No. 677, md. 7/113.

⁴⁸⁶ TBMM ZC, D.2, C.19, İ.17, 30.11.1341 (1925), s. 282.

Dönemin aydınları; tarihi eserlerden geleneksel sanatlara, Türk kültürünün medeniyet dünyasında çok değerli bir noktada olduğunu savunmuşlardır. Özellikle müzecilik alanında Osman Hamdi Bey'in çabaları takdir görmüşse de genel manasıyla tarihi eserlerin korunmasında muktedir olunamaması eleştirilmiştir.. Türk dili ve edebiyatı ve müzik gibi alanlarda da Osmanlı Devleti'nin hiçbir çalışma yapmamasından dolayı Ermenilerin hüküm sürdüğü ve üstüne Türk kültürüne ait değerleri kendilerininmiş gibi gösterdikleri kaydedilmiştir. Bu doğrultuda milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin Türk kültür öğelerini korumak hususunda başarısız olduğunu düşünmüşlerdir.

Genel itibarıyla milletvekilleri, fese gayri milli bir başlık olarak bakmışlardır. 1925 yılına gelindiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle şapka, milli bir başlık olarak toplumsal hayatta yerini almıştır. Bu devrede şapkayı destekleyenler olduğu gibi muhalefet edenler de olmuştur. Muhaliflerin görüşleri ise şapkanın hem haram hem de kanunlara aykırı olduğu noktasında birleşmiş ve zaman içinde de görüşlerinde bir farklılaşma yaşanmamıştır. Şapkayla birlikte kadın hakları mevzusu da Meclis'in gündemine girmiş ve çıkarılan Medeni Kanun'la kadın hakların yasal bir güvenceye bağlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda da yer alan 1923 yılında yaptığı konuşma hem şapka hem de kılık-kıyafet inkılabı hakkında dönemin aydınlarına bir kılavuz olmuş, ayrıca bunun yanında özellikle kadın ve erkeği yaşamın her alanında yan yana, omuz omuza getirerek Türk kadının toplumdaki yerini belirlemiştir.

3.5. Eğitim ve Sağlık Alanında Osmanlı Algısı

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde eğitim sahasında çok önemli konuşmalar yapılmıştır. Bu noktada milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nin eğitim politikalarına yönelik pek çok yorumda bulunmuşlardır. Meclis'te kimi zaman Darülfünun gibi Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları övülürken, kimi zaman da özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra yapılan faaliyetlerin yüzeysel bir modernleşmeden ibaret kaldığı algısı ortaya çıkmıştır.

25 Şubat 1925 tarihinde yapılan Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir Paşa, mevcut dönemde eğitim hayatındaki eksiklikleri daha net ortaya koymak amacıyla Türk eğitim tarihi⁴⁸⁷ hakkında birkaç anekdot paylaşmıştır. Kazım Karabekir Paşa'ya göre eğitim hususunda Avrupa'dan geri kalınmasının temel sebebi Avrupa'daki üç önemli gelişme olarak görülen makinelerin gelişimi, mikropların öğrenilmesi ve çocuk terbiyesindeki yaşanan farkındalığın, Osmanlı Devleti'nin hür bir devlet olamaması sebebiyle, eğitime yansımaması olarak görülmüştür.⁴⁸⁸ Kazım Karabekir Paşa, Türk eğitim tarihini Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç dönemde incelemiştir ki bahsettiği geri kalış nedenleri de Tanzimat Dönemi'ne tekabül etmektedir. Kazım Karabekir Paşa, varlıklı ailelerin çocuklarının eğitimini mürebbi veya mürebbiyelere vermeleri meselesinin de üzerinde durmuştur. Bu durumun hem eğitimde hem sosyal hayatta hem de ekonomik hayatta ciddi problemler oluşturduğunu söyleyen Kazım Karabekir Paşa, mürebbi ve mürebbiyelerin kendi ülkelerinin ürünlerini özendirmeleri dolayısıyla yerli malı tüketiminin oldukça azaldığını, sosyal hayatta Türklerin bile birbirlerini kötölemek için pis Türk, beceriksiz Türk gibi sıfatlar kullandıklarını ileri sürmüştür.⁴⁸⁹

Bunun yanı sıra konuşmasının devamında Kazım Karabekir Paşa, uygulamalı eğitime geçiş sürecinden de bahsetmiş ve mevcut dönemin eğitim anlayışında bu faaliyeti değerli olarak nitelendirmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra tercüme eserlerin oldukça fazla bir şekilde okunmaya başlamasıyla eğitimde de bir ilerleme kaydedildiğini ancak bu ilerlemenin, yeni bir siyasal devreye girişte yaşanan değişimlerden dolayı, istenilen şekilde görülmediğini belirten Kazım Karabekir Paşa, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte ekonominin kötüleşmesi de okullarda uygulamalı eğitimi daha popüler hale getirdiğini iddia etmiştir.⁴⁹⁰

Cumhuriyet'in ilanından sonra eğitim anlayışında başlayan değişiklik, öncelikle tarih eğitimi hususunda kendisini göstermiştir. 21 Kasım 1923 tarihinde İstanbul Milletvekili Akçuraoğlu Yusuf Bey'in ilkokullarda okutturulmakta olan tarih derslerinin kapsamı ile ilgili hükümete soru yöneltmiştir. Konuşmasında tarih eğitiminin de cumhuriyetin ilkelerine göre

⁴⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Sadrettin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat 1*, Maarif Vekaleti Neşriyatı, İstanbul 1940, ss.444-462.

⁴⁸⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.14, İ.64, 25.2.1341 (1925), s. 292-293.

⁴⁸⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.14, İ.64, 25.2.1341 (1925), s.293.

⁴⁹⁰ *TBMM ZC*, D.2, C.14, İ.64, 25.2.1341 (1925), s.293.

yapılması gerektiğini belirten Akçuraoğlu Yusuf Bey, “*Cumhuriyetin diğer eşkali hükümete nasıl mütevakkıf olduğunun ve diğer eşkali hükümetten memleketimizin ne gibi zararlar gördüğünün ve hükümdarların öyle zannedildiği gibi evliya ve cihangir olmadığının ve memlekete birçok fenalıklar yapmış olduklarının*”⁴⁹¹ derslerde anlatılmasına yönelik kurumlara bildireler gönderilmesini tavsiye etmiştir. Tarih eğitiminin ardından bu mevzuyla paralel olarak ders programı ve kitapları da Meclis’te gündeme gelmiştir. 8 Kasım 1924 tarihinde yapılan görüşmelerde konuşan Eğitim Bakanı Vasıf Bey, milli hükümetin kurulduğu dönemdeki eğitim sisteminin Osmanlı eğitim sistemine uyumlu olması durumunu düzeltmek adına yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu süre zarfında hem öğretmenlerden oluşan bir heyeti bir araya getirerek tamamen milli ve cumhuriyet değerlerine uyan bir ders programı ve yine aynı anlayışla öğrenciler için okul kitapları hazırlattığını dile getiren Vasıf Bey, bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin okullarında cumhuriyet esaslarına uygun okul kitaplarının okutulacağını gururla beyan etmiştir.⁴⁹²

Cumhuriyetin eğitim alanında benimsenmesini sağlamak adına milletvekilleri, eğitim teşkilatları ve kurumlarıyla özenle ilgilenmişlerdir. Bu noktada özellikle Osmanlı saltanatına ait tuğra ve levhalara verilen önem göze çarpmaktadır. Bu levhaların cumhuriyet değerlerine yakışmadığını söyleyenler haricinde yine bu levhaların tarihsel bir değer niteliği taşıdığını savunanlar da olmuştur. 13 Nisan 1927 tarihinde ilgili mevzunun gündem olması üzerine Rize Milletvekili Ekrem Bey, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bulunan resmi kurumlarda hala Osmanlı Devleti’nden kalma tuğra ve methiyelerin bulunmasından yakınmıştır. Yetiyecek neslin fikrinde istibdadın en ufak bir eserini bile bırakmamak düsturuyla hareket eden hükümet, bu levhaların kaldırılarak yerlerine Cumhuriyet armalarının asılması hakkında bir kanun teklifi vermiştir.⁴⁹³ Aynı konu hakkında Eğitim Bakanlığı da bir mazbata sunmuştur. Mazbatada Osmanlı Devleti’nden kalan levhaların “*bir milletin hayatında ve tarihi tekamülü seyrinde takip ettiği muhtelif merhalelerin müncemid birer şahidi ve vesikası mahiyetinde olup sanayii nefise, sanayii tezyinine, nakış, hüsnühat ve eşkal noktai nazarından, ayrıca ilmi bedayii ve şahsiyeti harsiye ve milliyeyi dahi*

⁴⁹¹ TBMM ZC, D.2, C.3, İ.56, 21.11.1339 (1923), s.498.

⁴⁹² TBMM ZC, D.2, C.10, İ.4, 8.11.1340 (1924), s.147.

⁴⁹³ TBMM ZC, D.2, C.31, İ.52. 13.4.1927, s.133.

alakadar edecek sanat ve kıymette” olması sebebiyle levhaların, kurumlar üzerinden kaldırılarak müzelere nakledilmesinin uygun görüldüğü kaydedilmiştir.⁴⁹⁴

Meclis tutanakları incelendiğinde izlenen eğitim politikasının çok kısa bir zamanda etkilerini göstermeye başladığı dikkat çekmektedir. Bu durum milletvekillerinin söylemlerine de yansımıştır. 12 Nisan 1926 tarihli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde konuşan Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey⁴⁹⁵, anlatacaklarını resmi verilerle güçlendirmek adına milletvekillerine cumhuriyet dönemi ile imparatorluk döneminde eğitim sahasındaki farkları ortaya koyacak bir levha dağıtmıştır. Konuşmasında eskiye göre eğitim alanında ciddi bir ilerleme kaydedildiğini belirten Mustafa Necati Bey, imparatorluk dönemi ilkokul ve ortaokul eğitiminin yalnızca okuma-yazma öğretmekten ibaret olduğunu ve yine bu dönemin eğitim anlayışında iyi vatandaş yetiştirme gibi bir kavramın olmadığını beyan etmiştir.⁴⁹⁶ Buna ek olarak Mustafa Necati Bey, imparatorluk dönemi eğitim anlayışını dünyevi olmayan, gayri milli ve antidemokratik olarak nitelerken cumhuriyet dönemi eğitim anlayışının ise dünyevi, milli ve modern olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁷ Bu söylemler üzerinden yorumlandığında milletvekilleri, yeni bir eğitim anlayışı oluşturma çabalarını başarılı olarak değerlendirmişler ve bunu da karşılaştırmaya başvurarak göstermişlerdir.

Milletvekilleri, eğitim kurumları üzerinden de Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemine eleştirilerde bulunmuşlardır. İlkokul, ortaokul (rüştiye), lise ve yüksek okul olmak üzere her kademedede eğitime önem verilmiş ve okulların ve eğitim sistemlerinin iyileştirilmesi hususunda gerekli çalışmalar yapılmıştır. 7 Mart 1925 tarihli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde Urfa Milletvekili Refet Bey, Osmanlı zamanında ortaokulların durumuyla alakalı bir konuşma yapmıştır. Refet Bey öncelikle Türkiye’de eğitim duygusunun 1825 (1240) tarihinde ortaya çıktığını, daha evvel böyle bir duygu olmadığını ve 1848’de (1264) 5 adet ortaokulun açılmasıyla eğitim hayatının başladığını kaydetmiştir.⁴⁹⁸ Eğitim

⁴⁹⁴ TBMM ZC, D.2, C.31, İ.52, 13.4.1927, s.133-134.

⁴⁹⁵ Arslan Kaynardağ, “Büyük Yurtsever, Büyük Eğitimci Mustafa Necati: Hayatı, Çalışmaları, İlkeleri”, *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu 1991, ss.1-10.

⁴⁹⁶ TBMM ZC, D.2, C.31, İ.51, 12.4.1927, s.90-91.

⁴⁹⁷ TBMM ZC, D.2, C.31, İ.51, 12.4.1927, s.90-91.

⁴⁹⁸ TBMM ZC, D.2, C.15, İ.71, 7.3.1341 (1925), s. 210.

hayatındaki ilerlemeyi ortaokulların sayısıyla açıklayan Refet Bey, bu sayının 1869'da (1285) 53'e, 1884'te (1300) 209 okul ve 10 620 adet öğrenciye, 1908'de (1324) ise 1000 okula çıktığı bilgisini vermiştir.

Geçmişte öğretmen okullarının yanlış eğitim politikalarına kurban gitmesi milletvekillerini bu konuda daha özenli davranmaya itmiştir. 29 Kasım 1923 tarihinde Orta Eğitim Öğretmenleri Hakkında Kanun (Orta Tedrisat Muallimleri Hakkında Kanun) önergesinde, öğretmenliğin Osmanlı devrinde bir meslek haline gelemediği, öğretmenlerin geçimlerini düşünerek başka meslekler icra etmeye başladıklarını ve en önemlisi öğretmenleri mesleklerinde kalmaya teşvik edecek devlet politikası geliştirilemediği belirtilerek Osmanlı Devleti'nde öğretmenlere değer verilmediği gösterilmeye çalışılmıştır. Mevcut dönemde de memleket genelinde öğretmen yetiştirmede sıkıntılar yaşanmaya başlayınca Meclis'te cumhuriyet değerlerine uygun bir eğitim anlayışıyla idare edilecek yeni öğretmen okulları açılması mevzu bahis olmuştur.

Bunun üzerine 22 Nisan 1926 tarihinde yapılan oturumda öğretmen okullarının inşaatı ile ilgili bir görüşme yapılmıştır. Konu ile ilgili söz alan Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey, öğretmen okullarının tarihçesi ve memleket genelinde gözlemlenen öğretmen eksikliğinin nedenleri hakkında bir konuşma gerçekleştirmiştir. Konuşmasında ilk öğretmen okulunun 20 sene önce açıldığını ancak memleketin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde iyi bir teşkilatlanma yapılmamasından dolayı istenilen seviyeye ulaşamadığını ileri süren Mustafa Necati Bey, Osmanlı Devleti zamanında özel idareler tarafından her ile bir öğretmen okulunun açıldığını ancak hem öğretmen hem de araç-gereç eksikliğinden nitelikli eğitim verilemediğini ve on sene sonra da bu okulların özel idarelerden alınarak genel idarelere verildiğini açıklamıştır.⁴⁹⁹ Sonuç olarak Mustafa Necati Bey, 1926 yılı itibarıyla 30 adet öğretmen okulunun olduğunu ancak bu okullarından tam olmadığını belirterek yeni okullara ihtiyaç duyulduğunu kaydetmiştir.

⁴⁹⁹ TBMM ZC, D.2, C.24, İ.89, 22.4.1926, s.176.

20 Nisan 1925 tarihinde Darülfünun Emaneti bütçesinin görüşmelerinde bazı milletvekilleri, bu kurumla alakalı eleştirilerde bulunmuştur. Buna karşı söz alan Saruhan Milletvekili Vasıf Bey, aleyhte konuşanlara karşı Darülfünun'u⁵⁰⁰ şu sözlerle övmüştür:

“Türkiye Darülfünunu bu memlekete müfit olmuştur, bu memleket için müfit unsurlar yetiştirmiştir. (...) Bu memleketin içerisinde anasırı medeniyeti teşhiz ederek yeni bir hayat, yeni bir varlık yetiştiren müdiri anasır hep bu Darülfünunun yetiştirdiği gençlerdir, o halde memleketimize eser yapan eser yaratan, memlekette en kuvvetli bir hayatı medeniyi ve bir varlığı yetiştiren müdiri müesseseyi çok rica ederim hakir görmeyelim. (...) Darülfünunumuzun yetiştirdiği bazı eserler için Avrupa'nın muhtelif mehafiline takdirler, şükranlar izhar edilmiştir. Lozan Muahedenamesi'nin akdi sıralarında hukukşinaslarımız için, hukuk mütehasıslarımız için Avrupa'nın söyledikleri sözleri, takdirleri lütfen bir defa daha hatırlayalım. Onları yetiştiren bu müessesedir.”⁵⁰¹

Ardından İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Bey de Darülfünunu eleştirenlerin öne sürdükleri argümanların aslında bu kurumun çok da köklü olmamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Tanzimat'ın ilanından sonra başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere dönemin önemli aydınların yoğun gayretleri sonucu ortaya çıkan Darülfünunun Oxford gibi Avrupa'daki oldukça köklü geçmişi olan okullarla bir tutulamayacağı, bu sebeple illa ki noksanlarının olacağını söyleyen Hamdullah Suphi Bey, Fatih ve Süleymaniye medreselerinin de zamanın ihtiyaçları ve yeniliklerine ayak uydurabilmesi halinde Oxford gibi olabileceği fikrini de aktarmıştır.⁵⁰²

İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sağlık alanında Osmanlı Devleti'nin sağlık sistemine birçok atıf yapılmıştır. İdari problemlerin yanı sıra özellikle frengi, sıtma ve verem gibi toplumu oldukça derinden etkileyen salgın hastalıkların günbegün daha fazla artması milletvekillerini de bunlara yönelik çalışmalar yapmaya itmiştir. Sorunların Osmanlı

⁵⁰⁰ Darülfünun hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz.: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı Cilt I ve II*, IRCICA, İstanbul 2010.

⁵⁰¹ TBMM ZC, D.2, C.18, İ.107, 20.4.1341 (1925), s.267-268.

⁵⁰² TBMM ZC, D.2, C.18, İ.107, 20.4.1341 (1925), s.281.

Devleti'nin hüküm sürdüğü zamandan beri var olmasından dolayı konuşmalarda, eski devletin sağlık sistemi mevzubahis olmuştur.

Sağlık alanının mühim alt dallarından biri olan eczacılık meselesi, 20 Ocak 1927 tarihinde Eczacılar ve Eczaneler Kanunu'nun müzakere edilmeye başlamasıyla Meclis'te gündem olmuştur. Bu müzakerede konuşmak üzere kürsüye gelen Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey, bu kanunun 70 sene önce ispençiyari adıyla yürürlüğe konan bir nizamnamenin⁵⁰³ yerine hazırlandığını, bu 70 sene zarfında tıp ve eczacılık sahasında pek çok gelişme kaydedilmesine rağmen ne yazık ki nizamnamede, bu gelişimlere uygun bir değişiklik yapılmadığını söylemiştir.⁵⁰⁴ Mevcut kanun ile nizamname karşılaştırıldığında Refik Bey, kanuna 70 senenin biriken modernleşmesini ilave ettiklerini dile getirmiştir.⁵⁰⁵

Öncelikle Osmanlı Devleti zamanında başlayan frengi, sıtma ve verem gibi salgın hastalıklar, 1920 ile 1927 yılları arasında da varlığını göstermiş ve toplum sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir.⁵⁰⁶ 19 Şubat 1924 tarihinde bu durumla alakalı bilgilendirme yapmak üzere kürsüye gelen Bozok Milletvekili Ahmet Hamdi Bey, ölüm oranının doğum oranına göre fazla olmasının o memleket için vahim neticeleri olduğunu tespit ederek konuşmasına başlamıştır.⁵⁰⁷ Uzun yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin yetersiz sağlık politikalarıyla ve genel ihmalkarlık zihniyetiyle sıtma, frengi ve veremden kırılmakta olan Anadolu halkının tam da bu bahsi geçen tespite uyduğunu belirten Ahmet Hamdi Bey, mevcut dönemde de bu hastalıkların can almaya devam ettiğini ve bu sorunun bir çözüme kavuşmaması halinde hiçbir alanda ilerlemediğini vurgulayarak⁵⁰⁸ Sağlık Bakanlığı'ndan bu sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmasını rica edilmiştir.

⁵⁰³ Osmanlı Devleti'nde eczaneler ile ilgili çıkarılan hukuksal düzenlemeler için bkz.: Nuran Yıldırım, "Osmanlı Devleti'nin Son Eczacılık Yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname- 1922", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, İstanbul 2003, ss.83-84.

⁵⁰⁴ *TBMM ZC*, D.2, C.28, İ.27, 20.1.1927, s. 392.

⁵⁰⁵ *TBMM ZC*, D.2, C.28, İ.27, 20.1.1927, s. 392.

⁵⁰⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel, İktisâdi Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, ss.234-251.

⁵⁰⁷ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.106, 19.02.1340 (1924), s. 123.

⁵⁰⁸ *TBMM ZC*, D.2, C.6, İ.106, 19.02.1340 (1924), s. 123.

Osmanlı Devleti'nde toplum sağlığı adına düzgün bir çalışma yapılmadığı, Meclis'te sürekli tekrarlanan bir görüş olmuştur. 26 şubat 1927 tarihli oturumda Bulaşıcı Hastalıklar ve Sağlık Tüzüğü'nün (Emraz-ı Sarih ve Sıhhiye Nizamnamesi) görüşmesinde söz alan Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey, Osmanlı Devleti'nde doğrudan doğruya toplum sağlığı alanında herhangi bir çalışma yapılmadığı için eksikliklerin var olduğunu ve bu sebeple bu alanda çeşitli kanun ve çalışmalarla faaliyette bulunulacağını haber vermiştir.⁵⁰⁹ Bununla beraber 14 Nisan 1925 tarihli oturumda da Hudut ve Sahiller Sağlık Müdürlüğü'nün (Hudut ve Sevahil-i Sıhhiye Müdüriyeti) bütçesi görüşülmüş ve Bütçe Encümeni de bu konuyla ilgili bir mazbatayı Meclis'e getirmiştir. Mazbatada bu idarenin seksen beş senelik tarihinden söz edilmiştir. 1839'da çıkan bir kolera salgınına karşı önlem almak isteyen Osmanlı Devleti'nin⁵¹⁰; parasızlık ve kapitülasyonların getirdiği ağır yük sebebiyle bu işle tek başına ilgilenemediği ve böylece diğer devletler ile bir araya gelerek Muhtelit Tarifei Sıhhiye Komisyonu'nun oluşturulduğu kaydedilmiştir.⁵¹¹ Hastalığın yayılmasını engelleme amacıyla kurulan bu idareye her devletten birer yetkili kişinin görevlendirildiği ve bilhassa karantina meselesiyle de meşgul olunması için 7 Türk ve 14 ecnebi üyeden oluşan Meclisi Kebiri Umuru Sıhhiye adıyla bir alt idarenin tesis edildiği ve özetle uzun seneler boyunca bu kurumun, ecnebilerin tekelinde bulunduğu ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte de özgürlüğüne kavuştuğu bilgisi verilmiştir.⁵¹²

Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin milletvekilleri, eğitim alanında Osmanlı Devleti'nden intikal eden pek çok sorunla ilgilenmişlerdir. Var olan eksikliklerin giderilmesine yönelik faaliyetlerin yanında eğitimin bir toplumun fikri yapısını dönüştüren başlı başına bir etken olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne ait semboller, fikirler ve yöntemler, cumhuriyet esasları üzerine kurulu çağdaş eğitim anlayışından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Milletvekillerinde görülen bu hassasiyetin altında Tanzimat döneminde yaşanan ikiliğin yarattığı felaketler yatmaktadır. Geçmişte yaşanan felaketlerin şahitleri olarak milletvekilleri, diğer alanlarda da olduğu gibi eğitimde de tecrübelerinden dersler çıkarmışlardır. Bu doğrutuda Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneten aydınlar, bir zihniyet

⁵⁰⁹ *TBMM ZC*, D.2, C.29, İ.38, 26.2.1927, s. 140.

⁵¹⁰ 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki karantina uygulamaları hakkında ayrıca bkz.: şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina", *Belleten*, C.II, S.7-8, Ankara 1938, ss.445-467.

⁵¹¹ *TBMM ZC*, D.2, C.18, İ.102, 14.4.1341 (1925), s. 10.

⁵¹² *TBMM ZC*, D.2, C.18, İ.102, 14.4.1341 (1925), s. 10.

dönüşümüne işaret eden çok mühim uygulamalara, eserlere imza atmışlardır. Ancak daha da önemlisi cumhuriyetin eğitim sisteminden eskinin zihniyetini kaldırma istekleri doğrultusunda yaptıkları çalışmalarla Mustafa Kemal Paşa ve dönemin milletvekilleri, Türk milletini kulluğun yerine vatandaşlığın ve birey olma bilincinin kıymetli sayıldığı medeni bir dünyaya adım atmaya teşvik etmişlerdir.

Yukarıda verilen bilgilerden görüldüğü üzere halkçılık anlayışını benimseyen TBMM milletvekilleri; salgın hastalıkların yaygınlığı, toplum sağlığı meselesine gereken önemin verilmemesi, memleket genelinde birçok bölgenin sağlık hizmetlerinden faydalanamaması ve çıkarılan kanunların çağdaşlaşan dünyanın ve gelişme gösteren bilimin şartlarına göre revize edilmemesi gibi Osmanlı Devleti'nden intikal eden sağlık alanındaki bu problemlere çare bulmayı görev olarak benimsemiştir. Sorunların çözümü adına Meclis'te, ilgili kanunlar çıkarılarak faaliyete geçilmiştir. Kanunların hazırlanması aşamasında milletvekilleri, toplumu bu denli yıpratın sağlık sorunlarına Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal şartların sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Bu konuşmalarda bazı milletvekilleri TBMM'nin ve Hükümet'in bahsi geçen sağlık alanındaki bu hataları devam ettirdiğini söylerken, bazı milletvekilleri de Osmanlı Devleti'nin çözemediği sorunları Türkiye Cumhuriyeti'nin çözeceğini vurgulamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Türkiye’de, Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasıyla çağdaş ve laik bir devlet olma hususunda çok önemli adımlar atılmıştır. Siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda yapılan devrimler, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’ın ilanından itibaren içine girdiği değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada 23 Nisan 1920 tarihinde açıldığı anda Türk milletinin iradesini temsil etme yetkisini eline alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir devletin kuruluşuna ve onun çağdaş temeller üzerinde yükselmesine vesile olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Mücadele’nin idaresi, ekonomik altyapısı, ordunun vaziyeti ve gerek doğuda Sovyet Rusya ve Kafkas Cumhuriyetleri ile ve gerek ise Batı’da Müttefik Devletlerin temsilcileriyle yürüttüğü diplomasi ile bilfiil meşgul olarak Türkiye’nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığı için mücadele vermiştir. Ancak bu süre zarfında sadece bağımsızlık mücadelesi için uğraşılmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti’nden intikal eden diğer sorunlarla ve toplumsal meselelerle de ilgilenilmiştir.

Askeri zaferin kazanılması ve özellikle de siyasi atmosferin müsait bir hale gelmesiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi; hem 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırarak, 23 Nisan 1923’te Cumhuriyeti ilan ederek ve 3 Mart 1924’te halifelik makamını ilga ederek siyasal alanda hem 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması’nda kapitülasyonların kaldırıldığını kabul ettirerek, aşar vergisini kaldırarak, yeni bankalar ve fabrikalar kurarak, sanayi ve ziraat alanında girişimcileri destekleyerek ve demiryolları inşa ettirerek ekonomik alanda hem 20 Nisan 1924’te yeni anayasa olarak Teşkilatı Esasiye’yi, 17 Şubat 1926’da Türk Medeni Kanunu’nu ve Ceza, Ticaret, Borçlar vb. gibi diğer kanunları kabul ederek hukuki alanda hem de şapkeyi milli serpuş olarak kabul ederek, tekke, zaviye ve türbeleri kapatarak, saat ve takvim meselesinde Batı usulünü benimseyerek sosyal alanda çok önemli devrimlerin yaratıcısı olmuştur. Bu perspektif özelinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin hem Türkiye Cumhuriyeti’nin hem de Türk devrimlerinin lokomotifi olduğunu söylemek mümkündür.

1920-1927 yılları arasında başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve ilgili dönemde iktidarda bulunan entelektüel kadro; siyasal, toplumsal ve ekonomik yönden Osmanlı Devleti hakkında yorum yaparak Cumhuriyet Türkiye'sini konumlandırmaya çalışmışlardır. Milletvekillerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik oluşan algıları, konunun içeriğine göre değişim göstermiş ve Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan hususlar, devamlılık ve kopuş kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değişimde dönemin siyasi konjonktürü de etkili olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iç politikayla alakalı pek çok konu gündem olmuştur. Ancak bunların arasında özellikle saltanat ve hilafet makamının vaziyeti meselesi dikkat çekmektedir. Milletvekilleri, dönemin siyasi atmosferinin etkisiyle bu mesele üzerinden Meclis'i konumlandırmaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere TBMM'de bulunan milletvekillerinin yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler çerçevesinde padişaha ve saltanat makamına olan tutumlarında zamanla bir değişim gözlemlenmiştir.

Meclis'in açıldığı zamanlarda dile getirilen “esir ve suçsuz padişah” söylemi, Milli Mücadele'nin askeri safhası sona erdikten sonra direkt olarak saltanat makamının kaldırılmasına evrilmiştir. 3 Kasım 1924 tarihinde halifeliğin kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti'ne yapılan atıflar saltanat ve hilafet makamı üzerinden değil, kurumlar ve gelişen olaylar üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Bu değişim ise gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse diğer milletvekillerinin Meclis'te yaptıkları konuşmalara açıkça yansımıştır.

Osmanlı Devleti'nden idari alanda intikal eden sorunların çözümü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin iç politikadaki bir diğer gündem maddesi olmuştur. Bu sebeple hazırlık aşamasında Meclis'te yaptıkları konuşmalarda geçmişe sıkça atıfta bulunmuşlardır. Bu süreçte memurlar arasında baş gösteren liyakatsizliği ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve saltanat zihniyetini temsil eden ve cumhuriyet değerlerine yakışmayan kanun, kaide ve semboller başta resmi kurumlardan olmak üzere pek çok alanda değiştirilmiştir. Bu sebeple hazırlık aşamasında Meclis'te yaptıkları konuşmalarda geçmişe sıkça atıfta bulunmuşlardır.

Seçim ve temsil sistemleri, iç güvenlik, haberleşme ve basın-yayın, iskan ve nüfus politikaları gibi Osman Devleti zamanından beri var olan sorunlara iç politik sahada bir düzenleme yapılmadan önce sorunun kaynağına inmeye öncelik verilmiştir. Çoğunlukla Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemden kalan bu sorunların düzeltilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temel vazifesi olmuştur. Yapılan her faaliyetin toplumsal açıdan olumlu etkileri olması arzusundan dolayı Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri, ders çıkarmak adına geçmişe yapılan atıfları faydalı bulmuşlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dış politikada da Osmanlı Devleti'ne yönelik pek çok atıfta bulunulmuş ve Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu diplomasiyle mukayese yapılmıştır. Bu doğrultuda geçmişle araya bir sınır çizilerek “biz farklıyız” imajı verilmiş istenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dış politikadaki temel prensibi Türkiye'nin bağımsızlığına hanel getirmemek olmuştur. Bu geçmişte yapılan hatalar kabul edilmiş ve bu hatalardan ders çıkarılarak gelecekte atılacak adımların hatalı olmaması için gayret gösterilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, ekonomi alanında güçlü ve istikrarlı bir siyaset yürütmüştür. Bu devrede atılan adımları daha da sağlamlaştırmak ve mevcut ekonomik sorunların varlığı ve nedenlerini irdelerek elde edilen olgular ışığında bir yol haritası oluşturmak noktasından eski-yeni meselesi üzerinden bir farklılık ya da değişim söylemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Esasen Türkiye Cumhuriyeti'nde her ne kadar kurumsal açıdan bazı devamlılıklar görünse de 1920-1927 yılları arasında memleket idaresinde söz sahibi olan aydınların, ekonomi alanında görülen sorunlar özelinde kendilerini tamamen eskiden ayırdıklarını gerek direkt bir şekilde gerekse de “Cumhuriyet Türkiye” minvalindeki söylemlerle vurguladıkları aşıkardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri, hukuki alanda Osmanlı Devleti'nden çok daha farklı bir zihniyeti temsil etmek istedikleri için hukuk inkılabını bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Bu devrede çıkarılan kanunlarla “millet egemenliği” düsturu hukuki

olarak temellendirilirken aynı zamanda olan Medeni Kanun, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu vb. gibi kanunlarla Türkiye'nin çağdaş bir hukuk devleti olma yoluna sevk edilmesinin önü açılmıştır. Haliyle kanunların hazırlık aşamasında kötü olduğu iddia edilen eski hukuk sistemi devamlı mevzu bahis edilmiş ve Osmanlı Devleti'nin hukukuna karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuku her konuşmada övgüyle yüceltilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden intikal eden pek çok sorunla ilgilenen başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin milletvekilleri, var olan eksikliklerin giderilmesine yönelik faaliyetlerin yanında eğitimin bir toplumun fikri yapısını dönüştüren başlı başına bir etken olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne ait semboller, fikirler ve yöntemleri cumhuriyet esasları üzerine kurulu çağdaş eğitim anlayışından uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Cumhuriyetin eğitim sisteminden eskinin zihniyetini kaldırma istekleri doğrultusunda yaptıkları çalışmalarla Mustafa Kemal Paşa ve milletvekilleri, Türk milletini kulluğun yerine vatandaşlığın ve birey olma bilincinin kıymetli sayıldığı medeni bir dünyaya adım atmaya teşvik etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin askeri bağlamdaki bazı uygulamalarının geçmişte kötü sonuçlar doğurması sebebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekilleri, bahsi geçen uygulamaların Meclis'te yeniden müzakere edilmesi durumunda, muhalefette bulunmuşlardır. Milletvekilleri Osmanlı Devleti'nin yalnızca hatalarına odaklanmamış, bunun yanı sıra Çanakkale Savaşı ve Osmanlı'nın denizcilik faaliyetlerini de değerli bulduklarını ve bahriye teşkilatının devam ettirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bilgiler neticesinde milletvekillerinin askeri bağlamda Osmanlı Devleti'ne bakışları savaş şartlarına göre değişmiştir ancak aynı zamanda milletvekillerinin birçoğunun asker olmasının da etkisiyle Osmanlı askeriyesi hakkında büyük eleştiriler yapılmamıştır.

Milletvekilleri; salgın hastalıkların yaygınlığı, toplum sağlığı meselesine gereken önemin verilmemesi, memleket genelinde birçok bölgenin sağlık hizmetlerinden faydalanamaması ve çıkarılan kanunların çağdaşlaşan dünyanın ve gelişme gösteren bilimin şartlarına göre revize edilmemesi gibi Osmanlı Devleti'nden intikal eden sağlık alanındaki bu problemlere çare bulmayı görev olarak benimsemiştir. Toplum bu denli yıpratıcı sağlık

sorunlarına Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal şartların sebep olduğunu tespit eden bazı milletvekilleri TBMM'nin ve Hükümet'in bahsi geçen sağlık alanındaki bu hataları devam ettirdiğini söylerken, bazı milletvekilleri de Osmanlı Devleti'nin çözemediği sorunları Türkiye Cumhuriyeti'nin çözeceğini vurgulamıştır.

Bayındırlık alanında görülen sıkıntıların Osmanlı Devleti'nin idare anlayışından kaynaklandığı düşüncesini savunan milletvekilleri, ulaşım ağlarının İstanbul merkezli yapılarak memleketin diğer bölgelerinin göz ardı edilmesi ve kurumlarda işinin ehli olmayan insanların çalışmasından dolayı usulsüzlüklerin meydana gelmesi minvalindeki hususlar üzerinden eleştirilerini beyan etmişlerdir. Sonuç olarak bayındırlık alanında yapılan faaliyetlerin toplumu refahını doğrudan etkilemesinden dolayı milletvekilleri, Osmanlı Devleti'nden kalan bu sorunlara çare olmak için yoğun bir mesailer harcamışlardır.

Milletvekillerine göre fes gayri milli bir başlıktır. Fese karşı önerilen ilk başlık olan kalpak, II. Meşrutiyet döneminde de Enver Paşa tarafından öne sürülmüştür. Hemen sonra yerli ürünlerden elde edilen arakiye ve keçekülâh mevzubahis olmuştur. 1925 yılına gelindiğinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle şapka, milli bir başlık olarak toplumsal hayatta yerini almıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa hem şapka hem de kılık-kıyafet inkılabı hakkında dönemin aydınlarına bir kılavuz olmuş ve ayrıca bunun yanında özellikle kadın ve erkeği yaşamın her alanında yan yana, omuz omuza getirerek Türk kadının toplumdaki yerini belirlemiştir.

Dönemin aydınları; tarihi eserlerden geleneksel sanatlara, Türk kültürünün medeniyet dünyasında çok değerli bir noktada olduğunu savunmuşlardır. Özellikle müzecilik alanında Osman Hamdi Bey'in çabaları takdir görmüştür. Ancak tarihi eserlerin korunmasında muktedir olunamaması tenkit edilen bir unsur olmuştur. Türk dili ve edebiyatı ve müzik gibi alanlarda da Osmanlı Devleti'nin hiçbir çalışma yapmamasını da eleştiren milletvekilleri Türk kültür öğelerini korumak hususunda başarısız olduğunu düşünmüşlerdir.

Sonuç olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde pek çok farklı alanda Osmanlı Devleti'ne yönelik bir algının varlığından söz etmek mümkündür. Takdir gören unsur var olsa da genel perspektiften bakıldığında eleştirilerin daha çok olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti gerek kurumsal gerek ise ideolojik bağlamda Osmanlı Devleti'nden beslenmiştir. Bu sebeple ülke yönetiminde söz sahibi olan milletvekilleri, söylemleriyle Türkiye'yi Osmanlı Devleti'nden net bir şekilde ayırmışlar hatta devamlılık görülen unsurları da yalnızca eleştirmek için kullanmışlardır. Diğer bir deyişle sürece bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin bir devamı olsa da 1920 ile 1927 yılları arasında başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin milletvekilleri, araya bir sınır çizerek ayrımı vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. (1923). Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası: Ankara.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA), 490.1.0.0./ 34.141.2.

Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi. (1917). Meclis-i Mebusan Matbaası: İstanbul.

Ökçün, A.G. (1970). “Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiği”, *Tarihi İstatistikler Dizisi*, C.4, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü: Ankara.

Resmî Gazete, (21.02.1921).

Resmî Gazete, (07.02.1921).

Resmî Gazete, (30.10.1923).

Resmî Gazete, (06.03.1924).

Resmî Gazete, (04.03.1925).

Resmî Gazete, (06.03.1924).

Resmî Gazete, (07.04.1924).

Resmî Gazete, (23.02.1925).

Resmî Gazete, (23.04.1925).

Resmî Gazete, (28.11.1925).

Resmî Gazete, (13.12.1925).

Resmî Gazete, (02.01.1926).

Resmî Gazete, (13.03.1926).

Resmî Gazete, (03.04.1926).

Resmî Gazete, (04.04.1926).

Resmî Gazete, (03.06.1926).

Resmî Gazete, (15.06.1927).

Resmî Gazete, (05.07.1927).

Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Uygulamalar. (1982). TBMM Basımevi: Ankara.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (1.5.1920). D.1, C.1, İ.8.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (3.7.1920). D.1, C.1, İ.26.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11.10.1920). D.1, C.1, İ.81.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (16.10.1920). D.1, C.1, İ.84.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (30.12.1920). D.1, C.1, İ.126.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (14.5.1921). D.1, C.2, İ.33.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (23.7.1921). D.1, C.2, İ.53.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (5.8.1921). D.1, C.2, İ.62.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11.8.1921). D.1, C.2, İ.64.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (27.12.1921). D.1, C.2, İ.135.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (6.3.1922). D.1, C.3, İ.3.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (4.4.1922). D.1, C.3, İ.20.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (13.4.1922). D.1, C.3, İ.26.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (11.11.1922). D.1, C.3, İ.136.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (22.11.1922). D.1, C.3, İ.143.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, (8.12.1923). D.2, C.4, İ.64.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC)
TBMM ZC, (24.4.1920). Devre 1, Cilt 1, İçtima 2.
TBMM ZC, (25.4.1920). D.1, C.1, İ.3.
TBMM ZC, (26.4.1920). D.1, C.1, İ.4.
TBMM ZC, (28.4.1920). D.1, C.1, İ.6.
TBMM ZC, (29.4.1920). D.1, C.1, İ.7.
TBMM ZC, (3.5.1920). D.1, C.1, İ.10.
TBMM ZC, (4.5.1920). D.1, C.1, İ.11.
TBMM ZC, (9.5.1920). D.1, C.1, İ.13.
TBMM ZC, (13.5.1920). D.1, C.1, İ.15.
TBMM ZC, (17.5.1920). D.1, C.1, İ.17.
TBMM ZC, (22.5.1920). D.1, C.2, İ.19.
TBMM ZC, (5.7.1920). D.1, C.2, İ.28.
TBMM ZC, (7.7.1920). D.1, C.2, İ.25.
TBMM ZC, (10.7.1920). D.1, C.2, İ.31.
TBMM ZC, (12.7.1920). D.1, C.2, İ.32.

TBMM ZC, (13.7.1920), D.1, C.2, İ.33.
TBMM ZC, (14.8.1920). D.2, C.3, İ.48.
TBMM ZC, (22.8.1920). D.1, C.3, İ.55.
TBMM ZC, (2.9.1920), D.1, C.3, İ.57.
TBMM ZC, (2.9.1920). D.1, C.3, İ.57.
TBMM ZC, (5.9.1920). D.1, C.3, İ.59.
TBMM ZC, (5.9.1920). D.1, C.3, İ.59.
TBMM ZC, (16.9.1920). D.1, C.4, İ. 66.
TBMM ZC, (19.9.1920). D.1, C.4, İ.67.
TBMM ZC, (26.9.1920). D.1 C.4, İ.73.
TBMM ZC, (4.10.1920). D.1, C.4, İ.78.
TBMM ZC, (6.10.1920). D.1, C.4, İ.79.
TBMM ZC, (19.10.1920). D.1, C.5, İ.86.
TBMM ZC, (1.11.1920). D.1, C.5, İ. 93.
TBMM ZC, (4.11.1920). D.1, C.5, İ.94.
TBMM ZC, (29.11.1920). D.1, C.6, İ.105.
TBMM ZC, (14.12.1920). D.1, C.6, İ.114.
TBMM ZC, (1.1.1921). D.1, C.7, İ.127.
TBMM ZC, (4.1.1921). D.1, C.7, İ. 129.
TBMM ZC, (17.1.1921). D.1, C.7, İ.134.
TBMM ZC, (17.1.1921). D.1, C.7, İ.134.
TBMM ZC, (26.1.1921). D.1, C.7, İ.138.
TBMM ZC, (29.1.1921). D.1, C.7, İ.139.
TBMM ZC, (30.1.1921). D.1, C.7, İ.140.
TBMM ZC, (31.1.1921). D.1, C.8, İ.141.
TBMM ZC, (8.2.1921) D.1, C.8, İ.147.
TBMM ZC, (14.2.1921). D.1, C.8, İ.150.
TBMM ZC, (19.2.1921). D.1, C.8, İ.153.
TBMM ZC, (24.2.1921). D.1, C.8, İ.156.
TBMM ZC, (28.2.1921). D.1, C.8, İ.159.

TBMM ZC, (5.3.1921). D.1, C.9, İ.3.
TBMM ZC, (26.3.1921). D.1, C.9, İ.12.
TBMM ZC, (28.3.1921). D.1, C.9, İ.13.
TBMM ZC, (30.4.1921). D.1, C.10, İ.27.
TBMM ZC, (23.6.1921). D.1, C.11, İ.41.
TBMM ZC, (9.7.1921). D.1, C.11, İ.48.
TBMM ZC, (11.7.1921). D.1, C.11, İ.49.
TBMM ZC, (5.8.1921). D.1, C.3, İ.62.
TBMM ZC, (3.9.1921). D.1, C.12, İ.70.
TBMM ZC, (24.9.1921). D.1, C.13, İ.81.
TBMM ZC, (10.11.1921). D.1, C.14, İ.108.
TBMM ZC, (28.11.1921). D.1, C.14, 118.
TBMM ZC, (29.11.1921). D.1, C.14, İ.119.
TBMM ZC, (18.2.1922). D.1, C.17, İ.161.
TBMM ZC, (28.2.1922). D.1, C.17, İ.167.
TBMM ZC, (6.3.1922), D.1, C.18, İ.3.
TBMM ZC, (16.3.1922). D.1, C.18, İ.9.
TBMM ZC, (15.4.1922). D.1, C.19, İ.27.
TBMM ZC, (5.6.1922). D.1, C.20, İ.48.
TBMM ZC, (7.6.1922). D.1, C.20, İ.49.
TBMM ZC, (12.6.1922). D.1, C.20, İ.53.
TBMM ZC, (24.6.1922). D.1, C.21, İ.61.
TBMM ZC, (2.7.1922). D.1, C.21, İ.67.
TBMM ZC, (15.7.1922). D.1, C.21, İ.74.
TBMM ZC, (24.8.1922). D.1, C.22, İ.90.
TBMM ZC, (28.8.1922). D.1, C.22, İ.92.
TBMM ZC, (30.8.1922). D.1, C.22, İ.93.
TBMM ZC, (18.10.1922). D.1, C.24, İ.121.
TBMM ZC, (19.10.1922). D.1, C.24, İ.122.
TBMM ZC, (30.10.1922). D.1, C.24, İ.129.

TBMM ZC, (3.11.1922). D.1, C.24, İ.132.
TBMM ZC, (25.11.1922). D.1, C.25, İ.145.
TBMM ZC, (3.1.1923). D.1, C.26, İ.167.
TBMM ZC, (1.2.1923). D.1, C.27, İ.185.
TBMM ZC, (12.2.1923). D.1, C.27, İ.191.
TBMM ZC, (1.4.1923). D.1, C.28, İ.15.
TBMM ZC, (3.4.1923). D.1 C.28, İ.17.
TBMM ZC, (8.4.1923). D.1, C.28, İ.20.
TBMM ZC, (14.8.1923). D.2, C.1, İ.4.
TBMM ZC, (21.8.1923). D.2, C.1, İ.7.
TBMM ZC, (23.8.1923). D.2, C.1, İ.9.
TBMM ZC, (1.9.1923). D.2, C.1, İ.12.
TBMM ZC, (5.9.1923). D.2, C.1, İ.14.
TBMM ZC, (8.9.1923). D.2, C.1, İ.15.
TBMM ZC, (12.9.1923). D.2, C.2, İ.17.
TBMM ZC, (13.9.1923). D.2, C.2, İ.18.
TBMM ZC, (17.9.1923). D.2, C.2, İ.20.
TBMM ZC, (19.9.1923). D.2, C.2, İ.21.
TBMM ZC, (26.9.1923). D.2, C.2, İ.26.
TBMM ZC, (2.10.1923). D.2, C.2, İ.30.
TBMM ZC, (17.10.1923). D.2, C.2, İ.37.
TBMM ZC, (29.10.1923). D.2, C.3, İ.43.
TBMM ZC, (21.11.1923). D.2, C.3, İ.56.
TBMM ZC, (3.12.1923). D.2, C.4, İ.61.
TBMM ZC, (12.12.1923). D.2, C.4, İ.66.
TBMM ZC, (15.12.1923). D.2, C.4, İ.68.
TBMM ZC, (17.12.1923). D.2, C.4, İ.69.
TBMM ZC, (20.12.1923). D.2, C.4, İ.71.
TBMM ZC, (22.12.1923). D.2, C.4, İ.72.
TBMM ZC, (27.12.1923). D.2, C.4, İ.75.

TBMM ZC, (5.01.1924). D.2, C.4, İ.79.
TBMM ZC, (7.01.1924). D.2, C.4, İ.80.
TBMM ZC, (9.1.1924). D.2, C.5, İ.81.
TBMM ZC, (12.01.1924). D.2, C.5, İ.82.
TBMM ZC, (17.01.1924). D.2, C.5, İ.85.
TBMM ZC, (19.01.1924). D.2, C.5, İ.86.
TBMM ZC, (30.01.1924). D.2, C.5, İ.92.
TBMM ZC, (19.02.1924). D.2, C.6, İ.106.
TBMM ZC, (21.02.1924). D.2, C.6, İ.108.
TBMM ZC, (25.02.1924). D.2, C.6, İ.111.
TBMM ZC, (27.02.1924). D.2, C.6, İ.113.
TBMM ZC, (3.3.1924). D.2, C.7, İ.2.
TBMM ZC, (06.03.1924). D.2, C.7, İ.5.
TBMM ZC, (09.03.1924). D.2, C.7, İ.7.
TBMM ZC, (17.3.1924). D.2, C.7, İ.14.
TBMM ZC, (24.03.1924). D.2, C.7, İ.20.
TBMM ZC, (26.3.1924). D.2, C.8, İ.22.
TBMM ZC, (2.4.1924). D.2, C.8, İ.27.
TBMM ZC, (14.4.1924). D.2, C.8, İ.37.
TBMM ZC, (30.10.1924). D.2, C.9, İ.49.
TBMM ZC, (8.11.1924). D.2, C.10, İ.4.
TBMM ZC, (22.12.1924). D.2, C.11, İ.25.
TBMM ZC, (5.1.1925). D.2, C.12, İ.32.
TBMM ZC, (31.1.1925). D.2, C.13, İ.43.
TBMM ZC, (2.2.1925). D.2, C.13, İ.45.
TBMM ZC, (5.2.1925). D.2, C.13, İ.48.
TBMM ZC, (7.2.1925). D.2, C.13, İ.49.
TBMM ZC, (12.2.1925). D.2, C.13, İ.54.
TBMM ZC, (15.2.1925). D.2, C.14, İ.56.
TBMM ZC, (16.2.1925). D.2, C.14, İ.57.

TBMM ZC, (17.2.1925). D.2, C.14, İ.58.
TBMM ZC, (19.2.1925). D.2, C.14, İ.60.
TBMM ZC, (25.2.1925). D.2, C.14, İ.64.
TBMM ZC, (5.3.1925). D.2, C.15, İ.75.
TBMM ZC, (7.3.1925). D.2, C.15, İ.71.
TBMM ZC, (10.3.1925). D.2, C.15, İ.74.
TBMM ZC, (11.3.1925). D.2, C.15, İ.75.
TBMM ZC, (15.3.1925). D.2, C.15, İ.78.
TBMM ZC, (22.3.1925). D.2, C.16, İ.84.
TBMM ZC, (14.4.1925). D.2, C.18, İ.102.
TBMM ZC, (20.4.1925). D.2, C.18, İ.107.
TBMM ZC, (21.4.1925). D.2, C.18, İ.108.
TBMM ZC, (4.10.1925). D.2, C.19, İ.03.
TBMM ZC, (25.11.1925). D.2, C.19, İ.14.
TBMM ZC, (30.11.1925). D.2, C.19, İ.17.
TBMM ZC, (16.12.1925). D.2, C.20, İ.25.
TBMM ZC, (14.1.1926). D.2, C.21, İ.41.
TBMM ZC, (6.2.1926). D.2, C.22, İ.51.
TBMM ZC, (17.2.1926.). D.2, C.22, İ.57.
TBMM ZC, (1.3.1926.). D.2, C.23, İ.64.
TBMM ZC, (22.4.1926). D.2, C.24, İ.89.
TBMM ZC, (19.5.1926). D.2, C.25, İ.103.
TBMM ZC, (31.5.1926). D.2, C.25, İ.111.
TBMM ZC, (20.1.1927). D.2, C.28, İ.27.
TBMM ZC, (26.2.1927). D.2, C.29, İ.38.
TBMM ZC, (10.4.1927). D.2, C.31, İ.49.
TBMM ZC, (12.4.1927). D.2, C.31, İ.51.
TBMM ZC, (12.4.1927). D.2, C.31, İ.51.
TBMM ZC, (13.4.1927). D.2, C.31, İ.52.
TBMM ZC, (16.4.1927). D.2, C.31, İ.54.

TBMM ZC, (18.06.1927). D.2, C.33, İ.76.

Sürelî Yayınlar

Nadi, Y. “Yeni Bir Cidal Devri”, *Anadolu’da Yenigün* (26.11.1922), 1.

Hakimiyet-i Milliye, (5.5.1920).

Hakimiyet-i Milliye, (22.7.1921). “Maarif Kongresi”.

Hakimiyet-i Milliye, (20.9.1921). “Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Dün Büyük Millet Meclisinde İrad Buyurdıkları Nutuk”.

Hakimiyet-i Milliye, (19.11.1922). “Vahdettin’in En Son Melanetini De Gösterdi Ve Hilafet Makamından Firar İle İngilizlerin Kucağına Atılmak Hıyanetini De İrtikap Etti”.

Hakimiyet-i Milliye, (12.8.1923). “Büyük Millet Meclisi’nin Küşadı”.

Hakimiyet-i Milliye, (14.10.1923). “Ankara Türkiye Devletinin Makararı”.

Hakimiyet-i Milliye, (4.3.1924). “Dün Büyük Millet Meclisi Makamı Hilafetin, Şeriye ve Evkaf Vekaletinin İlgası Hakkındaki Kanunları Kabul Eyledi”.

Hakimiyet-i Milliye, (11.12.1924). “Reisi Cumhur Hazretlerinin Tayms (Times) Beyanatları”.

Hakimiyet-i Milliye, (5.6.1925). “Terakkiperver Fırkası Merkez ve Şubelerinin Seddi”.

Takvim-i Vekâyi, (11.4.1920).

Araştırma Eserler

Acun, F. (2015). *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Siyasal Yayınevi: Ankara.

Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Ercan Şen (haz.), Vadi Yayınları: Ankara.

Adıvar, A. (1950). “İbn Haldûn”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları: Ankara.

Ahmad, F. (2002). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları: İstanbul.

Akbıyık, Y. (2015). *Milli Mücadele’de Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara.

Akipek, J. (1998). *Türk Medeni Kanunu*, C.I, Beta Basım Yayım: İstanbul.

Akgün, S. (1986). “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası’nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar, 8-10 Mayıs 1984, Edirne*, Ankara, ss.185-211.

Akşin, S. (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları: Ankara.

Akşin, S. (1990). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi: İstanbul.

- Akyüz, Y. (1981). “Maarif Nazırı Haşim Paşa İle İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler, Sorunlar”, *Belleten*, C.XLV/2, ss.205-213.
- Antel, S.C. (1940). “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat 1*, Maarif Vekaleti Neşriyatı: İstanbul.
- Apak, R. (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK Basımevi: Ankara.
- Arıç, A.S. (2007). *Atatürk Türkiye’sinde Kılık Kıyafette Çağdaşlaşma*, Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*, Tan Yayınevi: İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2018). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, 25. Baskı, Kronik: İstanbul.
- Aslan, T. (2009). “II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, C.III, S.5, ss.41-60.
- Ataay, A. (1980). “Bir İnkılap Yapıtı Olarak Medeni Kanun”, *Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4, ss.49-58.
- ATATÜRK, M.K. (2016). *Nutuk*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, (1997). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, (2006). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları: Ankara.
- Atay, F. R. (2022). *Atatürk’ün Hatıraları*, Pozitif Yayınevi: İstanbul.
- Avcı, M. (2014). “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.54, ss.39-58.
- Ayan, E. (2021). “Türkiye’nin İlk Kalkınma Bankası: Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası’nın Faaliyet Hayatının Eleştirel Analizi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13/3, ss.727-750.
- Aybars, E. (1995). *İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II (1920-1927)*, İleri Kitapevi: İzmir.
- Aydemir, Ş.S. (1966). *Tek Adam*, Cilt II, Remzi Kitapevi: İstanbul.
- Aydın, M.A. (2003). “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *İslam Ansiklopedisi*, 28. Cilt, DİA Yayınları: Ankara.
- Aydın, M.A. (2015). *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Bayındır Uluskan, S. (2010). *Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Bayur, Y.H. (1995). *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Belen, F. (1964). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi: Ankara.
- Belen, F. (1983). *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: Ankara.

- Berkes, N. (2017). *Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı ve Kredi Yayınları*: İstanbul.
- Beşirli, M. (2004). “Sultan Abdülaziz’den Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Donanması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.11, S.25, ss.243-274.
- Beşkonaklıoğlu, K. (2021). “Anadolu’daki Kemalyeri’nde Yükselen Çanakkale Sesleri”, *Anafarta*, S.11, ss.69-74.
- Bora, T. ve Gültekingil, M. (2009). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.1, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitapevi: İstanbul.
- Bozoklu, D. (2003). “Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemi ve Gelişimine Genel Bir Bakış”, *ATAM Dergisi*, 19/55, ss.269-302.
- Boztemur, R. (1996). “Özel Girişimciliğin Gelişiminde Devletin Rolü: İş Bankası Örneği”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18/29, ss.63-80.
- Can, B.B. (2000). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Çadırcı, M. (1970). “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”, *Bellekten*, 34/135, ss.409-420.
- Çakan Hacıİbrahimoğlu, I. (2021). *Devrimci Meclis İkinci TBMM (1923-1927)*, Kırmızı Kedi Yayınevi: İstanbul.
- Çalışkan, A. “Namık Kemal’in Hürriyet Kasidesi ve Tahlili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.31, ss.81-118.
- Çalışlar, İ. (2009). *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi*, Türkiye İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Çelik, K. (1999). *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Çetin, T. (1994). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları: İzmir.
- Dağlı, N. ve Aktürk, B.(haz.) (1988). *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi: Ankara.
- Davison, R.H. (2003). “Osmanlı İmparatorluğu’na Elektrikli Telgrafın Girişi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Durdu Mehmet Burak (çev.), S.14, ss.347-386.
- Demir, T. (2005). *Türkiye’de Posta, Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Demir, T. (2005). “Söylev-Demeç ve Çalışmalarıyla Başarılı Bir PTT Nazırı: Oskan Efendi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11, ss.63-75.

- Demirel, A. (2007). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamit Döneminde Sansür*, Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Doğaner, Y. (2007). "Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Sosyo-Kültürel Değişim", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS*, 38, s.235-260.
- Duman, S. (2021). *Kütahya-Eskişehir Kurtuluş Savaşı'nın Unutulan Muharebeleri*, Kronik Yayınları: İstanbul.
- Düzcü, L. (2009). "Osmanlı Bahriye Teşkilâtında Reform Çabaları (1876-1922)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, ss.6-17.
- Efe, P. (2010). "Millet-i Rumdan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris", *Toplumsal Tarih*, S.193, ss.83-93.
- Erdem, N. (2014). "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.29, ss.97-140.
- Erdoğan, S. (2020). *Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınları: İstanbul.
- Erdoğan, S. (2021). *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınları: İstanbul.
- Goloğlu, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası: Ankara.
- Gökbilgin, M.T. (2018). *Milli Mücadele Başlarken*, Kronik Kitap: İstanbul.
- Gündüz, F. (2007). "Osman Hamdi Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33, İstanbul, ss.468-469.
- Gönlübol M. ve Sar C., (2013). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1923)*: ATAM: Ankara.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Görgülü, İ. (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Yay.: Ankara.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın, M.A. (1993). "Cevdet Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, 1993, ss.443-450.
- Halıcı, Ş. (2015). "Birinci TBMM'de Mesleki Temsil Tartışmaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/31, ss.81-106.
- Hatipoğlu, S. (1989). *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- İşıksal, C. (1968). "Türkiye'de İlk Bankacılık Hareketi ve Osmanlı Bankası'nın Kurulması", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.10, ss.72-79.
- İğdemir, U. (1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

- İhsanoğlu, E. (2010). *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı Cilt I ve II*, IRCICA: İstanbul.
- İnal, İ.M.K. (1982). *Son Sadrazamlar*, Cilt: 4, Dergah Yayınları: İstanbul.
- İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu M. (2015). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- İnan, A. (2018). *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Jaschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Basımevi: Ankara.
- Kansu, M.M. (2019). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt I, TTK Yayınları: Ankara.
- Kapluhan, E. (2014). "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.8, s.123-134.
- Karacan, A.N., (2017). *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Karal, E.Z. (2000). *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1976-1907)*, C.VIII, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara 2000.
- Kayalı, K. (2016). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Kaynardağ, A. (1991). "Büyük Yurtsever, Büyük Eğitimci Mustafa Necati: Hayatı, Çalışmaları, İlkeleri", *Mustafa Necati Sempozyumu*, Kastamonu, ss.1-10.
- Kırkpınar, K. (2004). *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Phonix Yayınları: Ankara.
- Kırpık, C. (2007). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Sancıları Fes-Şapka Çatışması", *Toplumsal Tarih*, S.162, ss.14-22.
- Kırzioğlu, M. F. (1993). *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara.
- Kili, S. ve Gözübüyük, A.Ş. (2006). *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul 2006.
- Kinross, L. (1966). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Sander Kitapevi: İstanbul.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Kocatürk, U. (2017). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Kocatürk, U. (2004). "Milli Mücadele'de Sivas Kongresi", *Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Köstüklü, N. (2014). "Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikler*. (2007). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.

- Küçük C. (1993). “Damad Ferid Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları: İstanbul.
- Küçük, C. (1988). “Abdülmecit Efendi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, TDV Yayınları: İstanbul.
- Kütükoğlu, M.S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel, İktisâdî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi: Ankara.
- Mahmud Şevket Paşa. (2010). *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafet-i Askeriyyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Mahmud Şevket Paşa. (1983). *Osmanlı Askeri Teşkilatı ve Kıyafeti*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Meray, S. (1972). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.
- Mumcu, A. (1986). “1924 Anayasası”, *ATAM Dergisi*, 2/5, ss.383-400.
- Mumcu, A. (1995). “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44/1, Ankara, ss.541-552.
- Mumcu, A. (1974). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları: Ankara 1974.
- Oran, B. (2006). *Türk Dış Politikası, Cilt:1 (1919-1980)*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Öğreten, A. (2007). “Ereğli Kömür Havzasında Bahriye Nezareti Döneminde Madenler ve Madenciler (1865-1908)”, *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.5, ss.139-178.
- Özbudun, E. (1998). *1921 Anayasası*, ATAM Yayınları: Ankara.
- Özcan, A. (2013). “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, ss.173-194.
- Öztuna, Y. (1990). *Devletler ve Hanedanlar*, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş 1881-1908*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık. İstanbul.
- Sarıkoçuncu, A. (2012). *Milli Mücadelede Din Adamları I*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt 1(1920-1945), TTK Basımevi: Ankara.
- Şimşir, B.N. (1989). *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Bilgi Yayınevi: İstanbul.
- Tangülü, Z. ve Becerikli, S. (2020). "Musiki Muallim Mektebi (1924-1937), *Asia Minor Studies*, C.8, S.2, s.458-466.
- Tanör, B. (2009). *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları Yayınları: İstanbul. 2009.
- Tanör, B. (1999). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, YKY: İstanbul.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Tezel, Y.S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Tunaya, T.Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi: İstanbul.
- Turan, Ş. (2012). *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Turan, Ş. (2013). *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Turgut, H. (2003). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi II'inci Cilt, III'üncü Kısım*. (1994). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922) II'inci Cilt*. (1995). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekatı (31 Ağustos-18 Eylül 1922) II'inci Cilt*. (1995). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi II'inci Cilt*. (1973). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi III'üncü Cilt*. (1995). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV'üncü Cilt*. (2009). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler VII'inci Cilt*. (1975). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.

- Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi IV'üncü Cilt.* (2009). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler VII'inci Cilt.* (1975). Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları: Ankara.
- Uçman, A. (2010). "TANRIÖVER, Hamdullah Suphi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul, ss.574-575.
- Uludağ, Ş. (1938). "Son Kapitülasyonlardan Biri: Karantina", *Belleten*, C.II, S.7-8, Ankara, ss.445-467.
- Unan, F. (2008). "Sahn-ı Semân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, ss.532-534.
- Uzun, H. (2006). *Atatürk ve Nutuk*, Siyasal Kitapevi: Ankara.
- Ülken, H.Z. (2021). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Yenal, O. (2010). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Yıldırım, N. (2003). "Osmanlı Devleti'nin Son Eczacılık Yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname- 1922", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.2, İstanbul, ss.83-108.
- Zürcher, E.J. (2003). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Zürcher, E.J. (2001). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları: İstanbul.